

UNIVERSITETET I
NORDLAND

MASTEROPPGAVE

I praktisk kunnskap

Eksamenskode:

MP 300P 004

MENNESKET OG METODEN – MOTSETNING ELLER SAMSPILL?

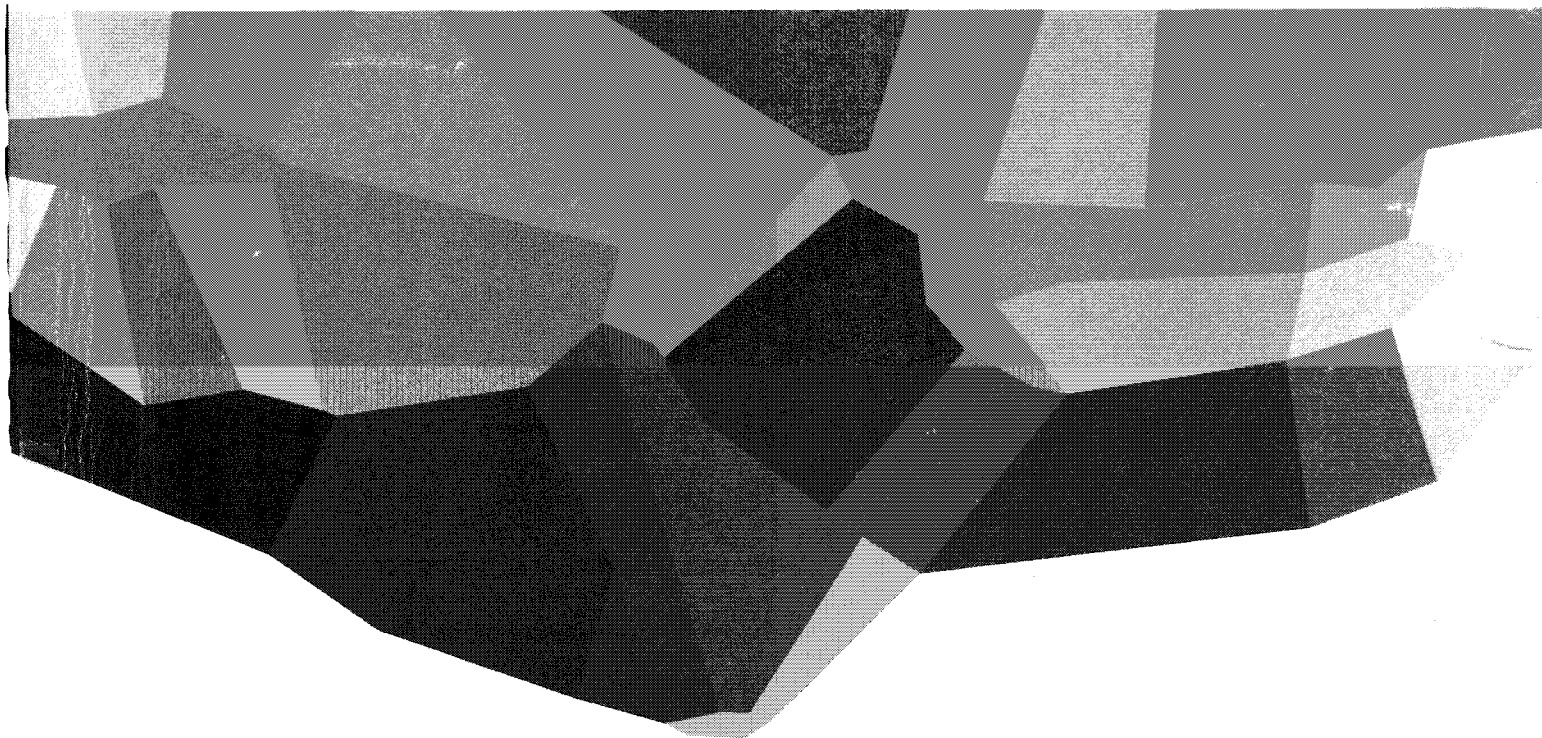
En studie av den menneskelige faktor i utøvelse av psykisk helsearbeid.
Om yrkesutøveres kunnskapsutvikling gjennom egen praksis.

Rebekka Alne

Senter for praktisk kunnskap

Profesjonshøgskolen

Vår 2011

FORORD

Da jeg startet å jobbe med rehabilitering i psykiatrien for ca 10 år siden, var det som å komme hjem, rent faglig. Endelig kunne jeg jobbe med det jeg opprinnelig hadde utdannet meg for. Etter mange år i mer eller mindre administrative stillinger kunne jeg nå jobbe full tid med klinisk virksomhet. I denne jobben har jeg truffet mange, utrolig flotte mennesker jeg aldri ellers ville truffet. Mennesker som har lært meg mer om livet og det å være menneske, enn jeg noen gang kunne lese meg til eller erfare selv.

Masterstudiet i Praktisk Kunnskap har gitt meg muligheten til å dykke ned i noen av de erfaringene jeg har gjort i jobben. Det har også vist meg en verden av kunnskap som gir meg nye perspektiver og hjelper meg til å stille spørsmål ved og videreutvikle de erfaringene jeg har fått i møte med menneskene. Når jeg har kikket innover og innover i egne erfaringer og trodd at: nei nå, er det ikke mer å forstå her, har litteraturen, en forelesning eller en samtale plutselig åpnet for å se ut på en helt ny verden av forståelse og nye innfallsvinkler.

Dette har vært en dannelsesreise der jeg har blitt kjent med mange på veien. Mange av dem lar meg stå på skuldrene sine og åpner opp for sin kunnskap i form av litteratur. Mange har gått ved siden av, vært til stor inspirasjon og støtte. Noen vil jeg takke spesielt for følget så langt.

Først vil jeg takke mine to informanter som raust og entusiastisk har delt sine erfaringer og tanker. De har latt meg få innblikk i en måte å jobbe på som viser veg og vil være til stor hjelp videre i livet for mange. Veilederen min, Jan Selmer Methi, har bidratt med gode, inspirerende innspill og hjulpet til å få framdrift og struktur på oppgaven. Min gode venn Frank, har lært meg mer om psykiatrien på godt og ondt og betydningen av den gode relasjon, enn noen andre kunne gjort. Det er heller ingen som har gitt meg mer støtte og konstruktiv motstand i våre tallrike diskusjoner om alt fra glitteret på havet til meningen med livet, enn han. Nina, min gode studiekollega, har bidratt til et godt og nærende studiemiljø og gitt utsagnet ”Thank you for sharing” et konkret innhold. Sist, men slett ikke minst fortjener min gode mann en stor bukett roser for å være det beste bakkemannskapet noen kan tenke seg. Gjennom oppmuntrende utsagn som ”opp og skriv!” og ”tid for en kopp kaffe!” har han hjulpet til å holde driv og struktur i skrivingen. Som en utrettelig diskusjonspartner, faglig inspirator og korrekturleser har han bidratt til at jeg er blitt ferdig. Så nå Sven Erik, er jeg endelig klar til å være med deg til Spania!

Tromsø 19. Mai 2011

Rebekka Alne

SAMMENDRAG

I helsevesenet i dag er det store krav til effektivitet og til regningssvarende arbeidsmetoder. Metodene er ofte såkalte evidensbaserte og blir importert og implementert i virksomhetene. I psykisk helsevern og arbeid med personer med alvorlige psykiske lidelser, som er mitt utgangspunkt, er det ikke sikkert dette er det mest effektive. Min erfaring er at fastlagte og prosedyrebaserte metoder ofte kan stå i veien for det samarbeidet man ønsker å oppnå med pasienten. De kan tvert i mot føre til at innsatsen blir ineffektiv, ikke virker og i verste fall bli en belastning for pasienten. En god, terapeutisk relasjon mellom pasient og behandler vil alltid være et vesentlig, virksomt element i arbeidet. I dette mastergradsarbeidet har jeg sett på hvilke krav som må stilles til en relasjon dersom den skal være virksom. Likeså har jeg sett på hvordan erfarne terapeuter har utviklet sin kunnskap.

For å få innblikk i erfarne terapeuters arbeid og kunnskapsutvikling har jeg intervjuet to personer som driver et prosjekt med tilbud om arbeid og aktivitet for mennesker med alvorlige psykiske lidelser. De har ikke startet prosjektet med utgangspunktet i en kjent, evidensbasert metode, men tvert i mot tatt utgangspunkt i behovene og ønskene til pasientgruppa de jobbet med og parete disse med egne erfaringer fra lignende arbeid.

De har startet et prosjekt der folk opplever å få tilbake sin verdighet som borgere i samfunnet. Deltakerne har fått tilbake troen på seg sjøl, og får ta en naturlig del i samfunnets rettigheter og plikter. For å oppnå disse resultatene tar prosjektlederne i bruk både relasjonelle og metodiske elementer. De jobber for å skape en likeverdig arbeidsplass der det hersker tillit, respekt og gjensidighet. Gjennom å ha varierte arbeidsoppgaver og fritidsaktiviteter legger de til rette for at deltakerne skal utvikle gode og nærende relasjoner både til de øvrige deltakerne i prosjektet, nettverket sitt og til samfunnet for øvrig.

I arbeidet med denne masteroppgaven er det blitt tydelig at uten en metodisk, systematisk tenkning, som kan være basert på egen erfaring og kunnskap eller en allerede beskrevet metode, vil det være vanskelig å jobbe over tid, få framgang og ikke minst holde ut i en til tider vanskelig jobb. Likevel er det nettopp når man tar sin egen erfaring og kunnskap på alvor at man blir trygg nok til å gå ut over metoden, bryte den og finne nye veier når det skurrer. Det er da den gode relasjonen viser vei og tillater nye innfallsvinkler. Da ser man at det virker og at det begynner å svinge i arbeidet.

SUMMARY IN ENGLISH

In today's Norwegian health care institutions there are strong demands to apply efficient and profitable working methods. These methods are often so-called evidence-based and are imported and implemented in the enterprises. In mental health care, implying working with people with serious mental illness, which is my starting point, it is not certain this is the most effective way. My experience is that fixed and procedure-based methods often obstruct the cooperation we want to achieve with the patient. Thus they might make the effort inefficient, don't work or even make harm to the patient. A good relationship between the patient and the therapist will always be an essential, active element. In this thesis I have examined the requirements that must be present if a relationship is to be effective. Likewise, I have looked at how experienced therapists have developed their knowledge.

To obtain insight into experienced therapists work and knowledge, I have interviewed two persons engaged in a project with an offer of employment and activity for people with serious mental illnesses. Their project was not started out with any known, evidence-based method, but on the contrary based on the needs and wishes of the patient group, combined with their own experiences from similar work.

They have started a project in which people experience to regain their dignity as ordinary citizens. In taking part of the rights and obligations in society, they built up their self-esteem. To achieve these results, the project managers use both relational and methodological elements. They work to create an equitable workplace where there is trust, respect and reciprocity. By having a variety of tasks and leisure activities, they enable the participants to develop good and nurturing relationships both to the other participants in the project and to the society at large.

In working with this thesis it has become clear that without a methodical, systematic thinking, based on own experience and knowledge, it would be difficult to work over time, make progress and not at least to persevere a sometimes difficult job. Yet it is precisely when you take your own experience and knowledge seriously that you become confident enough to go beyond the method, break it and find new paths to the goal. That's when the good relationship shows the way and allows new approaches. Then we experience that things work and that work starts to swing.

INNHOLDSFORTEGNELSE

Historien om vottene	1
1. INNLEDNING	2
Min egen bakgrunn.....	4
2. UNDRINGER OG PROBLEMSTILLINGER I MASTERGRADSARBEIDET.....	6
Datainnsamling.....	8
Annet kunnskapstilfang.....	10
Innenfra eller utenfra?	10
3. OSS MENNESKER I MELLOM - RELASJONER	11
Frokostbordet	12
Sentrale begrep i relasjonsbygging.....	13
Likeverdighet mellom partene.....	13
Likeverdighet, hva betyr Ordet?.....	16
Forutsetninger for likeverdighet.....	17
Tillit.....	17
Respekt.....	18
Gjensidighet.....	19
Makt	21
Maktens forskjellige ansikter	23
Hvor nær til den andre?	26
Om å være oppmerksom på den andres grenser.....	27
Byttesamfunnet.....	29
4. SYSTEMATIKK I ARBEIDET	33
Lang tid	34
Gjøre mange ting sammen.....	35
Arbeid og aktivitet.....	35

Alle livets områder	37
Organisatorisk plassering	37
Metaforer	38
Latter	39
Entusiasme	39
Mesterlæring.....	40
Mesterens personlige sider	42
Kan mesteren ta for mye plass?.....	44
En foreløpig oppsummering og litt om kunnskapsutvikling	45
5. OM Å LÆRE OG UTVIKLE KUNNSKAP	49
Noe er vanskelig å få tak på.	49
For store sko	50
Felles rytme - felles kunnskap?.....	51
Å være i flyt.....	54
Kunst er det man ikke kan. Når man kan det, er det ingen kunst lenger. Eller?	57
Med alle sansene til stede, kommer kunstopplevelsen.....	59
Gjennom sansene kjenner man også hvor det skurrer og når man er i utakt.....	61
Et helt menneske søker kunnskap	62
6. AKTIV REHABILITERING	63
Stilling ledig:	63
Hvem er du?	64
Hva gjør vi?.....	64
Hvordan jobber vi?.....	64
Hvorfor jobber vi slik?	64
7. ET HISTORISK OG FAGLIG BAKTEPPE	65
Eilert Sundt.....	65
Nye tider - nye lover – nye planer.....	66

FN`s menneskerettighetserklæring.....	67
Hva med dem som har vært eller er omfattet av psykiatrien?.....	68
Teoretiske og faglige strømninger.....	70
Empowerment	71
Empowerment i Egypt.....	74
Å komme seg – bedring – recovery.....	76
Virksomhetsteori	78
Mesteren i et virksomhetsperspektiv.....	81
8. MENNESKET OG METODEN – EN SYNTESE?.....	82
En for alle, alle for en.....	82
Det hierarkiske vs. det egalitære samfunn.....	82
Det er typisk menneskelig å bygge relasjoner.....	84
Det er typisk menneskelig å tenke metodisk.....	85
Det er typisk menneskelig å være virksom.....	87
Mot en avslutning.....	89
LITTERATURLISTE	a
Vedlegg 1.....	e
Vedlegg 2.....	j

Historien om vottene

Kyllingen triller bortover golvet i togkupéen og gutten ser langt etter den. Skitten og kald legger den seg til ro inni et hjørne. Der fløy den lunsjen. Han hadde insistert på å ta med den maten han sjøl likte best, kylling og slikt. Han hadde båret tungt, men forgjeves. Ikke hadde han funnet muligheter til å varme maten sin heller. Den vanlige ekspedisjonsmaten i form av brødkiver og lettere turmat hadde han forkastet. Men nå sitter han her, sulten, slukøret og uten kylling. Jeg tar fram mine brødkiver og sier at jeg ikke klarer å spise alt det der, så hvis han vil ha, er det bare å forsyne seg. Vi har allerede reist langt og han er sulten, så han hiver innpå brødkiver uten å si noe eller se på meg.

Så er vi klar til neste etappe av vår tur. Vi hopper av toget og begir oss av gårde ut i naturen. Det er kaldt og langt å gå før vi er framme dit vi skal være et par dager. Jeg kjenner kulden bite i kinnene. Gutten har fått informasjon om turen. Han vet vi skal gå langt og han vet det er kaldt, men han har åpenbart ikke varme nok klær på. Votter har han ikke. Han blåser i hendene for å holde varmen, men det ser ikke ut til å hjelpe. Jeg hadde en anelse om at mesteparten av det jeg fortalte om turen ikke gikk inn. Jeg kunne selvfølgelig tatt med ekstra votter til ham, men ønsket ikke å overprøve hans egen beslutning. Jeg har sett hvordan han reagerer når vi voksne på ungdomsinstitusjonen fikser og ordner for ham. Han avviser det meste og slipper ingen inn på seg. Han er også en ekspert i å prøve oss ut og sette oss opp mot hverandre i vår iver etter å gjøre ham til lags. Hittil har ingen av oss opplevd å trenge gjennom til ham og være sammen med ham uten at det oppleves som en slags form for spill. Denne turen håpet jeg kunne bli et gjennombrudd i kontakten mellom oss, men hittil har ikke stort skjedd.

Det er seinhøstes og det blåser en sur vind som pisker våt nysnø i ansiktet på oss. Jeg ser at han virkelig begynner å fryse, først og fremst på hendene. Selv har jeg gode, varme strikkevotter på. Jeg spør om han vil låne mine votter en stund. Jeg sier at jeg vil ha dem tilbake, men at vi kan bytte på å bruke dem. Til min forundring svarer han straks ja. Han tar vottene på og da jeg får dem tilbake igjen, er de varme. Vi fortsetter å bruke vottene om hverandre hele resten av turen og vi har etter hvert mye moro med å bytte. Vi klarte å bryte isen, både bokstavelig og i overført betydning.

1. INNLEDNING

”Historien om vottene” fikk jeg av Bjørn som er en av mine to informanter i dette mastergradsprosjektet. Den utspant seg for en tid tilbake, men illustrerer måten han jobber på, også i sitt nåværende arbeid. Da jeg først traff Bjørn, så jeg en mann som likte arbeidet sitt. Han hadde tro på seg selv og det han hadde erfart. Han hadde en entusiasme, overbevisning og sterk vilje til å utvikle noe han mente ville være bra for dem han jobbet med. Det er få som er i nærheten av Bjørn som ikke blir smittet av denne entusiasmen. Han har en egen evne til å knytte kontakter med folk, skape relasjoner og lage et miljø som folk trivs i. Nettopp denne evnen til relasjonsbygging tente min interesse.

Jeg har lenge vært opptatt av hvordan en god relasjon kan virke fremmende på tilfriskningen til mennesker med psykiske lidelser. Hva som kjennetegner en god relasjon og hvordan den etableres, er et av de spørsmålene jeg ønsker å finne mer ut av. Bakgrunnen for dette fokuset på virkningen av den gode relasjon, er at jeg har sett at den har en stor betydning. Jeg har sjøl kjent når den er god og virksom. Det er noe som skjer mellom de impliserte der og da og som merkes på kroppen. Det er noe man kan tenke igjennom og delvis planlegge for, men først på stedet merker man om det virker. Det er i samspillet det oppstår. Likeledes merkes det godt når denne gode, virksomme relasjonen *ikke* er til stede. Da kan den være alt fra likegyldig via dårlig til direkte ødeleggende.

Som sosionom og tidligere sosialarbeider på både sosialkontor og i rusomsorgen, og for tiden helsearbeider i et Ambulant team i psykiatrien, har jeg lært metoder både for etablering av relasjoner og for hvordan man skal kunne hjelpe sine pasienter/klienter videre i livet. Case management, løsningsfokuset rådgivning, problemorientering, ressursorientering, realitetsorientering, motiverende intervju er noe som har vært i vinden, i tillegg til det som er mest aktuelt for tiden; kognitiv terapi og mindfulness. Alle disse tilnærmingene har positive sider ved seg og kan være hjelpsomme i visse sammenhenger. De kan hjelpe en usikker, nyutdannet helse- og sosialarbeider til å finne en plattform i møtet med pasienten. De kan også hjelpe en erfaren helsearbeider til å komme videre i en relasjon som har gått seg fast eller til å få et spesielt fokus som kan være nyttig i møtet med den enkelte.

Men metodene har også en annen side. De kan stå i veien for møtet mellom hjelper og den som skal ta imot hjelp. Flere ganger har jeg sjøl opplevd at nettopp tanken på hva en metode beskriver som neste skritt i møtet med pasienten, har hindret meg i å møte ham nettopp på hans behov. Jeg har vært forblindet i mitt eget. Jeg har også hørt mange historier fra pasienter

som har opplevd å ikke bli møtt som den de er. En fortalte; *"uansett hva jeg sa, så visste psykologen bedre. Han kunne forklare hele meg og min adferd ut fra sin teori. Til slutt ga jeg opp, jattet meg og lot meg styre, og det ble jeg i hvert fall ikke bedre av."*

Allerede dette bringer fram et viktig poeng hos Skjervheim (2002:25): *"Den som mest raffinert objektiviserer den andre, er herre."* Dermed er begrepet *makt* brakt inn. For makten kan også være en del av relasjonen, og en del av metoden. Dette bør ikke overses i psykisk helsearbeid. Likevel tiltrekkes vi av en arbeidsgiver som sier: *"Slik jobber vi her!"*, eller av autoriserte metoder der de kommer seilende i de skiftende faglige vinder.

Hva er det som gjør at vi tiltrekkes? Kan det være at vi har et behov for en viss struktur, plan over det arbeidet vi gjør? Er det ikke nettopp typisk menneskelig å søke en mening og skape begreper på stadig høyere logisk nivå for å fatte verden rundt oss, inklusive vår egen virksomhet? Dette ønsker jeg også å undersøke nærmere, mer spesifikt; hvordan vi som yrkesutøvere i psykisk helsevern utvikler vår kunnskap gjennom praksis.

Her tenker jeg at nettopp kvaliteten på og betydningen av den gode relasjon, og vårt behov for en målrettet, metodisk tilnærming møtes. Spiller de på lag eller går de i veien for hverandre?

Til å gjøre denne undersøkelsen får jeg hjelp av Bjørn, som jeg har introdusert ovenfor, og Johan og deres erfaringer fra sitt prosjekt. Bjørn har nå, sammen med Johan, dannet et prosjekt hvor formålet er å skape arbeid og aktivitet for en gruppe mennesker med alvorlige psykiske lidelser, og som har blitt fulgt opp i psykiatrien over lang tid. For tiden er dette menn hovedsakelig mellom 30 og 40 år. Alle bor i egne leiligheter og får også noe oppfølging fra den kommunale psykiatritjenesten. Målet for de fleste deltakerne er å finne seg en jobb på det regulære arbeidsmarkedet. Prosjektledernes lønn finansieres gjennom et samarbeid mellom NAV, spesialisthelsetjenesten og kommunen. Hittil har den øvrige driften vært selvfinansiert gjennom betalte arbeidsoppdrag. Prosjektet har etter hvert flere ansatte, men det er Bjørn og Johan som er mine hovedinformanter.

Undersøkelsen bygger på tre intervjuer med Bjørn og Johan, to individuelle og ett felles. Formen under intervjuene var uformell, til dels impulsiv og bar mye preg av en samtale. Johan og Bjørn fortalte om sitt arbeid gjennom anekdoter med tilhørende refleksjoner. Min rolle begrenset seg til å bidra til utdyping og noen ganger til å rette fokuset på bestemte tema. Et poeng er også hva som *ikke* ble sagt, og viktig her er at ingen av dem refererer til noe teoretisk

rammeverk eller kjente metoder. I stedet legger de vekt på erfaringer de har ervervet seg gjennom eget arbeidsliv og hvordan de kan nyttiggjøres gjennom prosjektet.

De bruker gjerne begrepet ”aktiv rehabilitering” om måten de jobber på. Vekten blir lagt på *praktisk arbeid*, noe som også er utgangspunktet for mitt studium. Dette praktiske arbeidet har gitt gode resultater, noe også deltakerne kan bekrefte. Gjennom andre arenaer har jeg en del kunnskap om deltakernes forhold til prosjektet, og de kan fortelle om verdien av å bli respektert og kjenne seg nyttige. Dette kommer også fram under intervjuene med Bjørn og Johan. Slik sett kan prosjektet vise til en viss suksess. Min oppgave blir å finne ut hva denne suksessen bygger på, altså finne veien fra praktisk arbeid til en erkjennelse av kunnskap ervervet gjennom praksis. Slik sett vil undersøkelsen av Bjørn og Johan sine erfaringer i prosjektet også bli en mulighet til å sette min egen praktiske erfaring inn i en større ramme.

Min egen bakgrunn

Lenge før jeg tok sosionomutdanningen, ble jeg interessert i relasjonens kraft i endringsprosesser. Allerede i ungdomstida, da flere av mine venner startet et rusmisbruk som for mange har resultert i en altfor tidlig død, gjorde jeg meg tanker og erfaringer om hvilke miljøer de inngikk i og hvilken oppvekst de hadde hatt. Uten de altfor dype analysene så jeg at flere av dem det gikk riktig ille med, kun var opptatt av neste fest, og hvordan man kunne få tak i mer å ruse seg på. I den grad de snakket om familien eller andre man kan tenke seg skulle stå dem nær, for eksempel lærere, var det kun historier om mislykkethet, savn, svik eller sinne. Jeg kan ikke huske noen som fortalte om et bestemorsfang, eller en lærer som virkelig hadde vekket deres interesse for noe faglig eller som de følte stilte opp for dem på noe vis, eller hadde betydd noe for dem. Jeg husker jeg som tenåring lurte på om de aldri hadde opplevd at noen virkelig brydde seg om dem, eller aksepterte dem slik de var. Kanskje hadde de ikke erfaringer med å føle seg inkludert i et fellesskap utenom kameratflokkene.

Drivkraften til å søke sosionomutdanningen fant jeg mye i disse erfaringene fra ungdomstida. Jeg ville gjøre en innsats og tenkte jeg hadde noe å bidra med. Jeg ønsket å lære hvordan jeg best kunne hjelpe og ønsket å få den nødvendige kompetanse for å gjøre det.

På skolen regnet jeg med å lære fag og metoder som ville være anvendbare i yrkesutøvelsen. Sosionomutdanningen består av flere enkeltfag som sosiologi, psykologi, rettslære, jus, etc og metode. Hovedvekten ble lagt på det som ble kalt ”*case management*”. Vi ble presentert for en metodebok som sikkert veide to kilo. Vi spøkte med at vi aldri kunne klare å lære alt som sto i den. Derfor måtte vi ha den liggende oppslått på knærne under bordet mens vi snakket med

klientene og la fingeren gli nedover boksiden for at vi skulle være innom alle punktene metoden beskrev. Vi harselerte med metodene, hvilken tvangstrøye de kunne representere, og hvordan de kunne stå i veien for kontakten med klienten, men vi kjente oss allikevel nakne uten dem.

Etter hvert reagerte vi som studenter på at skolen i liten grad etterspurte eller ivaretok våre egne erfaringer. Vi ønsket å utvikle kunnskapen i sammenheng med egne erfaringer og bli anerkjent som tenkende, undersøkende og likeverdige individer. Enkelte lærere ble oppfattet som svært autoritære og en gikk endatil så langt som å si at våre erfaringer var uinteressante. Vi svarte prompte med å si at den formen for sitt-i-ro-på-pulten-og-lytt,-jeg-vet,-dere-vet-ikke-pedagogikk ønsket vi ikke. Vi ville ha prosjektarbeid, gå å undersøke og erfare sjøl.

Vi var sugne på teoretisk kunnskap og hungret etter å få oversikt og sette vår fragmenterte kunnskap inn i en større sammenheng. Vi kunne drive våre lærere til vanvidd og tårer ved å sette dem til veggs og avkreve deres teoretiske og politiske ståsted, om de tilhørte en psykodynamisk eller en læringsteoretisk tradisjon, om Marx hadde plass i deres analyse av samfunnet og så videre. Vi hadde også kritiske merknader til at de fleste ikke hadde vært i praktisk virke utenfor skolen på flere år. Det var kun en som hadde noen faste oppdrag på sosialkontoret. Hun var en helt.

Det var noen spede forsøk på å bevisstgjøre oss vårt eget bidrag inn i eventuelle relasjoner, gjennom for eksempel rollespill. Disse ble mistrodd og avfeid som sentimentalt vås. Det viktige for oss var et klart politisk standpunkt og en godt fundert teoretisk overbygning. Vi skilte skarpt mellom det profesjonelle, personlige og private. Vi skulle bli profesjonelle sosialarbeidere som sto på parti med klientgruppa. Den politiske bevisstheten sto sterkt blant studentene og bøker som *"Pedagogisk Poem"* av Anton Makarenko og *"De undertryktes pedagogikk"* av Paulo Freire sto høyt i kurs.

I ettertid har jeg mange ganger tenkt at skolen kun var opptatt av å gi oss et teoretisk metodegrunnlag for å kunne ta fatt på jobben som sosialarbeider. Lite vekt ble lagt på det relasjonelle og oss sjøl som redskap i yrkesutøvelsen. Denne oppfatningen setter sannsynligvis både studieplanen og lærerne i et urettferdig lys. Det er et iboende dilemma med ivrige studenter som vil lære mye og som har forskjellig utgangspunkt og erfaring, både i type og mengde, på den ene siden, og på den andre en skole som skal bringe videre en fagtradisjon, et pensum og ivareta læringen til studenter på forskjellig nivå. Det er vanskelig å ivareta alle. Sett med litt mer erfarne øyne i dag, er det mye mulig at jeg ikke var i stand til å ta noe særlig

dypere dykk i mine egne erfaringer der og da. Ei heller vurdere min egen betydning i relasjon til kommende klienter. Det var de store linjene som skulle på plass.

Men jeg minnes med gru opplevelsen av å ha bestått eksamen og vissheten om at jeg nå skulle stå på egne bein og utøve disse fagene og metodene jeg hadde lært. Troen på meg sjøl var langt under pari og jeg klamret meg til metodene. Likevel har nok noe sittet igjen både fra egen tidlige erfaring og skoletid. Spørsmålet om hvordan jeg møter folk i min yrkesutøvelse, hvordan jeg kan bidra til å utvikle en god relasjon og hvordan jeg kan lære av de erfaringene jeg gjør, er stadig mer fokusert og er nå gjenstand for nærmere undersøkelser i mitt mastergradsarbeid.

2. UNDRINGER OG PROBLEMSTILLINGER I MASTERGRADSARBEIDET

I mine studier av arbeidet som Bjørn og Johan gjør, vil jeg rette oppmerksomheten mot hvordan relasjoner skapes, kjennetegn på en god relasjon, hva den tåler og hvilken kraft den kan representere. Jeg vil se nærmere på hvordan Bjørn og Johan jobber, utvikler og anvender sin kunnskap i praksis. Disse problemstillingene har jeg også vært opptatt av i de to tidligere essayene jeg har skrevet i mastergradsstudiet og ønsker nå å utdype dem nærmere.

I det første essayet, om yrkespraksis, tok jeg utgangspunkt i en historie fra min egen erfaring med en av mine pasienter, der nettopp vår relasjon som er utviklet over flere år, blir satt på prøve. Han er rusmisbruker med et ønske om å stoppe rusingen, men klarer det ikke alene. Vår relasjon gav meg mulighet til å hindre ham i å ruse seg denne gangen. Det at jeg hindret ham, bidro til at han kunne stoppe opp, tenke gjennom og gripe tak i problemstillinger i sitt eget liv. Dette var imidlertid ikke uten omkostninger, verken for ham eller meg. Med utgangspunkt i denne historien utforsket jeg kraften i vår relasjon, hva den tålte og medførte, og litt om hva vi lærte av situasjonen (Alne 2008). Denne historien vil jeg komme tilbake til seinere.

I mitt andre essay på dette studiet ønsket jeg å utdype andre sider ved etablering av gode relasjoner. (Alne 2009). I møte med våre pasienter med alvorlige psykiske lidelser, kan det være vanskelig å finne åpninger til kontakt, likeledes som det kan være lett å overkjøre, og kanskje til og med krenke folk uten å være oppmerksom på det. For å kunne etablere gode relasjoner er det derfor viktig å være oppmerksom på og finne ut hvor den andres grenser går. Jeg intervjuet to av mine kolleger om deres erfaringer på dette området. De fortalte historier om å oppdage pasienters grenser og hvordan de forholdt seg til dem. Denne oppmerksomheten

på den andre, åpnet opp og var starten på en god relasjon. Et interessant tankekors var at i en av historiene viste det seg riktig å *ikke* ta hensyn til den avvisningen og tilsynelatende grensen som ble satt opp. Nettopp det å ikke la seg avvise, var det som skulle til for å åpne opp for kontakt og begynnelsen på en god relasjon. Hvorfor min kollega ikke respekterte grensene som ble satt opp og lot seg avvise, kunne hun ikke svare på der og da.

I dette mastergradsarbeidet vil jeg prøve å utdype ytterligere temaene fra mine tidligere essay. Hvilken rolle spiller den gode relasjonen mellom behandler og pasient i tilfriskningen for alvorlig psykisk syke mennesker? Kan den være et bærende element? For å stille spørsmålet enda skarpere: Hvilke krav må stilles til en relasjon dersom den skal være virksom? I Bjørn og Johan sitt prosjekt ser det relasjonelle ut til å ha stor betydning. Ved å studere dem og deres praksis håper jeg å belyse dette spørsmålet. Jeg ønsker å få mer tak i deres erfaringer og gjennom det forstå mine egne erfaringer bedre.

Det er altså yrkesutøvernes egne fortellinger fra sin yrkesutøvelse og opplevelse av egen praktiske kunnskap ervervet i arbeidet, som blir mitt fokus. Hva er det i deres praksis, ord og gjerning som virker? At relasjonen mellom dem og deres klienter har en stor betydning, er min klare forutsetning. Jeg har sett det sjøl, prosjektdeltakerne forteller om det og likeså deres pårørende. Men hvordan er denne relasjonen utviklet? Hvordan vet de hva relasjonen "tåler"? Hvordan brukes relasjonen til å bidra til utvikling og endring hos den andre? Fokuset i undersøkelsen min ligger altså på ledernes erfaringer, hva den består i og hvordan denne er utviklet. En del av denne praktiske kunnskapen er såkalt taus kunnskap som jeg sammen med mine to informanter vil utforske og kanskje få litt mer klargjort og verbalisert.

I min egen praksis har som nevnt fokuset dreid fra metodenes makt i retning av relasjonens kraft. I mitt stille sinn er det blitt som et slags ordtak: "Metoder kommer og går, men relasjonen består". Dette kan imidlertid også bli en grøft hvor metode som sådan ikke har noen plass. Dermed kan forholdet mellom metode og relasjon komme i skyggen. I det hele tatt er det lite fruktbart å krype i grøfter når man har en hel vei til rådighet. Aristoteles (1999) kan være til god hjelp når man skal komme seg opp av grøfter. Han sier at det gode liv preges av fornuftens bruk. Fornuften preges av to sider; en teoretisk, nemlig evnen til å vinne innsikt i livet og etikken, og en praktisk, evnen til å styre handlinger. Som menneske har vi en tendens til å se de fleste forhold i livet i par av ytterligheter. Og her kommer dyden inn. Den er en holdning, ikke en følelse eller en evne. Den særpreges av at den gjør oss i stand til å vurdere og velge mellomtingen mellom disse ytterlighetene. For meg blir det en målsetting i denne

masteroppgaven å komme meg opp av grøftene, og heller se hvilken betydning hver av dem har og om de på noe vis kan spille på lag. Møtet mellom den gode relasjonens kraft og menneskets behov for en målrettet, metodisk tilnærming blir forhåpentligvis et interessant møte.

Med bakgrunn i denne presentasjonen og disse foreløpige refleksjonene setter jeg følgende tittel på dette essayet: *Mennesket og metoden – motsetninger eller samspill? En studie av den menneskelige faktor i utøvelse av psykisk helsearbeid. Om yrkesutøveres kunnskapsutvikling gjennom egen praksis.*

Jeg er visst i godt selskap når jeg gjør meg refleksjoner over hva som virker, mennesket eller metoden, eller kanskje helst hvilket samspill det er mellom dem. Nylig leste jeg i Magasinet i Dagbladet (2.10.2010), der Drillo ble intervjuet. Han blir spurt om hvordan han gir spillerne troen på å vinne og svarer:

”Jeg har ikke peiling.” Videre sier han:” Jeg vet ikke om det er det med tro. Jeg er skeptisk til alt som minner om psykologisering. Det finnes personorienterte og fagorienterte trenere. Jeg må si jeg er en fagorientert trener. Men på mine eldre dager er jeg blitt mer opptatt av relasjoner. Når jeg får en ny gruppe spillere, tar jeg en samtale med hver og en. Ikke bare om fotballrelaterte spørsmål, men om hvem de er og hva slags mennesker jeg har med å gjøre.” ”Hva har du lært?” Spør intervjueren. ”Jeg vet ikke om jeg kan sette ord på det engang. Men før var jeg så opptatt av faget at jeg glemte spilleren bak. Jeg mistenker at det er litt ålreit det og, å få med seg spilleren.”¹

Drillo sier noe om at han har lært at spilleren bak ballen også er viktig, ikke bare faget, eller metoden. Det kunne vært interessant å høre svaret hvis intervjueren hadde spurt hvilken betydning den andre parten i relasjonen, altså Drillo sjøl, som person og trener har for spillerens utvikling. Dette vil jeg prøve å gå nærmere inn på i forhold til Bjørn og Johan.

Datainnsamling

Som nevnt er det de tre intervjuene med Bjørn og Johan som danner datagrunnlaget i min undersøkelse, to individuelle og et felles. Intervjuene ble gjort på mitt kontor og varte i en til en og en halv time. De fikk begge prosjektskissen for mastergradsarbeidet mitt på forhånd. Slik er de informert om hva jeg ønsket å fokusere på. De har begge gitt sin tillatelse til at intervjuene blir tatt opp på bånd og at jeg renskriver dem. Likeledes har de fått informasjon om at dette materialet vil bli slettet etter at masteroppgaven er ferdig.

¹ Drillo (Egil Olsen) er for tida trener for landslaget i fotball for menn. Intervjuet i Magasinet i Dagbladet 2.okt.2010 av Ingvild Wedaa Tennfjord. Side 15-16.

Intervjuene, eller samtalene, som de etter hvert utvikler seg til å bli, tok underveis sine egne veier og det dukket opp andre ting jeg fant interessant, eller som de ønsket å fokusere på og som vi utforsket i fellesskap. Begge to presenterte sitt prosjekt og sine erfaringer med en entusiasme det er vanskelig å ikke la seg rive med i. De dro helst fram sine prosjektdeltakere og hvilke forandringer som har skjedd med dem og fortalte med stor iver hvordan de er blitt mer og mer med og mange ganger overtar initiativet og styringen. Min rolle var ofte å snu fokuset tilbake på dem selv og deres bidrag inn i endringsprosessene. Dette var vanskelig. Jeg opplevde at det viste seg en slags sjenanse når de skulle se på seg selv, og samtalen ble heller snudd mot de store linjene, intensjonene bak prosjektet og de enkelte gjøremål, eller mot deltakerne for å vise hvor flinke de var. Johan uttrykte det slik: *"Når vi sitter sånn og prater, så har jeg reflektert over ting jeg faktisk ikke hadde tenkt på på forhånd. ... Nei det er ikke alt som er gjennomtenkt"*. Jeg syntes også det var vanskelig å formulere gode spørsmål som kunne få dem på sporet. Det ble først og fremst eksemplene og historiene som bidro til en refleksjon i ettertid, slik Johan sier i sitatet over.

Til fellesintervjuet hadde jeg på forhånd plukket ut et tema fra enkeltintervjuene som jeg ønsket å studere nærmere. Intervjuet tok form av en felles samtale, som jeg her kaller en fokusgruppe (Wibeck 2000) (Josefson 1998). I samtalens løp opplevde jeg det som vanskelig å ha distanse til det som ble sagt. Jeg satte rammen ved å innlede, men siden var vi tre likeverdige parter som deltok i samtalen. I opptaket fra denne samtalen er det innimellom vanskelig å få tak i hva som blir sagt. Latteren smeller i taket både titt og ofte og det er en god stemning. De henvender seg tidvis til hverandre og tidvis til meg. De gode historiene kommer som perler på en snor. Her er to gode kolleger samlet og i slike situasjoner kan lett den interne humoren overta og en tredje part kan føle seg utenfor. Ikke *en* gang gjorde jeg det. Nå kan dette avfeies med å si at det var jeg som hadde regien og hadde bedt dem komme. Likevel opplevde jeg fra dem en genuin vilje og evne til å få med alle til stede med inn i samtalen og til å føle seg vel.

Denne evnen til å få med alle, er noe av det samme jeg har sett når deltakerne i prosjektet er samlet, og som jeg håper å kunne forstå mer av i løpet av arbeidet med dataene.

Da intervjuene var renskrevet, samlet jeg funnene i grupper etter tema. Temaene danner grunnlag for de enkelte avsnitt som etter hvert blir presentert i oppgaven. Direkte sitat som bygger opp under, eller illustrerer tema, vil bli gjengitt i sin helhet. Ellers vil de bli flettet inn i teksten med referanse til hvem som har sagt hva.

Annet kunnskapstilfang.

Det er ikke til å stikke under en stol at jeg kjenner de fleste av deltakerne i prosjektet. De har vært pasienter hos behandlere på min arbeidsplass, og jeg har truffet dem og deres pårørende i forskjellige sammenhenger. Prosjektet hadde sin spede start da Bjørn, Johan og jeg var kolleger på samme arbeidsplass. Jeg har også deltatt i noen av gjøremålene i prosjektet. Slik har jeg selv erfart arbeidet både for og sammen med deltakerne. Denne kunnskapen drar jeg uvegerlig med meg inn i både samtalene og behandlingen av data i etterkant. Det er derfor en utfordring å holde fokus på kunnskapsutviklingen hos informantene mine, Bjørn og Johan, mindre på utviklingen hos deltagerne.

Det er også en utfordring å behandle informasjon jeg har fra og om deltakerne. Denne informasjonen er ikke samlet gjennom mitt mastergradsarbeid, men gjennom egen yrkesutøvelse. Den verken kan eller skal etterprøves, verifiseres eller på noen måte sjekkes ut i denne sammenhengen. Likevel er den med og danner mine inntrykk og holdninger. Likeledes vekket deltagerne sine fortellinger fra prosjektet min interesse for å studere nærmere Bjørn og Johan sin innsats og kunnskapsutvikling.

Uansett er mine faglige erfaringer og faglige utvikling knyttet til min befatning med klienter i en eller annen sammenheng. Dette dreier seg jo også om min egen kunnskapsutvikling på bakgrunn av egne erfaringer.

Jeg vil så tydelig og transparent så mulig prøve å vise hva som er egne tanker, erfaringer, innsamlede data og informasjon hentet andre steder fra. Forhåpentligvis skal det være mulig å følge mine skritt på denne vandringen fram mot en større forståelse for hva som kan virke i arbeidet med mennesker med alvorlige psykisk lidelser, i tillegg til hvordan denne faglige kunnskapen er frambrakt.

Innenfra eller utenfra?

Jeg prøver å holde et blikk på prosjektet utenfra, men erfaringene mine innenfra er der og forstyrrer. Jeg skriver forstyrret, men gjør de det? De er jo også med på å fargelegge det bildet jeg prøver å male av den kunnskapen jeg mener å se utvikle seg. De gir det erfaringsgrunnlaget jeg reflekterer over og som jeg prøver å se på med forskjellig fokus og ståsted. Så blir det et spørsmål om jeg klarer å være oppmerksom på de nyansene som er der og utforske dem på en kritisk måte eller om mitt blikk kun ser det jeg vil se, eller alltid har sett.

Gry Paalgård (1997:73) setter her fokus på en annen dimensjon :

”Den hermeneutiske vitenskapstradisjon i vår tid fokuserer ikke bare på hvordan man skal få tilgang til andre aktørers mening og kontekst, men også på fortolkerens kontekst. Dette fordi forståelse ikke bare kan relateres til det fenomen, og den forutforståelse han eller hun har. Denne forståelsen kan ikke løsrives fra den kontekst aktøren er en del av, enten denne er forsker eller informant.”

Sett i lys av dette, er hele min bakgrunn med når jeg bestemmer meg for hva jeg vil se etter og spørre om, og likeledes tilstede når jeg analyserer det jeg ser og hører. Slik former min ungdoms opplevelser og de bekjentskap og erfaringer jeg har gjort i mitt yrkesliv de spørsmål jeg prøver å belyse i denne oppgaven. Det er de som driver meg videre, og de påvirker hva jeg ser og hvordan jeg tolker det. Jeg klarer ikke å fri meg fra meg selv. Dette stiller ikke bare krav til å se hvordan min kontekst påvirker og kanskje former mine problemstillinger og analyser, eller å få øye på mine egne blinde flekker og de fordommer jeg har. Det stiller også krav til å forsøke å se ting fra forskjellige vinkler og stille meg åpen for andre tolkninger.

Et nytt dilemma dukker opp: Må prosjektet være evaluert på en forskriftsmessig måte for at min forskning på ledernes praktiske erfaringer blir gyldig? Interessen for dette prosjektet ble vekket fordi deltakerne rapporterer at de er fornøyd og synes de får mye igjen for å delta. Det samme gjør familiene deres og andre i helsevesenet de har kontakt med. Påstanden om at dette er et vellykket prosjekt er nettopp det, en påstand, men den er basert på utsagn og erfaringer fra de ovennevnte gruppene. Den er ikke forskningsbasert, den er erfaringsbasert og det er nettopp erfaringen som er mitt fokus. Derfor godtar jeg den som en forutsetning i mine videre undersøkelser om ledernes, yrkesutøvernes, kunnskapsutvikling gjennom egen praksis. Interessen for å studere nettopp dette prosjektet, er at jeg også fant gjenklang for mine egne erfaringer og tanker her.

3. OSS MENNESKER I MELLOM - RELASJONER

Historien om vottene som ble fortalt innledningsvis, fungerer som en rammefortelling. Der finner jeg noen av de temaene jeg vil undersøke nærmere. I det følgende er relasjonsbygging hovedtema. Jeg vil se nærmere på hvordan den gode relasjonen utvikler seg, hvilke virksomme elementer som finns og hvordan disse kan skape mulighet for endring.

I denne fortellingen drar Bjørn på tur sammen med en gutt som ikke slipper folk nær inn på seg. Det er det jeg vet, i tillegg til at han er innlagt på en ungdomspsykiatrisk institusjon.

Hvorfor, kan jeg bare spekulere i. Kanskje har han brent seg noen ganger, erfart at nære relasjoner ikke fører noe godt med seg, at de ikke er til å stole på, eller at de ikke vil vare ved. Institusjonen og derfor også Bjørns intensjoner er å bidra til guttens endring, kall det gjerne tilfriskning. For å få til det må det skapes en god relasjon til gutten først. Bjørn har allerede sett at det ikke fører fram å presse seg på. Han har erfart at gutten kan svare med å gjøre det stikk motsatte av hva han kanskje egentlig ønsker selv og han kan spille de ansatte opp mot hverandre og skape usikkerhet i personalgruppa. Innledningsvis til fortellingen sier Bjørn: *”Jeg tenkte at her må man gå forsiktig fram og ønsket å skape flere situasjoner der vi kunne prøve oss ut. Derfor dro jeg på tur med ham”*.

Han klargjør rammene for turen, hvor de skal, hvordan været blir og hvordan de skal komme seg til målet. Gutten har valgt å bli med og han bestemmer selv hva han vil ha med av mat og klær. Bjørn overprøver ikke guttens beslutninger.

Hva lærer gutten av denne innledende fasen av turen? Det første som springer en i øynene, er at han erfarer at maten han valgte å ta med kanskje ikke var den mest praktiske og at han hadde med for lite klær. En kanskje vel så viktig lærdom er at Bjørn ikke overprøver guttens beslutninger. Han erfarer å ha gjort noen feil vurderinger, ja vel, men Bjørn respekterer både dem og ham likevel. Vi kan igjen spekulere i om ikke gutten opplever å bli respektert. Videre i Bjørn sin fortelling hører vi at gutten aksepterer å låne vottene og han blir med videre, han snur ikke, eller avbryter turen. Hans vurderinger viser seg å ikke være like gode som Bjørn sine, men de ble respektert og ikke framstilt som dårligere, mindre viktige eller uten betydning. Kanskje ser vi her det første skrittet i retning av en form for likeverdighet og respekt mellom de to partene på turen? Utenfra og slik Bjørn presenterer det, kan det se slik ut. Spørsmålet er om gutten opplever det på samme måten. Det er nærliggende å tenke at fordi gutten kjenner seg respektert og opplever seg som likeverdig, trives han bedre på turen, stoler mer på Bjørn og relasjonen mellom dem utvikler seg. Guttens fortelling har vi ikke, så det er Bjørn sine erfaringer vi studerer.

Frokostbordet

Bjørn og Johan forteller en annen historie fra sin praksis, som også fungerer som en rammefortelling. Frokostbordet kan i mange sammenhenger være en arena for den gode samtale. I dette tilfellet er det et objekt for mitt studium av utvikling av gode relasjoner.

Over en lengre periode har de jobbet for å etablere som rutine at deltakerne i prosjektet starter dagen med felles frokost. Nå samles de hver dag klokka halv ti. Det er flere målsettinger med

dette. De fleste deltakerne er vant med å starte dagen med kaffe og en røyk. Det er litt tynt energimessig når man skal ut og kanskje gjøre hardt fysisk arbeid. Det er også greit å samle troppene for felles planlegging av dagen. Etter hvert har frokosten også utviklet seg til å bli en god sosial arena hvor praten går om mangt og mye. Johan sier: *”Jeg tror vi har berørt det meste, både treffe jenter og det å gå på dans....Eller vi prater om at noen har slutta å røyke eller hvordan vi har jobba med å få kontakt med kommunen.....vi hopper litt sånn, og det blir en veldig fin samtale hvor folk bidrar med sitt.”* Han forteller også: *”Jeg har lagt merke til at det er en trygg og fin situasjon. Det virker som det er lett for han ene å snakke veldig fortrolig om at når han sitter der hjemme aleine en lørdagskveld, så savner han oss og jobben og synes at kvelden er lang.”*

Her viser det seg at frokosten etter hvert har utvidet sin funksjon. Det var ikke et uttalt mål fra starten, men deltakerne har sjøl bidratt til at dette er blitt en sosial arena der praten går og alle bidrar med sitt. Det at alle bidrar blir også av Bjørn og Johan sett på som et tegn på at de er likeverdige partnere rundt bordet. Johan forteller: *”Ja, man må våge å åpne opp, være menneske, tilstede, du må ikke lukke deg så veldig. Du må invitere dem inn i ditt liv også. Det å være den profesjonelle behandleren, det er ikke sikkert det fungerer så godt, som når du er et menneske på lik linje.”*

Nye tema blir introdusert etter hvert som folk kommer på ting og assosierer fritt. Det er ingen fast agenda for møtepunktet og folk føler seg åpenbart trygg til å komme med det de måtte ønske. Det er ikke hverdagskost for deltakerne å snakke fortrolig om savn og ensomhetsfølelse. Det skal en stor grad av trygghet og opplevelse av likeverdighet til for å åpne opp for sånne følelser.

Sentrale begrep i relasjonsbygging

Begrepet *relasjon* og *relasjonsbygging* inneholder mye. I følge Store Norske leksikon (nettutgaven) kommer ordet fra latin og betyr enkelt og greit forhold eller forbindelse mellom to eller flere parter. Hvilke forutsetninger for relasjonsdannelse eller sentrale relasjonelle elementer kommer så til syne i Bjørn og Johan sine fortellinger? Er det noe jeg mener må være til stede ut fra egne erfaringer? I det følgende vil jeg gå nærmere inn i disse spørsmålene.

Likeverdighet mellom partene

Å være et menneske på lik linje, slik Johan uttrykte det, framstår umiddelbart som viktig. I det ligger at begge parter opplever å ha like stor betydning i relasjonen. Begge historiene over forteller noe om likeverdighet. Skravla går rundt frokostbordet og vottene går på omgang. Det

er oppstått en ro i begge situasjonene der deltakerne kan slappe av og man kan tenke seg at de i liten grad er opptatt av hvordan de opptrer, eller hva de andre synes om dem. Det er heller ingen som retter på dem, har planer på vegne av dem eller overprøver deres beslutninger.

Skjervheim (2002:24) skriver i essayet Deltakar og tilskodar: *"Ved å objektivere den andre går ein til åtak på den andre sin fridom"*. Er det det gutten i historien om vottene kan ha opplevd tidligere? At andre stadig vet bedre enn han sjøl hva som er best for ham og at han følgelig reagerer med å forsvare seg og avvise dem som vil ham så vel? Og som Skjervheim skriver samme sted: *"..folk inntek denne forsvarsholdningen nettopp fordi den objektivierende innstillinga er ein åtaksholdning"*.

Stiller gutten seg i angrepsposisjon når han gjenopplever at andre overprøver hans egne beslutninger? Kanskje gutten opplever å få sine grenser krenket, ikke respektert og reagerer med å trekke seg tilbake, nekte kontakt. Når grensene blir tilstrekkelig krenket reagerer han med angrep i form av å sette personalet opp mot hverandre.

Deltakerne rundt frokostbordet er eldre enn gutten og har opplevd mer i sine liv. De har også erfart å få store psykiske problemer, kanskje som følge av tillitsbrudd. Også for dem kan det være vanskelig å stole på folk. En konsekvens kan bli å trekke seg unna kontakt og spesielt sosiale situasjoner. Å føle seg vel og likeverdig i andres selskap, kan være langt unna.

Kanskje det å flykte, som å trekke seg unna sosiale situasjoner, eller å gå til angrep slik gutten gjør, er primitive og muligens dyrisk sider vi mennesker tyr til som en forsvarsmekanisme? Det er skrevet mye og forskjellig om forsvarsmekanismer og Freud var kanskje den som tydeligst beskrev dette.² Jeg skal ikke her gå inn på begrepet forsvarsmekanismer. Jeg har derimot funnet det nyttig i mange situasjoner å tenke at vi som mennesker omgir oss med forskjellige soner i møte med andre.

Jeg husker en forelesning i sosialpsykologi fra da jeg tok psykologi grunnfag langt tilbake i tid. Foreleseren fortalte innlevende om hvordan vi på bussen setter oss med lengst mulig avstand fra hverandre. Først når alle dobbeltsetene er besatt med en på hver, setter vi oss ved siden av en annen. Vi starter ofte ut med et stort rom som innskrenker seg etter hvert som det fylles opp med folk rundt oss. Det er også lett å kjenne igjen den ubehagelige opplevelsen når du treffer på en som kommer akkurat litt for nær når han skal snakke med deg. Det er ikke mulig å sette opp en eksakt grense i meter, men det merkes når den er brutt. Det samme

² Sigmund Freud. (1856 – 1939), østerriksk nevrolog og psykolog. Mest kjent somPsykoanalysens far.

gjelder tema i en samtale. Blir man presset til å ta opp ting man enten ikke er klar for, eller ønsker å snakke med vedkommende om, kjennes det like ubehagelig.

I min praksis er det ofte til hjelp, og nødvendig i møtet med mennesker å prøve å finne ut hvor disse grensene går. Dette er ikke noen eksakt vitenskap, men nyttige modeller å tenke med og nærme seg andre med. Noen er tydelige på hvor grensene deres går. Hos andre kan de være vanskeligere å oppdage. For meg kan det se ut som om vi har en sosial sone, en fluktsone og en angrepssone. Vi trives best i den sosiale sonen, der vi kan agere på likeverdig basis, der vi kan komme og gå som vi vil. Når folk kommer for nær kan det oppleves som et angrep og vi kan reagere med flukt. Vi trekker oss ut av situasjonen og forlater gjerne stedet. Noen kan trekke seg inn i seg selv og ikke svare på henvendelse. Passerer folk fluktsonen blir flukt umulig og vi går til angrep. Det kan enten være verbalt eller fysisk. Hvor grensene mellom disse sonene går, er individuelt og kun gjennom omgang og oppmerksomhet kan vi bli klar over dem. Grensene kan også forskyves avhengig av situasjon og hvem vi må forholde oss til. I Freud sin ånd kan vi si at sonene og grensene mellom dem også formes av tidligere opplevelser.

Hos denne gutten er det åpenbart vanskelig å oppdage grensene og han har muligens en angrepssone som er mye større enn andre. Dessuten er han i en setting, på en institusjon der han ikke kan flykte på andre måter enn inn i seg selv og avvise andre. Muligens befinner han seg i fluktsonen det meste av tida. Bjørn har åpenbart erfart dette og legger vekt på å holde seg i sin sosiale sone og leter etter tilsvarende hos gutten. Dermed går han ikke til angrep på guttens fluktsone, hans selvbestemmelsesrett, hans integritet. Han viser dette ved å akseptere og respektere guttens valg. Han jobber med å vise at de er likeverdige. I denne situasjonen sier han gjennom måten å oppføre seg på; *"jeg vet ikke hva som er best for deg, det vet du selvfølgelig best sjøl, det vil jeg respektere. Jeg kommer gjerne med forslag, men det er du som avgjør hva du vil være med på."* (Min utheving)

Denne likeverdigheten utspiller seg på det mellommenneskelige planet. To mennesker i møte med hverandre. Bjørn setter seg selv i spill på samme måte som gutten. Han viser seg fram ved sin blotte tilstedeværelse, sin måte å snakke på, sine forslag, sin matpakke og sin varme i vottene. Han byr på seg selv. Han vet at han ikke vet hvor guttens grenser går og vet også at han dermed i vanvare kan utsette seg for at gutten avslår hans hjelp eller til og med kan gå til angrep. Sannsynligvis er Bjørn så trygg på seg selv og sine egne grenser at han regner med at han vil takle eventuelle reaksjoner fra gutten. Gutten på sin side har dratt av gårde på turen og

krever sin rett og selvstendighet ved å ta med den maten han ønsker og ha på seg de klærne han vil. På en måte forventer han å bli respektert, være likeverdige. Han har ikke bare gitt opp, trukket seg tilbake og lagt alt i hendene på Bjørn hva gjelder planlegging av mat og klær. Han tar ansvar for det han kan og har forutsetning for.

Etter hvert åpner de seg for hverandre og det utvikles en gjensidighet. Første gang vi får del i at det skjer, er når gutten tar i mot Bjørn sin mat. Han tar imot, men heller ikke mer. Han deler ikke sitt blikk ved å se på Bjørn, sier takk eller gir uttrykk for at dette er greit. Han spiser brødkivene og det er det. Neste gang vi får høre om gjensidighet, er når han tar imot de varme vottene. Først her vender historien og vi får høre at gjensidigheten utvikles. Både bokstavelig og symbolsk deler de hverandres varme gjennom vottene. Herfra utvikler den gode relasjonen seg. Kanskje vi kan utvide sonebegrepene med å si at de sammen beveger seg inn i en fortrolighetssone. Her signaliseres at; ”jeg trives i ditt selskap, det gir meg noe å være her. Det er ikke bare slik at jeg tåler å være sammen med deg, ha deg nær meg, jeg liker det også”.

Likeverdighet, hva betyr Ordet?

I det foregående bruker jeg to begreper, litt om hverandre; gjensidighet og likeverdighet. De er ikke direkte utbyttbare. For å ta likeverdighet først: Her er det den siste delen av ordet; -verdighet, som er mest interessant i dette lille forsøket på dypdykk. Vi har et annet ord som ligner veldig; å ha verdi. Trykket er på to forskjellige steder og i dagligtale uttrykker de forskjellige ting. Jeg vil se litt nærmere på dem. Å være verdig. Å ha verdighet. Dette er både noe man er og noe man har. En egenskap ved en person. Å være verdig har også minst to betydninger. I den ene dreier det seg om å være eller gjøre seg fortjent til noe, mens i den andre har det noe med måten man oppfører seg på. I den første nærmer vi oss begrepet verdi. Det siste tilfelle går i retning av å ha verdighet. Jeg får litt assosiasjoner til gamle dager; ”han førte seg med stor verdighet”. Dette kunne være folk som hadde opplevd mye i livet og kanskje mistet status i form av posisjoner eller materielle verdier (ja, der var det andre ordet). Likevel oppfører de seg med verdighet. Det er en beskrivelse av en person som for eksempel ikke bøyer nakken, han har fortsatt den samme verdien (der var det igjen) for seg selv. Kanskje har han også stor integritet. I Riksmålsordboka (1983 bind 4, spalte 3786, 3802 og 3804). omtales alle ordene, enten trykket er først eller sist i ordet, i retning av en type ekvivalent, en måleenhet eller likhet, enten direkte i form av kvantitet som penger, vekt, bytte av varer etc. eller i mer overført betydning der for eksempel personer måles opp mot hverandre.

Er det slik at for å ha verdighet, eller føre seg med verdighet, må man oppleve å ha verdi i seg selv? Er det i så fall også omvendt, at når man opplever å ha verdi i seg selv, så fører man seg med verdighet? Er det da slik at når man opplever å ha verdi i seg selv og treffer et annet menneske som opplever å ha verdi i seg selv, så er man likeverdige? Kanskje går det an å si at objektivt sett er det slik. Likevel skal jeg ikke gå lenger enn til meg selv for å se at jeg i noen sammenhenger føler meg likeverdig dem jeg er sammen med, mens i andre sammenhenger føler jeg meg usikker, utrygg og kanskje dum eller redd, langt fra likeverdig. Atter andre ganger kan jeg sågar føle meg overlegen den andre. Her dreier det seg altså om forskjellige folk og ikke minst forskjellige settinger. Er mitt selvverd eller egenverdi avhengig av dem jeg til enhver tid er sammen med og i hvilke sammenhenger jeg treffer dem? Nei, fullt så usikker og utrygg er jeg ikke. Det er en del forutsetninger som må være til stede, både for å føle trygghet og utrygghet. Her dukker det altså opp en sammenheng mellom selvverd og trygghet, og trygghet har noe med tillit å gjøre. Er mitt selvverd avhengig av at jeg føler tillit til deg?

Jeg vil se litt nærmere etter om jeg finner elementer hos Bjørn og Johan som kan bygge opp under likeverdigheten mellom partene i prosjektet og som kan danne virksomme elementer i en god relasjon.

Forutsetninger for likeverdighet

Tillit

Tilbake til gutta rundt frokostbordet. Slik Bjørn og Johan beskriver det, er det nærliggende å tenke at frokostspiserne opplever likeverdighet. Er denne likeverdigheten tilstede fordi de kjenner tillit til hverandre? En av mine pasienter sier det slik: *"Jeg har tillit til deg fordi jeg opplever at du vil meg vel. Du kan si og gjøre ganske mye rart som jeg kanskje ikke forstår eller liker der og da, men jeg har tillit til at du mener det godt, og da er det ikke så farlig."* Har deltakerne i prosjektet allerede erfart at Bjørn og Johan vil dem vel, og likeledes han som får låne vottene? Sannsynligvis har de det. Fortsettelsen av historien om frokostbordet underbygger muligens dette. Johan forteller:

"Ja, vi snakket om ensomhet og om å fylle kveldene. Han ene fortalte at han pleide å lese bøker, men ikke nå lenger. Han hadde gjeld til biblioteket fordi han hadde glemt å levere en bok, så han turte ikke å gå dit mer. Ja, det hadde blokkert hele hans forhold til biblioteket. Bjørn foreslo å bli med ham samme ettermiddag og gjøre opp gjelden".

Bjørn forteller videre: *"Ja, og de tok vanvittig godt imot ham. Det trengtes ingen unnskyldninger, bare å betale og så var det gjort. Han fikk satt seg inn i det nye lånesystemet, sett på avisene, folkene og fikk med seg en ny bok hjem."*

Her viser igjen en av frokostspiserne tillit ved å fortelle om noe som er vanskelig for ham. Han viser også tillit ved å ta imot hjelpen. Bjørn og Johan på sin side viser seg denne tilliten verdig ved for det første å ta imot historien, høre på ham og ta ham på alvor. For det andre så tilbyr de seg å være med å rydde opp. De foreslår en måte å ordne opp i problemene hans og lar ham ikke være aleine om å rydde opp.

Opplevelsen av at noen vil deg vel er i utgangspunktet subjektiv. Den kan beskrives, men det er først og fremst en kroppslig opplevelse, noe man "vet". Det er ikke nok at noen sier: "Jeg vil deg vel". Det må erfares og oppleves "på kroppen". Likeledes er det med tillit. Det er noe man har. Jeg "vet" når jeg kan stole på en annen, jeg har erfart det. Noen uttrykker det slik: "Jeg vet at du vet at jeg vet." Det er slik mulig å oppleve at noen stoler på deg. Jeg vil tro at det er noe av dette Bjørn og Johan opplever. Det er blitt større tillit innad i gruppa og slik er det mulig å beskrive en endringen i retning av større likeverdighet mellom alle frokostspiserne.

Det hører med til det å være menneske, å vise hverandre tillit, skriver Løgstrup (2000). I vårt grunnleggende uttrykk viser vi oss fram for hverandre i full tillit til at den andre tar oss imot, som det lille barnet i møte med verden. Så er det også slik at opp gjennom livet gjør vi oss erfaringer av å ikke bli tatt imot, blir ignorert eller møtt på måter som vekker følelser av for eksempel utrygghet, skam, mindreverdighet og som vekker vår mistillit. Da kan det være en jobb å redusere mistilliten og få gjenopprettet tilliten. Bjørn og Johan tar denne jobben på alvor. De viser seg tilliten verdig slik de tar imot de forskjellige uttrykkene prosjektdeltakerne møter dem med. Slik blir tillit en forutsetning for likeverdighet, en tillit til at du vil meg vel og at jeg kjenner meg vel i ditt selskap.

Med bakgrunn i min pasient sitt utsagn om hans tillit til meg, vil jeg dra den slutningen at både frokostspiserne og gutten med vottene opplever likeverdighet med Bjørn og Johan som blant annet er begrunnet i tillit til at de vil dem vel. Er det så andre forutsetninger for likeverdighet som trer fram i historiene som er presentert?

Respekt

Et ord som respekt, faller rimelig inn som en forutsetning for opplevelse av likeverd. Hvordan opplever man respekt? I vottehistorien erfarer i hvert fall gutten at Bjørn ikke stiller spørsmål ved hans beslutning. Bjørn aksepterer den uten å diskutere eller gi noe uttrykk for hva han mener om den, eller om han mener noe om den. Vi har ikke så mye informasjon om hvordan

han gjør det, men for at gutten skal oppfatte at dette er greit, må det være et åpent og klart utsagn. Bjørn må gi uttrykk for at det er greit på en måte som gutten tror på.

På et tidligere studium hadde jeg Tom Andersen som veileder.³ Han var kjent for å få pasientene til å kjenne seg vel og likeverdig i samtaler. Vi spurte ham om hva han gjorde og han svarte: *"Jeg er alltid godt forberedt og det gjør jeg ved å tømme meg for andre tanker og møter pasienten helt blank"*. Nå kan vi selvfølgelig spekulere i om dette i det hele tatt er mulig, om vi ikke alltid har med oss noe inn i et møte. Hans-Georg Gadamer (2003) kaller dette "noe" for fordommer og har som grunnlag at dette er positive forutsetninger for forståelse, ikke hindre, som oftest forbindes med begrepet fordommer. Jeg vil tro at Tom Andersen først og fremst sikter til at man skal ha sin hele og fulle oppmerksomhet rettet mot den andre. Da blir det absolutt til å kjenne seg igjen i. Jeg merker også når folk har tankene sine alle andre steder enn her og nå i vårt møte. Eller når jeg opplever å bli tillagt meninger jeg ikke har. Jeg kjenner meg respektert når folk hører på hva jeg sier og ikke tillegger det meninger eller innhold jeg ikke har uttalt meg om.

Heri ligger også sannsynligvis en type taus, kroppslig kommunikasjon. Jeg kan se for meg at Bjørn ikke himler med øynene, han trekker ikke på skuldrene og slår ut med armene, eller trekker sammen øyenbrynene og stirrer på gutten i full misbilligelse. Jeg kan tenke meg mange varianter å gi uttrykk for at man ikke respekterer andre sine beslutninger. Men hvordan gir man uttrykk for at det er greit, i tillegg til å si det? Enhver har sannsynligvis sin egen måte å gi uttrykk for det på og vet når den andre vet at det du sier er sant. Heri ligger nettopp den menneskelige gjensidigheten; jeg vet at du vet at jeg vet.

Gjensidighet.

Jeg nevnte tidligere at de to begreper jeg bruker, litt om hverandre, gjensidighet og likeverdighet, ikke er direkte utbyttbare. Her ser jeg på gjensidighet mer som logisk underordnet begrepet likeverdighet, som en forutsetning for opplevelse av likeverdighet. Likeverdighet peker også mer i retning av en tilstand, av "abstrakt" handling, mens gjensidighet peker mer i retning av konkret handling. I historien om vottene blir det først sving over relasjonen og kommunikasjonen mellom de to turgåerne når de bytter på å bruke vottene. Begge er avhengig av å bruke dem for ikke å fryse og de utveksler bokstavelig talt varme.

³ Tom Andersen (1936-2007) Professor i sosialpsykiatri. Forfatter av bl.a. "The Reflecting Team: Dialogues and Dialogues About the Dialogues" (Norton, New York, 1991)

For frokostpiserne er det ikke lenger slik at det er Bjørn og Johan som lager frokost til resten. Det er kanskje heller slik at frokosten er klar når Bjørn og Johan kommer og de andre kan koste på seg friheten til å erte dem for ikke å holde tida.

Jeg tror det er viktig for alle å oppleve å bety noe for andre, at andre setter pris på en og det man gjør. Jeg føler meg verdsatt ved å få lov å gi noe igjen. Gjennom å ha verdi for andre får man også verdi for seg sjøl. I forhold der den ene parten kun er giver, mens den andre kun mottar er det vanskelig å se noen form for likeverdighet. Her er vi igjen tilbake til begrepet verdi og likeverdighet som uttrykk for ekvivalens mellom, i denne sammenhengen to personer.

Men trenger man lov til å gi noe igjen? Dette har kanskje noe med mottageren å gjøre. Er det slik at noe ikke er gitt før det er mottatt? Kan det være slik at vi i helsevesenet er så opptatt av å gi at vi ikke klarer å motta og på den måten fratar våre pasienter følelsen både av verdighet og likeverdighet? En av mine pasienter sa en gang; *"det er ok å kunne få lov å gi noe igjen"*. Da hadde han lånt øre til et problem jeg hadde viklet meg inn i og han hadde hjulpet meg til å få orden på både følelsene og tankene i den forbindelse. Jeg må innrømme at jeg hadde vært innom tankene om at, nei dette kan jeg ikke belemre ham med. I situasjonen opplevde jeg likevel at han var fullt i stand til å ta imot både meg og mine problemer. Etterpå hadde jeg en opplevelse av takknemlighet og at han gav meg en følelse av likeverd. Jeg følte meg sårbar i mine problemer og han tok imot meg og mitt uttrykk og gav meg opplevelsen av at dette var greit. Kan det være at vår iver etter å hjelpe står i veien for nettopp denne følelsen av både verdighet og likeverdighet ved ikke å være i stand til å motta? Dette er et stort tema som nok fortjener en langt grundigere behandling enn jeg kan gjøre her. Men dette er absolutt en faktor i Bjørn og Johan sin måte å forholde seg til sine prosjektdeltakere.

I et gjensidig forhold viser partene seg også fram. Det vil si at i tillit til hverandre kan man vise fram både dårlige og gode sider. Bjørn og Johan framhever at de ikke er de mest presise. De kommer ofte for seint til frokost og de lar rett som det er de andre vente på seg. Dette er de ikke akkurat stolt av, men det er nå en gang vanskelig å endre. Johan sier:

"Når vi kjenner hverandre godt, så fremstår vi jo med feil og mangler. Det tror jeg er veldig bra, en veldig styrke å ikke være perfekt. Det er noe skremmende med perfekte mennesker."

Bjørn stemmer i: *"Ja, du vet jo at jeg har det så rotat i bilen. I dag sto jeg nå der med ræva i været og forsøkte å rydde litt mens en prøvde å hjelpe meg. En annen sto*

utenfor og holdt på å flire seg i hjel av meg. Og så sier han: "Bjørn, jeg tror vi må gi deg en diagnose - Rotekopp. Den tredje hører dette og roper straks ut i latter; "Nå har Bjørn også fått diagnose - Rotekopp." Alle ler mye av meg"

Johan forteller videre:

"Jeg er puslingen som tåler lite. Jeg har jo fortalt dem historier om når jeg er hos legen. Jeg svimer jo av i alle sammenhenger, når jeg skal ta sprøyte, skal måle blodtrykket og sånne der ting. Ja jeg blei jo sendt hjem og tatt ut av en stor helseundersøkelse fordi at, ja, jeg svimte av på hvert stopp."

Her understreker de begge at de viser seg fram for deltakerne med sine mangler. De er ikke perfekte og tør å vise det fram. De viser seg fram som hele mennesker, de skjuler eller undertrykker ikke sider som kan være ubehagelige. Dette gir grunnlag for å få tillit til dem, samtidig som de viser tillit til deltakerne ved å forvente at de blir tatt imot på en ok måte.

Lenge har det vært et ideal i psykiatrien at man skal være profesjonell, til nød personlig, men for all del ikke privat. Vi skal holde en viss distanse og ikke invitere noen inn i vår private sfære. Det ligger mange grunner bak dette. En viss beskyttelse av eget privatliv er et eksempel. Det finns noen ubehagelige historier der behandlere har blitt oppsøkt og truet. Et annet poeng er at man ikke skal belemre pasienter med egne problemer. Her er en hårfin balanse. Mange kan være redd for å vise seg fram. Muligens kan også en iver etter å gjøre ting "rett", handle etter boka eller metoden, stå i veien for å gjøre det som kjennes rett i situasjonen og dermed virke hemmende for utvikling av en god relasjon. Det rette blir det godes fiende.

Mange som har store psykiske lidelser kan oppleve seg annerledes enn andre. Gjennom å se at prosjektlederne og -deltakerne har felles sider, som å ha problemer med å holde tida, være rotekopper eller ikke tåle vanlige legeundersøkelser, alminneliggjøres disse menneskelige sidene og opplevelsen av annerledeshet reduseres.

Makt

Som antydnet tidligere må fenomenet makt avklares i forhold til relasjoner. Noe annet ville være naivt for oss som er ansatt i et helsevesen bygd opp som en pyramide med helseministeren og direktørene på toppen, diverse mellomledere nettopp i mellomlagene, og videre nedover til pasientene på bunnen. Dette gjelder kanskje særlig i psykiatrien hvor enkelte til og med er underlagt formell tvang. Hvordan arter så dette seg i de nære relasjoner? I

det daglige arbeidet vil elementer av makt kunne snike seg inn. Den som definerer rammene og spillereglene for et møte mellom mennesker har uvegerlig mer makt.

For min egen del trenger i hvert fall jeg å vite hvilke regler som gjelder, spesielt når jeg opplever at møtet med en eller flere andre har en agenda som er uklar for meg. Hvorfor er vi samlet, hva skal vi snakke om, gjøre, hvem har bestemt hva? Kort sagt, hva er rammene for vårt møte. Det kan selvfølgelig være at rammene ikke er klare, men da vil jeg vite hvordan de skal klargjøres. Hvis jeg ikke vet om jeg har noen del i klargjøring av disse rammene, ikke vet om jeg har noen makt til å gjøre det, og kanskje heller ikke får tak på hvem som har denne makten, føler jeg meg usikker i situasjonen, min betydning svekkes. Noe som igjen påvirker mitt selvvverd. Har jeg derimot opplevelsen av at rammene blir ivaretatt av noen jeg stoler på, at de blir ivaretatt på en god måte, gjenopprettes mitt selvvverd og jeg kan delta på likeverdig basis.

I en relasjon kan det også være slik at den ene parten definerer rammene og har makten så lenge den andre lar dette skje. I en institusjon der noen er mottagere av hjelp og andre er ansatt for å gi hjelp, slik Bjørn som ansatt i ungdomsinstitusjonen eller i prosjektet, eller jeg som ansatt i psykiatrien, er vi vant til å tenke at vi sitter med definisjonsmakten og vi bestemmer rammene. Er det nødvendigvis slik? Har mottakeren ingenting de skulle sagt? Jeg fikk meg en kraftig tankevekker som jeg skriver om i mitt første essay på dette studiet. På en kjøretur med en pasient, Karl, nekter jeg å slippe ham ut av bilen. Ved å holde på ham vil jeg hindre ham i å ruse seg. Det viser seg å gå bra, han klarer å stå imot russuget, men som følgende klipp viser, blir min maktutøvelse et dilemma for meg og jeg finner den høyst ubehagelig:

Lenge etter denne kjøreturen, fortalte jeg Karl at jeg hadde brukt denne dagen i bilen som et eksempel på bruk av tvang i et foredrag. Han kikket uforstående på meg og utbrøt: "Det der var ikke tvang. Du gjorde jo nettopp det jeg hadde bedt deg om. Dessuten var du jo sammen med meg hele tiden."

En vesentlig lærdom Karl ga meg i denne samtalen, var at jeg ikke er alene om å avgjøre om jeg bruker tvang. Jeg er ansvarlig for å tenke gjennom anledningen, foranledningen og eventuelle konsekvenser, men det er først i møte med personen tvangen eventuelt skal utøves overfor, relasjonen, at det avgjøres om det dreier seg om tvang. Dette gjelder både der jeg tror jeg bruker tvang og der jeg ikke tror jeg gjør det.

Det skal likevel ikke stikkes under en stol at jeg tok makten i situasjonen. Jeg gjennomførte min beslutning og gjorde det mot hans ordre om å stoppe, til tross for at jeg var redd for å krenke hans integritet og sjølråderett. I ettertid legitimerte han min maktutøvelse ved å takke meg for hjelpa. Han viste samtidig at min redsel var

ubegrunnet, han kjente seg ikke krenket. Selvråderetten hadde han også intakt i og med at han i ettertid kunne si at jeg gjorde akkurat det han hadde bedt meg om å gjøre. Han understreket dermed både det relasjonelle i min maktutøvelse og klargjorde det tosidige i bruk av makt. Den kan være både legitim og illegitim. Hadde Karl i ettertid vært sint og anklaget meg for å gå mot hans vilje og krenke ham, ville min maktutøvelse straks vært illegitim. Men han sa: "Du gjorde jo nettopp det jeg hadde bedt deg om". Da rettferdiggjorde han meg, legitimerte min handling. (Alne 2008:17-18)

I sitatet over bruker jeg begrepene tvang og makt som synonymer. I min tvangsutøvelse bruker jeg makt. Jeg er opptatt av legitim og illegitim bruk av makt. Jeg er opptatt av at Karl legitimerer det jeg oppfatter som min maktutøvelse. Men det er også mulig å se det som noe helt annet. Han simpelthen avviser min definisjon og sier at han ikke oppfatter det som maktutøvelse i det hele tatt. Han tar over hele definisjonsmakten og kaller det noe annet. "Du gjorde jo nettopp det jeg hadde bedt deg om," sier han, "du brukte ikke makt."

Maktens forskjellige ansikter

Likevel kan han ikke frata meg påbudet om å vurdere maktbruken. Jeg er utøveren og må ta ansvaret for mine handlinger.

Noe annet står også på spill i denne situasjonen. Hva om jeg slapp ham ut av bilen, det vil si; ikke brukte min makt? Da ville jeg samtidig misbruke hans tillit til meg. Vi hadde en avtale om at jeg skulle hjelpe ham til å holde seg unna rusen. På den måten hadde han lagt et ansvar i mine hender som jeg hadde akseptert. Han visste hva som ville komme og at han ikke ville klare å stå imot selv. Han må kunne stole på at jeg tar det ansvaret. Dette stiller et krav om å utøve makt i visse situasjoner.

I Lov om Psykisk helsevern hjemles tvangsbruk. Kravet til begrunnelse er stort og fokuset på å få ned tvangsbruken er om mulig enda større. Likevel må pasientene være sikker på at helsevesenet også tar sitt ansvar ved å utøve tvang når det er nødvendig. Dette dreier seg om samfunnets ansvar for at den enkelte borger ikke lider overlast, verken ved overdreven tvangsbruk eller ved unnvikelse av å ta det ansvaret det er å utøve tvang når vedkommende ikke er i stand til å ta vare på seg selv. Diskusjonen om dette er stor, og kan ikke tas i sin fulle bredde her.

I historien om vottene, har vi hørt at guttens reaksjon overfor de ansatte på institusjonen er å gjøre stikk motsatt det de ønsker og han setter de voksne opp mot hverandre. Han føyer seg ikke inn i det systemet institusjonen, med alle gode intensjoner, ønsker han skal finne seg i. På

turen sammen med Bjørn finner han seg i rammene for opplegget på sin sedvanlige, kanskje litt tverre måte. Han utøver sin definisjonsmakt til å bestemme sin mat, sine klær og til å ikke involvere seg mer enn høyst nødvendig. Vendepunktet kommer med byttelånet av vottene. Gutten tør etter hvert opp, han stoler på Bjørn og ser at de har felles interesse av å ha det hyggelig på turen. Det er mulig å få en felles definisjon av målsettingen med turen og gutten trenger ikke utøve sin makt, eller egentlig motmakt mot Bjørn. Maktforholdene mellom partene jevner seg ut og det oppstår en likeverdighet.

Likevel kan det på et organisatorisk nivå aldri bli likeverdighet mellom disse partene. Bjørn er ansatt og institusjonen har en intensjon og målsetting med sin eksistens. Bjørn er den utøvende parten av dette. Man kan si at gutten er gjenstand for Bjørn sin yrkesutøvelse. Det samme gjelder også for prosjektdeltakerne. I så henseende kommer vi vel heller ikke utenom at Bjørn og Johan har makt og utøver den. I punktet om likeverdighet mellom partene skriver jeg at *...det er ingen som retter på dem, har planer på vegne av dem eller overprøver deres beslutninger*. På dette nivået blir dette feil. Bjørn har planlagt turen og blant annet tenkt gjennom hvordan han skal tilrettelegge for at deres relasjon skal kunne utvikle seg. Han ville nok også tatt ansvar og handlet hvis det skjedde noe alvorlig på turen. Det samme gjelder også i prosjektet der Bjørn og Johan legger til rette, planlegger og gjennomfører tiltak som virker direkte inn på deltakerne. Dette er å sette makt ut i livet. Så blir neste spørsmål om hvordan dette virker inn på relasjonen mellom partene.

Kunne vi for eksempel sagt med Skjervheim at Bjørn og Johan objektiverer sine prosjektdeltakere, eller den unge gutten? Og er Bjørn og Johan i så fall, på et relasjonelt plan, i stand til å overskride objektiveringen som institusjonen eller prosjektet faktisk står for?

I min tidligere nevnte oppgave var jeg inne på mye av de samme refleksjonene:

På et organisatorisk nivå kan vi snakke om en institusjonalisert objektivering. Vi snakker for eksempel alltid om klientene/pasientene. I min jobb som behandler ligger det et iboende krav om å skape endring hos folk. Jeg er behandler, jeg skal behandle. Dette kan vise seg å bli stående i veien for å utvikle relasjonen mellom meg og klienten/pasienten i retning av subjekt/subjekt som jeg anser som nødvendig for å gi grunnlag for å være til hjelp i den andres vekst og endring. På individnivå vil det nødvendigvis veksle mellom subjekt og objekt, men det vil gjelde for begge parter. For meg som fagperson vil essensen være at Karl alltid er subjektet i egen endringsprosess. Hvis jeg har institusjonens mål og metoder for langt framme i min oppmerksomhet når jeg er sammen med Karl, vil det kunne stå i veien for både ham og meg. Mitt fokus er å

bidra til at han er subjekt i egen endringsprosess, ikke mitt objekt for endring – for min faglige suksess. (Alne 2008:23)

Jeg hadde en liten samtale med en av deltakerne i Bjørn sitt prosjekt. Han var ferdig med å dele ut frukt og grønt til forskjellige tiltak for vanskeligstilte i byen og satt og filosoferte over det han nå var deltaker i. *”Endelig får jeg gitt noe tilbake til samfunnet. I det meste av mitt liv har jeg vært mottaker av hjelp, av trygd, av terapi, you name it. Nå kan jeg levere varer til folk som trenger det og de takker meg”*. I dette ligger noe av den overskridende atferden som gjør ham bevisst endringen han har gjort i livet sitt. Gjennom prosjektet blir det lagt til rette for at han skal bli subjektet i eget liv. Han blir aktivt agerende, givende, overfor andre, ikke lenger passivt mottagende. Dette virker direkte tilbake på ham selv og hans oppfattelse av seg selv. Bjørn forteller om en av de andre: *”Han kom med varer og de som skulle ha dem ville ta imot og bære dem inn. Vår mann sier; ” nei, det er min jobb å bære disse varene for deg.””* Gjennom arbeidet har han erfart at det stilles krav til ham som han mestrer og dermed kan han igjen stille krav til seg selv. Han tok styringen, makten, i situasjonen, og framsto som en ansvarlig partner og subjekt i eget liv. Han er begynt å skape seg en identitet som en arbeidsmann.

Det ligger i måten vi har organisert samfunnet vårt på, kall det gjerne den store samfunnskontrakten, å ta seg av de svakeste. Men hva kan dette gjøre med nettopp de svakeste? Å være objektet for hjelp hele tiden kan gjøre folk mer hjelpeløs, maktesløs og mindre likeverdig enn intensjonen er. I prosjektet får disse gutta muligheten til å gi noe tilbake til samfunnet, til å bli likeverdige parter, ta makta tilbake. En måte å betrakte dette på er å si at Bjørn og Johan bruker sin makt på et organisatorisk nivå for å legge til rette for utvikling for deltakerne. På det relasjonelle nivå derimot, forutsetter de likeverdighet ved å respektere andres valg og ikke diktere eller overstyre beslutninger som gjelder den enkelte. Det er likevel ikke til komme utenom at det er en motsigelse; krav ovenfra, for eksempel om resultater på kort tid, kan stå i veien for og ødelegge for tillit og likeverdighet. Valg av metoder som skal fremme hurtige resultater kan være med på å tilsløre nettopp denne motsigelsen.

Begrepene tillit, respekt, gjensidighet og makt, eller kanskje helst avklaring av maktforholdet, beskriver forutsetninger for likeverdighet mellom to parter. De fungerer som forutsetninger for å skape en god relasjon mellom en hjelper og en som mottar hjelp. Er det andre forhold som kan være nødvendige for skape en god relasjon i denne sammenhengen?

Hvor nær til den andre?

I intervjuene med både Bjørn og Johan snakker begge med varme og stor oppmerksomhet om forskjellige sider ved deltakerne i prosjektet og det arbeidet de gjør. Skal jeg oppsummere dette i en fellesnevner blir nærhet et sentralt begrep. Jeg ønsker derfor å ta opp dette tema spesifikt i en fokusgruppe med begge tilstede. Innledningsvis har jeg funnet fram noen avsnitt fra Nils Christie sin siste bok som jeg leser, og ber dem etterpå si noe om hvilke assosiasjoner de får. Christie stiller et spørsmål i en overskrift: *"Hvor nær til den annen?"* Her forteller han blant annet om to hendelser som har preget hans interesse for at mennesker skal få øye på hverandre – som mennesker. Han skriver: *"Tegn og ord er broen til de andre"* (2009:74) Den første hendelsen kaller han en ikke-hendelse. Han hadde snakket med de fleste norske vaktene som hadde mishandlet og/eller drept fanger i de såkalte serberleirene i Nord-Norge under den annen verdenskrig. Han snakket også med en del vakter som i samme situasjon trolig verken hadde drept eller mishandlet. Det viste seg at ingen av vaktene som var dømt for mishandling eller drap hadde opplevd å bli vist et bilde fra fangenes liv fra hjemlandet. Derimot hadde mange av vaktene som ikke var dømt, blitt vist bilder av kone og barn, og forskjellige situasjoner hjemmefra. Videre forteller han om en annen hendelse som bekrefter den første. Jeg siterer den i sin helhet:

"Cveja Jovanovic var skolelærer. Han kunne tysk. Han fant en tysk-norsk ordbok og lærte seg norsk på nattertid. En dag var de på ut-marsj til veien de bygget – "blodveien" ble den kalt. En norsk vakt foran og en bak, og så 6-7 fanger i midten, radmagre, syke og stinkende, -villdyr fra Balkan, sa leirledelsen. Har du en fyrstikk?, ropte nordmannen i front. Nei, svarte nordmannen der bak. Men jeg har fyrstikk, sa Cveja, og han sa det på norsk. De ordene reddet mitt liv, fortalte han meg en gang. Han havnet i en ny kategori, fra villdyr til menneske." (Christie 2009:75)

Johan sin reaksjon etter disse historiene relaterer seg til en annen kontekst enn der han jobber i dag:

"Den første assosiasjonen jeg får når du leser det her, er tilbake til den første tida da jeg startet å jobbe med rehabilitering. Det å slutte å jobbe inne på ei avdeling og følge folk ut i egne leiligheter og starte for seg sjøl. For da husker jeg at disse pasientene som bare bodde på et rom, ble plutselig mye mer mennesker for meg. Det ble mer å snakke med dem om. De ble mer lik meg. Plutselig hadde dem også hjem og husholdning og alt det der. Vi hadde mange flere berøringspunkter."

Bjørn trekker fram erfaringer fra arbeidet i prosjektet.

”Vi inviterer jo dem hjem og det er ikke slik man gjør i stor utstrekning. På den måten viser vi at vi også er mennesker. De har ikke bare en fantasi om hvordan vi lever, de ser hvordan det er i virkeligheten. Så ser man jo forskjellige ting når man er så nær hele dagen. Sånn som han som ikke hadde penger til røyk. Han tar stumpene og røyker dem. Jeg sier at det er uverdigg for deg og så låner jeg ham penger til å kjøpe tobakk. Den erfaringen jeg har gjort, er at jeg alltid får pengene tilbake.”

Jeg synes dette er gode eksempler på hvordan mennesker trer fram for hverandre og forholdet dem imellom blir forandret. Dette er tosidig. Det er ikke bare pasientene eller prosjektdeltakerne som blir mer mennesker, også prosjektlederne trer mer menneskelig fram. Dette viser seg tydelig når de for eksempel inviterer prosjektdeltakerne hjem og de ser hvordan Bjørn og Johan bor, at de for eksempel også kan ha det rotete. Johan sier: *”Ja, det er noe der at det går begge veier. Det blir noe helt annet enn det eksempelet jeg nevnte til å begynne med, med pleier og pasient inne på en avdeling. Da snakker pasientene om pleierne og pleierne om pasientene og det blir en sånn upersonlig greie.”*

Det er interessant å se dette avsnittet om nærhet i forhold til avsnittet over, om makt. Selv i en så ekstrem maktsituasjon som i fangeleiren Nils Christie her forteller om, kan det å få fram de menneskelige sidene gi et helt annet utfall, som for fangen i dette tilfellet, han overlevde.

Om å være oppmerksom på den andres grenser

Når man snakker om nærhet, er det også sentralt å se på hvordan man oppfatter den andre sine grenser. Først om man oppfatter dem, eller er oppmerksom på dem, deretter hvordan man så reagerer. Noen ganger tror man bevisst over grensene for å få en reaksjon, de fleste gangene trekker man seg tilbake. Noen ganger tror man det finns en grense og unngår dermed å ta imot en invitasjon til å komme nærmere. I et av de tidligere essayene, var dette det gjennomgående tema: *”Vi jobber tett inn i livene til folk og vi må trø varsomt. Noen ganger møter vi stengte dører. Andre ganger lister vi oss inn gjennom en liten sprekk etter en forsiktig invitasjon, eller så bryter vi oss inn gjennom en åpning og står i fare for å smelle døra i ansiktet på den andre. Atter andre ganger ser vi ikke at døra står på vidt gap og vi går hastig forbi.”* (Alne 2009:1)

Bjørn har allerede erfart at gutten i vottehistorien trekker seg tilbake, eller setter de voksne opp mot hverandre når hans grenser blir krenket. Bjørn vet ennå ikke eksakt hvor grensene går, men tør å prøve seg fram ved å dra på tur sammen med gutten. Jeg prøver å få Bjørn til å utdype nærmere hva han gjør for å få gutten til å føle seg trygg og slippe Bjørn tettere inn på seg, men det er vanskelig. Jeg spør: *”Hva tror du det var som gjorde at han tok imot vottene? Hva var det du traff hos ham?”* Bjørn svarer: *”Jeg traff det at han frøs på hendene og han*

ville ikke at jeg skulle ofre meg ved at jeg skulle fryse på hendene. Det ville være et for stort steg for ham, men at vi skulle ha dem i lag. Det godtok han.” Jeg prøver å få ham til å utdype dette med et for stort steg og han svarer: *”Ja, at jeg skulle ofre meg slik at jeg skulle fryse på hendene, det ville han ikke. Det var for nære. Men å skifte på det ble som et mellomlegg”*. Jeg forstår ikke helt hva Bjørn mener med mellomlegg og prøver med en tolkning: *”Ja, var det slik at dere da ble mer jevnbyrdige?”* Bjørn bekrefter dette og sier at gutten ville bli for avhengig av ham ved å overta vottene. Jeg klarer ikke å få tak i hva det er Bjørn ser eller opplever som gjør at han velger den varianten med å låne bort vottene. Muligens bare prøver han seg fram og i ettertid har han kommet fram til dette resonnementet.

I det nylig nevnte essayet der jeg utforsker hvordan mine kolleger er oppmerksom på sine pasienters grenser, forteller mine daværende to informanter om en episode hver, med forskjellig utfall. I den ene blir informanten tydelig bedt om å holde seg unna, noe hun ikke gjør. I den andre episoden blir også min andre informant bedt om å holde seg unna, og respekterer pasienten sitt ønske. I begge historiene blir dette framhevet som et vendepunkt og pasientene slipper sine behandlere tettere inn på seg etter hendelsene.

I alle disse tre historiene ble nettopp oppmerksomheten på den andres grenser et vendepunkt i relasjonen til den andre. Den ene lot seg ikke avvise, den andre holdt seg unna slik han ble bedt om, mens Bjørn i forhold til gutten, fant en mellomvei. Ingen kunne fortelle helt klart hva som bestemte valget deres, annet enn at de kjente at det var rett å gjøre det slik. Det dreier seg om å følge egne impulser og tørre å stå i relasjonen. Relasjonen skal fortsette og det vil være mulig å bearbeide feil som blir gjort. Akkurat det å ta initiativ, prøve, muligens feile, men likevel å stå i det og være nær, men også kunne ta en viss distanse, er utfordrende, men essensielt. Da trer man også fram som person og den andre kan vurdere deg, om du er en å stole på, en som viser andre respekt og kanskje åpner for gjensidighet. Når man viser seg fram slik disse tre gjorde, viser man også hvor egne grenser går, hva man sjøl tåler.

Alle forutsetningene for likeverdighet mellom partene jeg har beskrevet over, ligner til forveksling på vanlig, rimelig samhandling mellom folk. God folkeskikk innebærer nettopp å vise holdninger og atferd som dette. Så egentlig undrer det meg at det skal være gjenstand for så mye grubling og refleksjon om hvordan det henger sammen når den ene parten er behandler og den andre pasient. Hvorfor skal ikke vanlig god oppførsel automatisk også gjelde her? Hva er det som gjør at man slutter å oppføre seg i enkelte tilfeller? Dette må jeg få sett mer på.

Byttesamfunnet

I de fleste typer samfunn som nabolag, kollegagrupper, korps, vennegrupper og så videre gjelder en viss gjensidighet og likeverdighet i bytte av varer, tjenester, omsorg og annet. Det er ikke alltid vi kan si i klartekst hva som går an å gi og bytte, og hva som blir feil, men vi fornekter hvis balansen forrykkes. Marianne Lien (1987) har i sitt magistergradsarbeide studert dette i Båtsfjord i Finnmark. Her foregår en slags byttehandel hvor blant annet molter og fisk fungerer som *gaver* i nabolaget. Etter å ha bodd i Burfjord i Kvænangen i viktige år i livet, har jeg selv erfart denne praksisen med gavebytte mellom gode venner og naboer i små samfunn. Jeg hjelper deg å male huset og du hjelper meg å sette poteter, så får du også en part når de tas opp. I dag fikk jeg en god fangst på havet og gir naboen en del. Neste gang naboen baker brød, får også jeg nybakt brød til kvelds. Implisitt i byttingen ligger det en beskjed om at jeg liker deg og vi er likeverdige. Det kommer også til syne en viss avhengighet av hverandre og ved hjelp av bytte av varer og tjenester utlignes eventuelle forskjeller. Det regnes som ufinnt, eller mangel på sosial intelligens å omregne gavene i penger. Å betale for disse varene med penger blir feil. Det signaliserer en distanse og også at jeg ikke ønsker å ha så mye med deg å gjøre, kanskje til og med at jeg anser meg selv som å være litt over deg.

Marianne Lien henviser til Marcel Mauss' *Gaven* og i Thomas Hylland Eriksen oversettelse av denne boka, er det en flott beskrivelse av gavebyttets ”moralske konklusjoner”:

”Denne atmosfære, hvor gave, plikt og frihet røres sammen, hersker fremdeles over en betydelig del av vår moral og våre liv. Heldigvis er ennå ikke alt klassifisert i termer av kjøp og salg. Tingene har fremdeles en følelsesmessig verdi i tillegg til den pekuniære, det finnes vel også ting hvor verdien utelukkende er følelsesmessig. Vi er ikke bare kremmere. Det finnes fremdeles hos oss mennesker og klasser som stadig lever etter fortidens skikker, og iallfall ved spesielle tider på året eller ved spesielle begivenheter lever vi etter dem alle sammen”. (Mauss 1995:191)

I etterordet av Thomas Hylland Eriksen beskriver han hvilken betydning gavebyttet har for felleskapet:

*”Den generaliserte resiprositeten er utvekslingen slik den beskrives i *Gaven*; en institusjonalisert gavmildhet som i det lange løp innebærer at alle i landsbyen står i en vag og udefinert gjeld til hverandre. Denne er grunnlaget for alle moralske fellesskap”. (Mauss 1995:229-230)*

Det kan få alvorlige konsekvenser både i relasjonen mellom de enkelte og for hele samfunn å bryte denne sosiale konvensjonen. I det følgende eksempelet fra vår egen historie ble denne konvensjonen utnyttet i en ekstrem maktutøvelse:

Vi befinner oss rundt år 1020 og landet vårt er inne i en tid med mange konflikter og kamper om makten. Snorre Sturlasson forteller om den kommende konflikten mellom Tore Hund og Olav Haraldsson. En hending er spesielt interessant i denne sammenhengen. Asbjørn Selsbane er sønn av Sigurd, bror til Tore Hund og bor på Trøndernes, Hålogaland. Asbjørn vil videreføre sin avdøde fars gode og rause tradisjon med å holde tre blot hvert år. Faren inviterte alle av betydning og det ble servert god mat og mjød, masse mjød. Til dette trengs det korn. Dessverre har det vært to år der kornhøsten slår feil. Kong Olav Haraldsson utsteder forbud mot å selge korn til Hålogaland. Asbjørn gjør iherdige forsøk på å få tak i korn. Han gjør til og med en reise langt sørover til sin onkel Erling Skjalgsson på Jæren. Han får tak i korn ved at onkelen omgår kongens bud og lar trellene selge kornet til Asbjørn. På veg hjem gjennom Karmsundet blir han overmannet av kongens rormann Tore Sel. Han tar fra ham både last og seil og Asbjørn vender tomhendt og ydmyket hjem igjen. Han kan ikke holde julegilde og da vil han heller ikke gå i gjestebud til onkelen Tore Hund. Dette sår splid mellom partene og uro i regionen. Asbjørn drar på nytt sørover året etter for å få tak i korn og gjenreise sin ære. Kort fortalt tar Asbjørn livet av Tore Sel. (Derav navnet Asbjørn Selsbane) Asbjørn blir drept av en av kongens medløpere, Gunnstein fra Langøya i Vesterålen. Tore Hund blir utfordret av Asbjørns mor Sigrid til å hevne søstersønnen. Tore Hund får etter hvert drept både Gunnstein og hans bror Karle. Mange begivenheter følger og det brygger opp til slaget på Stiklestad der som kjent Kong Olav får sin bane. (Snorre 1934:315-344)

Her ser vi hvordan Kong Olav bruker makta si og sår splid mellom sine motstandere i Hålogaland ved å hindre dem i å få tak i korn slik at de ikke kan avholde blot og julegilde. Han hindrer dem i å gi tilbake gjestfrihet på en verdig måte. Den sosiale konvensjonen brytes, folk mister ansikt og æren står på spill. Dette er alvorlige saker. Byttekonvensjonen følger oss altså fra langt bakover i historien. Sannsynligvis så lenge vi har vært her på jorden.

Bjørn har altså lange tradisjoner bak sine handlinger når han byttelåner sine varme votter med gutten. Når gutten aksepterer er det nettopp det jevnbyrdige i byttet som gjør at han kan ta i mot tilbudet.

Jeg var selv deltaker i en historie med noen av de samme ingrediensene, men med et annet utfall. Sammen med noen av deltakerne i prosjektet var jeg med i arbeidet med å sette opp et naust. Det var seint på høsten og begynte å bli nokså kaldt, så kaldt at jeg hadde tatt med

varmedress. Ikke bare varmedress til meg selv, men også en ekstra i tilfelle noen skulle trenge. Jeg så at en av gjengen kun hadde på en tynn joggebukse og vindjakke og jeg tilbød ham dressen. Det var tydelig at han frøs, men han avsto høflig og sa at han trengte ikke noen dress. Jeg prøvde å argumentere med at jeg så at han frøs, men han holdt på sitt. Det kjentes ubehagelig å skulle presse mer og jeg gjorde ikke noe mer nummer ut av det, men hang dressen i nærheten og sa at den hang der til fri avbenyttelse både til å ha på seg eller til å sitte på ved behov. Den ble hengende ubrukt.

Hva er forskjellen i disse to historiene? Hva gjorde jeg annerledes enn Bjørn? Med et blikk utenfra er det mulig å si at jeg tok en ovenfra-og-ned-holdning og regnet med at gjengen ikke tok ansvar for seg selv og hadde med varme nok klær. En paternalistisk, eller i dette tilfelle en moderlig handling, kanskje med et snev av klam omsorg. I realiteten var det jo sant, han var tynnkledd og frøs. Men samtidig viste jeg også at jeg visste bedre og signaliserte at jeg stilte meg over ham. Vi var ikke likeverdige. Jamfør Skjervheim objektiverte jeg ham og gikk muligens til angrep på hans frihet.

Skulle jeg gjort det samme som Bjørn og tilbudt ham å bytte på å bruke min dress? For meg kjentes ikke det som noe reelt alternativ der og da.

Hvis jeg ser på mine intensjoner i situasjonen med dressen, er det nærliggende å tenke at jeg ville at han skulle bruke dressen. Det var kaldt, jeg så at han frøs og ønsket at han skulle bli varm. Min vilje og mitt behov for å hjelpe var tydelig, var det kanskje så tydelig at han i større grad oppfattet det, enn sitt eget behov for å bli varm? Muligens ønsket han ikke å la seg styre, eller så rommet ikke vår relasjon at jeg kunne trø ham så nær. Kanskje han til og med oppfattet det som at jeg utøvde makt overfor ham. Jeg la ikke bare til rette for at han skulle kunne gjøre som han ville og at det var hans valg, slik Bjørn og Johan i stor grad gjør. Disse spørsmålene får jeg ikke svar på, men like fullt må jeg tenke over dem.

Kan forskjellen ligge i forskjellige rammer? Det var kaldt i begge historiene. I Bjørn sin skulle de være sammen over flere dager, mens i min bare noen timer, dermed var det ikke så farlig og det var ikke nødvendig å satse så mye for begge parter. I Bjørn sin var de bare to til stede, mens i min var det flere som var vitne til det som skjedde. Både Bjørn og jeg ønsket å etablere en relasjon til den andre, men kanskje var jeg i større grad opptatt av at han ikke skulle fryse. Eller kanskje det var så enkelt at han så at han ikke ville få på seg dressen fordi han var for stor og ikke ville utsette seg for å måtte ta den av seg igjen? Noen ganger kan man jo spekulere seg grønn og så ligger forklaringene snublende nær. Uansett var dette et tilbud, eller

en gave som ble avvist. Han gjorde det på en høflig måte slik at jeg kjente meg godt behandlet av ham. Men jeg er overbevist om at han syntes situasjonen var mer ubehagelig enn han gav uttrykk for. Jeg satt i hvert fall igjen med en ubehagelig følelse, blant annet av å ha behandlet ham på en dårlig måte ved å komme med et tilbud jeg burde sett ikke var passende.

I mange tilfeller er ikke den ressursen, altså det man deler, en ting, klesplagg eller mat slik som i tilfellene over. I prosjektet til Bjørn og Johan kan det også sies at det er *kunnskap* som deles. Jeg vil nevne et annet eksempel for å gå en liten omveg for kanskje å forstå Bjørn og Johan sitt prosjekt bedre. Jeg spiller 3.klarinett i et janitsjarorkester. Dette er et lite ”samfunn” i seg selv hvor alle deltar på frivillig basis. Det kan gjerne kalles et likeverdig samfunn med to horisontale makt- og ansvarssystem. Det ene utgjøres av styret med leder, sekretær, kasserer og styremedlemmer samt vararepresentanter. Dette systemet ordner orkesterets praktiske liv; øvelser, konserter, økonomi og så videre. Lederskapet går på omgang og medfører ingen materielle goder. Det andre systemet ivaretar den musikkfaglige kunnskapen. Her er dirigenten den øverste autoritet som sitter med den største kunnskapen om de verkene vi skal framføre. På hver stemmegruppe, klarinettene, trompetene, slagverket og så videre, er det en ansvarlig som sørger for å fordele noter og innkalle til gruppeøvelser. Denne er ofte en som har mer kunnskap om musikken og er en mer erfaren musiker enn de andre. Gjennom dette systemet spres den musikalske kunnskapen ut i hele orkesteret, hele ”samfunnet”. Den som har mest, eller kan mest, dirigenten, har også plikt til å gi mest. Den som har minst, den som kjenner verket dårligst, eller er dårligst på det musikalske, mottar mest. Alle oppfatter at slik må det være, det er en stor fordel at de svakeste mottar så mye som mulig. Dette kan kalles generalisert resiprositet, som er nevnt over, hvor kunnskapen blir gitt utover i organisasjonen og hvor gjenytelsen består i å spille så godt du kan. Slik blir verket til slutt framført for publikum og den enkelte får realisert seg selv, om ikke nødvendigvis som menneske, så i hvert fall som musiker.

I prosjektet til Bjørn og Johan er det de som har tatt initiativet. De har en viss idé om hvordan de kan tenke seg å utvikle prosjektet, de har mest kunnskap om organiseringen og kjennskap til samarbeidspartnere. Etter hvert har de fått et par flere ansatte og ikke minst noen deltakere som har vært med fra starten og kjenner både driften og samarbeidspartnerne. Slik er det dannet både et ansvars- og et kunnskapssystem i prosjektet. Deltakerne har frihet til å delta. Det gjør de så lenge og så mye som de selv ønsker. Men for at de skal ville delta, er prosjektet avhengig av at Bjørn og Johan, de andre ansatte og de erfarne deltakerne gir så mye som mulig av sin kunnskap. Dette gjelder kunnskap både om hvordan arbeidets gang er og erfaring om

hva som skal til for at folk skal trives og komme igjen. Deltakerne yter tilbake ved å fortsette å komme og bidra til at prosjektet blir en arbeidsplass hvor folk liker å være. Bjørn og Johan får realisert seg selv som blant annet gode organisatorer og dyktige fagfolk. Deltakerne får blant annet realisert sine drømmer om arbeid og deltakelse i samfunnet.

I dette kapittelet har jeg sett på viktige elementer i forholdet mellom mennesker og spesielt mellom pasient og behandler, og hvordan denne relasjonen kan utvikle seg, blant annet til et jevnbyrdig bytteforhold. Jeg har hatt god hjelp til å illustrere dette ved å undersøke nærmere hva Bjørn og Johan legger vekt på i arbeidet med å skape arbeidsplasser og meningsfulle aktiviteter for personer med psykiske lidelser. Viktige ingredienser er; likeverdighet mellom partene, tillit og respekt. I neste kapittel ønsker jeg å se nærmere på arbeidet som blir gjort i prosjektet og se om jeg kan få øye på hvilke metodiske elementer Bjørn og Johan legger vekt på.

4. SYSTEMATIKK I ARBEIDET

Verken Bjørn eller Johan snakker om spesielle metoder i arbeidet sitt. Tvert i mot presiserer begge i flere omganger at de jobber slik de har erfart vil være til beste for deltakerne i prosjektet deres. Erfaringen deres har vist at de er på rett vei. Selv om de ikke har valgt en kjent metode, er det likevel tydelig at de har en mening med hvordan de jobber, klare intensjoner og at de går metodisk til verks i arbeidet sitt. Er de kanskje i ferd med å utvikle en egen metode?

Bjørn starter vår samtale/intervju med å fortelle historien om vottene. Han trekker den fram fordi han synes den illustrerer mange av de elementene han mener er virksomme og nødvendige i hans måte å jobbe på. Før han forteller historien, sier han litt generelt om måten han jobbet på i ungdomsinstitusjonen: *"Våres oppdrag var å knytte relasjoner. Da valgte jeg den metoden at jeg var ute med dem (ungdommene (min tilføyning)). Jeg var veldig tett på dem. Det var en sammenhengende relasjon jeg kunne bygge på og så var det så mange moment, ja man kommuniserte på mange sett."* Her nevner Bjørn både begrepet relasjon og metode. Jeg har ikke spurt ham nærmere om hva han la i begrepet metode. Det burde jeg nok ha gjort, men under intervjuet lå mitt fokus på relasjonen og hvordan den utviklet seg. Under arbeidet med dette essayet er spørsmålet om metode blitt stadig viktigere, og i denne sammenhengen forstår jeg metode som en bevisst, systematisk måte å jobbe på. Denne forståelsen ble naturlig fordi jeg opplevde at Bjørn sjøl la så tydelig vekt på å få fram

systematikken i arbeidet. De systematiske elementene han presenterer, er både vel gjennomtenkte, overveide og klart uttrykte. De representerer rammen rundt prosjektet og uttrykker en stor forståelse for problematikken deltakerne sliter med. Andre elementer er mer intuitive, personlige og ikke klart uttrykte. Disse siste elementene er det jeg som trekker fram. De er tydelige både i samvær mellom prosjektmedlemmene, i møtet med Bjørn og Johan og de viser seg klart både i lydopptak og i referatene fra intervjuene. I det følgende presenterer jeg hver enkelt av elementene og ser litt på sammenhengen de anvendes i.

Lang tid

Tilbake til historien om vottene. Her er Bjørn sammen med gutten over flere dager. Dette er planlagt. Han påpeker at det er viktig å innimellom være sammen over lang tid, spesielt i starten av et forhold når man skal bli kjent. Også sammen med gutta i prosjektet tilbringer de lang tid. I den daglige driften gjør de innimellom oppgaver som varer hele dagen og lenger enn det. De har tatt på seg arbeidsoppdrag som varer over flere dager og de reiser sammen på turer som kan vare opp til en uke.

De legger også vekt på at prosjektet i seg selv skal vare lenge. Selv om finansene i prosjektet ikke er helt i orden, er det langsiktigheten i prosjektet som uttrykkes klart til deltakerne. Dette står i kontrast til trendene i samfunnet for øvrig, der endringer skjer fort og det er stor omsetning på både idéer, prosjekter og metoder. Disse trendene preger også helsevesenet der forventningene om rask pasientgjennomstrømming er toneangivende og forskningsprosjekt som satser på raske målbare resultater lettere får penger. Bjørn og Johan sitt prosjekt er ikke uberørt av dette og det jobbes kontinuerlig for å opprettholde lønnsmidlene. Deltakerne er selvfølgelig klar over dette og er godt informert om hva som skjer og deltar i prosessen med å legitimere prosjektets eksistens og videreføring av midler. Det kunne tenkes at dette ville svekke prosjektet og deltagerens opplevelse av stabilitet og trygghet. I stedet hevder Bjørn det motsatte. Det har skapt større deltagelse og iver etter å jobbe for å vise prosjektets eksistensberettigelse. Opplevelsen av en felles ytre "fiende" skaper indre samhold og styrke. Trusselen utenfra om en eventuelle nedleggelse på grunn av pengemangel, oppleves altså ikke som et hinder for langsiktigheten i prosjektet. Dette er noe alle er sammen om og engasjert i.

Å tenke så langsiktig både når det gjelder varighet på prosjektet og engasjement fra medarbeiderne, er ressurskrevende både økonomisk og for de ansatte. Imidlertid finner de støtte i forskning som viser at det er nødvendig å ha et langsiktig perspektiv i arbeid med denne pasientgruppen. (Drake. Mueser. Brunette. McHugo. 2004).

Gjøre mange ting sammen

Det er viktig hva man gjør i løpet av den tiden man er i lag, og jo lenger tid, jo flere ting kan man gjøre og erfare. På turen sammen med gutten, er naturen et medium, nok et metodisk element, for å oppleve ting sammen. Naturen byr på muligheter til å gjøre og erfare ting sammen, både planlagte og uforutsette. Kanskje helst uforutsette. De skal finne veien fram til hytta. De skal lage bål underveis, gjøre hytta beboelig og så videre. Da får de også erfaring med plutselige forandringer som må takles uten forutgående planlegging. Om de kom ut for andre farer på turen, utenom kulden, forteller historien ingenting om, men Bjørn påpeker at de begge får vist fram flere sider ved seg selv som ellers ikke kommer til syne. Dette gir igjen grunnlag for en enda bedre relasjon.

Jeg vil trekke fram en historie jeg selv opplevde sammen med gutta i prosjektet, for å illustrere erfaringene med å gjøre ting sammen. Jeg er på besøk hos gjengen mens de holder på å sette opp det tidligere nevnte naustet (side 30). Bjørn er ventet seinere og gutta fortsetter på arbeidet fra dagen før. Etter kort tid går alle i beina på hverandre og får lite gjort. En av dem trekker seg litt tilbake i irritasjon og betrakter arbeidet en stund. Så kommer han tilbake og har planen for arbeidsfordelingen klar. Det blir en jobb til alle, folk er fornøyd og naustet blir oppført til alles tilfredsstillelse. Organisasjonstalentet kom ikke til syne ellers i hverdagen, kanskje hadde ingen hatt bruk for det tidligere, men her lå den praktiske situasjonen til rette for det. For personen med organisasjonstalentet kan vi bare forestille oss hva dette betydde i form av ros, mulighet for å bety noe og vise seg for de andre, opplevelse av mestring og så videre. Hele prosessen med varierte arbeidsoppgaver i blant annet naustbyggingen, gav anledning til å tilbringe lang tid sammen, gjøre mange erfaringer i lag, oppdage og vise fram sterke sider og ikke minst utvikle relasjoner som bygger seg sterkere for hver dag, like mye mellom deltagerne i prosjektet som til prosjektlederne.

Arbeid og aktivitet

I prosjektet blir det lagt stor vekt på arbeidets betydning for folk. Arbeid byr på noe fast å gå til, et innhold i dagen og samvær med andre som bryr seg. Man inngår i en sammenheng og kan bety noe for andre. I arbeidets løp kan man være opptatt av ting utenfor seg selv og slippe kretsingen rundt sitt eget og det en ikke har fått til i livet. Johan forteller om en liten samtale han hadde hatt med en av deltakerne etter et arbeidsoppdrag. De hadde vært avhengig av å springe opp og ned trapper hele dagen for å være effektive og få arbeidet gjort: *"Jeg kommenterte at jeg hadde sett at trappen ikke var noe problem, for vanligvis får han rykninger, stopper opp og har problemer med å gå i trapper."* "Nei", forteller deltakeren til

Johan, ” i dag har jeg ikke hatt de rykningene i det hele tatt, det er nok arbeidet som er den beste medisinen” Johan forteller videre: ”Han sa at han ikke syntes trappen var noe bratt. Selvsagt var den like bratt som vanlig, men han oppfattet det ikke slik.”

Denne opplevelsen peker i retning av å gi deltakerne opplevelser og erfaringer slik at de etter hvert skal kunne stå mer på egne bein og muligens også få ordinært arbeid. I et intervju som ble sendt på NRK, sa en av deltakerne at hans drøm var å få seg en helt vanlig jobb, for eksempel på et lager. Når NAV nå er inne med delfinansiering, er fokuset enda sterkere på mulighetene for at folk på sikt skal komme over i det ordinære arbeidsmarkedet.

Parallelt med arbeidets betydning, trekkes relasjonen til arbeidskollegaene fram som like viktig. Bjørn forteller om en tur de hadde til en naboby for å hente noen kontorbord de hadde fått for å selge videre. Han forteller: ”Hadde ikke alle hjelptes til, hadde vi ikke klart det. Det var tungt og vanskelig og vi var borte fra tidlig om morgenen til seint på kvelden. Vi hadde en lang biltur sammen, vi arbeidet i lag og vi spiste i lag.” Her går arbeidsdagen langt inn i fritiden. De er nødt til å være tett på og tåle hverandre. Bilturen i seg selv blir en arena for mange samtaler, mye latter og det som måtte falle seg naturlig. De får flere erfaringer med hverandre og relasjonene vokser seg sterkere.

Arbeid er viktig, og til tross for at de fleste opplever en god trøtthet når de kommer fra jobb, gir flere uttrykk for at det lett blir kjedelig i fritiden og spesielt i helgene. Både prosjektdeltakerne og –lederne har erfaring med at veien til nedtrykkende grublinger eller rusing, da ikke er så lang. Derfor blir det også lagt vekt på å finne fram til interessante aktiviteter man kan drive med også aleine på fritiden. En fikk hjelp til å realisere sin drøm om et akvarium, en annen til å låne bøker på biblioteket.

I tillegg til personlige aktiviteter legger Bjørn og Johan også opp til fellesaktiviteter. Dette har stor betydning for relasjonsutviklingen mellom alle deltakerne i prosjektet. En annen måte å presentere dette på er som en metodisk tilnærming som legger til rette for personlig vekst og utfolding til de fleste tidspunkt i døgnet.

For å finansiere slike aktiviteter har de opprettet en ”Drømmekonto” i banken. Det de tjener på oppdrag som det nevnt ovenfor, går inn på denne felleskontoen. I stedet for å få lønn, som ellers lett kunne gått til rusmidler, får hver av deltakerne realisere en drøm, ønske seg en reise, eller noe alle kan gjøre sammen. Foreløpig har en tur gått til Nord-Finland, til et

villmarksopphold med bl.a. hundeslede- og scooterkjøring. En annen post på programmet er Roma-tur.

Alle livets områder

Bjørn og Johan mener det er viktig å være med inn på alle livets områder der deltakerne ønsker å ha dem med. Dette kan for eksempel dreie seg om kontakt med familien eller hjelp til å endre kostholdet (se punktet om frokostbordet s.12). Han som fikk hjelp til å betale gjelda til biblioteket (s.17), slik at han igjen kunne låne bøker, er et annet eksempel. En annen var i en periode innlagt på sykehuset. Han kunne ikke se for seg hvordan han skulle klare å flytte hjem igjen til en leilighet i fullstendig kaos som ikke hadde vært rengjort på det han kunne huske. Dermed tok hele gjengen på seg gummihansker, grep vaskekosten og i løpet av en formiddag var leiligheten ryddig og ren og innehaveren kunne invitere bøtteballetten til kaffe i sofakroken. Hvem som var mest fornøyd, er vanskelig å si. Bjørn og Johan gjorde seg i hvert fall nok en erfaring av at det var vel verd å trø inn i livet til et menneske i en vanskelig situasjon. Situasjonen bød seg og de grep den. Den relasjonen de på forhånd hadde bygd opp, tillot dem å tre inn i vedkommendes kaos. Relasjonen ble også styrket både ved at vedkommende viste fram sin manglende evne til å holde orden og at hjelperne tålte disse sidene ved ham.

Mange med store psykiske lidelser får også problemer på flere områder i livet. Når man er sammen over lang tid, får man øye på hvor det er vanskelig og kan tilby sin hjelp. Dette viser seg å være nødvendig for å bidra til å øke livskvaliteten og muligheten for å friskne til. (Cleary, Hunt, Matheson, Siegfried, Walter. 2009.)

Organisatorisk plassering

Skal man drive prosjekter i det offentlige Norge i dag, må man sørge for finansiering og da kommer automatisk spørsmålet om hvor prosjektet skal plasseres rent organisatorisk. Er man systematisk og metodisk i planleggings- og gjennomføringsprosessen, vil dette være et nødvendig spørsmål å ta stilling til. Hvem skal ha ansvar, betale lønn og slike ting. Så også med Bjørn og Johan sitt prosjekt.

Deltakerne i prosjektet har alle erfaring med mange og lange innleggelsler i psykiatrisk institusjon i spesialisthelsetjenesten. De har nå flyttet inn i egne boliger i kommunen. Tidligere var de pasienter, mens de nå er borgere i samfunnet og brukere av kommunale tjenester. Bjørn og Johan er opptatt av å bidra til å gjøre overgangen lettest mulig. Bjørn bruker følgende

metafor: *”Laksen klarer ikke å svømme fra sjøvann – rett opp i ferskvann. Den må være en fase i brakkvann først.....og den fasen er vi”*.

Ut fra deltakerne sin livssituasjon er prosjektet plassert mellom institusjon og kommune, med økonomisk støtte fra begge steder, i tillegg til fra NAV. Det gjenspeiler også dagens politikk i landet. Kommunen er den organisatoriske enheten som har ansvaret for sine innbyggere og som i samarbeid med andre instanser skal gi et best mulig tilbud.

Metaforer

Bruken av metaforer er den første av tre metodiske elementer av den mer intuitive, personlige sorten. Verken Bjørn eller Johan trekker dem fram, men betraktet fra utsiden er de tydelige og klart virksomme.

Spesielt Bjørn er i hvilken som helst sammenheng flittig bruker av metaforer for å forklare hva han mener. Ovenfor har jeg nevnt hans metafor om laksen som trenger en tid i brakkvann før den tar seg videre oppover i elven. Han bygger ut denne metaforen med: *”Og brakkvannet,..det er spesielt næringsrikt, det er viktig i biologiske prosesser....og viktig i mentale prosesser*. Her vil han fortelle om intensjonen med prosjektet. Det skal gi en trygghet, markere tilknytningen deltakerne har til både spesialisthelsetjenesten og kommunen. Det skal gi muligheter til å teste seg ut i nye miljø før man etter hvert kan gripe muligheten til å stå helt på egne bein.

En annen metafor han brukte i vår samtale, var om prosjektet i seg sjøl. I starten møtte de mye motstand spesielt rundt finansieringen og han sier: *”Ja, vi har hatt mye motvind og fått vokse sakte. I skogen vet du, treet som står på skrinn grunn, det vokser sakte, men blir sterkt.”*

Begge disse metaforene har røtter i Bjørn sin egen fortid, som blant annet skogsarbeider og bruker av naturen på mange måter. At de er fra hans egne erfaringer gjør dem troverdige og forståelige. Det virker som det er lettere for ham å formidle i metaforer enn å forklare direkte. Metaforene letter forståelsen av hva han ønsker å formidle. De bringer også en dypere forståelse. Brakkvannsmetaforen bringer for eksempel en alminneliggjøring og forståelse av det å motta hjelp i seg selv, en type forsoning med situasjonen deltakerne er i. Metaforen om det sterke treet i motvind kan ta brodden av en eventuell bitterhet eller sinne mot dem som har ytt motstand. Den formidler en tro på og stolthet over egen styrke. Den har kanskje til og med bidratt til å gjøre prosjektet og deltakerne mer motstand- og levedyktige.

Latter

Latteren er det andre av de mer personlige, metodiske elementene. I alle tre intervjuene jeg gjorde med mine to informanter, var latteren sterk tilstedeværende. Til tider så høy at det var vanskelig å få med seg hva som ble sagt på båndet etterpå. Også i arbeidet i prosjektet er det åpenbart at latteren sitter løst. Er man i nærheten av gutta i arbeid, kan man bare gå etter lyden. Spesielt Bjørn ler ofte høyt og støyende. Etter hva jeg har observert, ler han sjelden aleine. Han får folk med. Og det er ekte latter. Folk som ellers sjelden ler, kan riste av latter i hans nærhet. De ler også mye når folk har dummet seg ut, eller viser sider som de kanskje skammer seg over. Latteren fungerer befriende, aksepterende og inkluderende. Bjørn bruker den bevisst selvironisk. Johan forteller i fellesintervjuet at Bjørn ofte kan ha en kraftfull ordbruk som kanskje folk kunne reagere på hvis de sto utenfor og hørte på, men innad fungerer det veldig bra. "Ja," skyter Bjørn inn, "og så elsker jeg jo mine egne spøker også, jeg kan flire ut av milde⁴ av dem, og jeg kan flire helt til de andre blir trekt med." "Kanskje de flirer av deg i stedet for med deg?" skyter jeg inn. "Ja, jeg tror like gjerne det," svarer Bjørn, "jeg prøver absolutt ikke å være komisk, men det er så mye traurig i livet og jeg tror at det er et godt verktøy å ikke se så mørkt på ting.... Det er så mye alvor og for flere er det å flire noe nytt. Det er som en ny verden åpner seg i ansiktet deres."

Og hva er det så med latter? Det er noe befriende, noe overgivende og lettende med latter. Man forstiller seg ikke da. Det har vært forsket mye i latteren og dens funksjon. Det finns til og med en egen form for latteryoga. Jeg skal ikke gå så mye lenger inn i det her. Tradisjonelt er det kanskje litt uvanlig å se på latter som et metodisk element i sammenheng med prosjekter som dette. Like fullt er det åpenbart at latteren har en viktig funksjon. Østerberg (1972:41) henviser til Bergson og hevder at: "Han kommer til at latterens betydning består i å være en mild irettesettelse av menneskelig stivhet og mekanisk atferd." Både Bjørn og Johan bruker den blant annet til å lette vanskelige situasjoner og til å skape forsoning overfor egne feil og svakheter. Den er et metodisk element, om enn ikke så klart uttrykt, men mer som en intuitiv, personlig egenskap som helt klart har stor betydning.

Entusiasme

Det samme kan sies om entusiasmen. Den er heller ikke vanlig å nevne i forbindelse med metoder og virksomme element i metoder. Men i denne sammenhengen vil det være å overse

⁴ "flire ut av milde" – lokalt uttrykk for å le mye

noe viktig hvis den ble utelatt. Jeg mener også at det er en av de viktigste drivkreftene i folk sitt arbeid generelt.

I alle møter med Bjørn og Johan er deres enorme entusiasme svært i øyenfallende. De sprudler over når de forteller om prosjektet sitt, om hva de enkelte deltakerne har fått til og hvilke nye idéer som har dukket opp. Det er umulig å ikke bli revet med når de setter i gang. Entusiasmen er smittende og det er lett å forstå hvorfor folk trives i deres selskap. Dette finnes ikke påtatt, det er ikke noen innlært måte å være på, det er en ekte og genuin glede over å jobbe med noe de liker, over å få være sammen med folk de liker og har tro på og gleder seg til å utvikle noe sammen med. De er sjøl levende eksempler på noe Johan innledningsvis sa i intervjuet: *”Jeg tror at skal man få til noe her i verden, så er det viktig at personen er riktig. Man kan lage det beste system, men hvis personen i systemet ikke er engasjert og interessert, så virker ikke systemet.”* Bedre kan det ikke sies.

Mesterlæring

Et annet av de metodiske elementene Bjørn framhever som viktig, er at de ønsker å framstå som en type mal eller modell for deltakerne.

Jeg la merke til at i starten av prosjektet var det Bjørn og etter hvert Johan som i stor grad dro, var initiativtakere og tilretteleggere. De var sjefene. Nå er det tydelig at dette har endret seg. Fra at prosjektet var et tilbud der folk kom og gikk som de ville, er det nå noe som de i stadig større grad forplikter seg overfor og drar i lag. Bjørn bekrefter dette og sier: *”Hensikten var først å lage en mal for dem, være til inspirasjon. De så litt på min måte å gjøre ting, min måte å kommunisere på og at det ikke var farlig. Nå har de erfart.”* Her har Bjørn vært bevisst i hensikten med å bruke seg selv. Han ønsker å gi deltakerne en erfaring med hvordan det går an å opptre overfor andre.

Når Bjørn snakker om å være en mal for deltakerne, være til inspirasjon, snakker han først og fremst om arbeidet i prosjektet. Det er også det jeg hovedsakelig forbinder med mesterlæring. Man ser for seg snekkeren som har med seg lærlingen rundt på byggeplassen og gjennom praksis, ved å vise, forklare og la lærlingen gjøre egne erfaringer, sakte men sikkert overfører sin kunnskap til lærlingen.

Som en følge av å se mesteren i arbeidets forskjellige sider, er det ikke til å unngå at lærlingen tar etter mye mer enn det konkrete arbeidet. Mesteren viser seg fram på godt og ondt i all sin væremåte, holdninger og innstilling til det som måtte dukke opp i løpet av arbeidsdagen. Så

også Bjørn og Johan. Til en viss grad er de klar over og bevisst sin egen framtrede og legger vekt på å være modeller også på dette området. Likevel vil mye være så inkorporert at de ikke er seg det bevisst. Men før jeg ser nærmere på denne siden av mesterlæringen, vil jeg se litt på det praktiske arbeidet og hvordan det blir lagt til rette for læring.

Det er mange forskjellige arbeidsoppgaver i prosjektet og de fleste er nye og ukjente for deltakerne. De må ha kontakt med leverandører, folk de skal gjøre et arbeid for og følge opp avtaler. Hos leverandørene får de overskuddsvarer og distribuerer disse videre til Kirkens Bymisjon og andre. Deltakerne er med, ser og erfarer hva Bjørn og Johan gjør og hvordan de opptrer. Det er forskjellig hva deltakerne får til å være med på. Prosjektlederne forteller at de ønsker å tilrettelegge arbeidet slik at deltakerne får gjøre det de mestrer og samtidig får noen utfordringer slik at de har noe å strekke seg etter. Om situasjonene i prosjektet nå, etter en del tids drift, forteller Bjørn: *"De markerer seg veldig godt. Nå er det dem som tar telefonen og sier for eksempel: "Nei, Bjørn han kjører og kan ikke snakke i telefonen, kan jeg hjelpe deg med noe?"* Etter hvert er det kommet nye deltakere til og de "gamle" viser vei.

I det praktiske arbeidet har jeg sett hvordan Bjørn går til verks. I forbindelse med at de satte opp naustet, skulle det freses ut plass til bolter til reisverket. En av deltakerne var satt på jobben. Han hadde ikke brukt akkurat dette elektriske redskapet før. Han vil ikke og sier han er redd for å ødelegge både seg sjøl og redskapet. Bjørn står ved siden av, instruerer først og prøver å overtale, men mannen nekter. *"Ok,"* sier Bjørn, *"jeg tar den første og så tar du resten."* Etter å ha tatt den første, gir han mannen redskapet og går. Mannen blir fort oppslukt av arbeidet, står først litt og vurderer, så tar han fatt og det går fint. Bjørn har gått, men har likevel et lite blick på det som skjer, på avstand. Først når arbeidet er gjort og mannen kontakter Bjørn, går han bort, blir vist arbeidet og skryter av det som er gjort.

Hva er det så Bjørn gjør i denne situasjonen? I utgangspunktet er han nokså sikker på at mannen vil klare arbeidsoperasjonen, han har gjort lignende før. Han trenger bare litt tid til å få tro på seg selv til å utføre den. Bjørn gir ham denne tiden og en ekstra omgang med å vise. I det at han så går, viser han mannen den fulle tillit på at dette går fint. Han henger ikke over og sjekker om arbeidet blir gjort på en bestemt måte. Om mannen ikke har tro på seg selv, så har Bjørn tydelig tro på ham. Summen virker, mannen gjør jobben og er søkkfornøyd etterpå.

Johan har en litt annen stil. Han er ikke fullt så teknisk dyktig som Bjørn og legger ikke skjul på det. I samme naustbyggingsprosessen som over, skal de kle en vegg med panel. Det skal måles, tilpasses, sages og settes opp. Bjørn er ikke til stede og de er litt rådvile. Johan stopper

så opp og tar et lite rådslag. Inviterer til gode innspill og i fellesskap finner de ut hvordan de skal gjøre det og får arbeidet gjort. Etterpå blir de stående å beundre arbeidet og alle får behørig ros for innsatsen, også Johan.

I dette eksempelet inviterer Johan alle til å komme med innspill og vise sin kunnskap. I dette spørsmålet er de alle likeverdige, ingen vet åpenbart eksakt hvordan det skal gjøres. Her får deltakerne satt sine tekniske ferdigheter på prøve og må stole på seg selv. Mesteren i dette tilfellet viser sin inkluderende og anerkjennende evne. Han viser også at det er ok å ikke vite alt, men sammen kan man finne ut av ting.

I disse to eksemplene er det først og fremst måten å organisere læringen på som vises. Mestrene viser begge stor grad av tillit til deltakerne og deres kunnskaper og lar dem få plass til å vise dem. Mestrene er forskjellige og har forskjellig måte å invitere til læring.

Mesterens personlige sider

Et annet aspekt som også tydelig kommer til syne, er hvordan de to mestrene trer fram som mennesker. De er tydelige på sine styrker og svakheter, sine følelser og sin entusiasme. Gjennom å vise seg så tydelige, viser de også at det er greit å være slik. Utover at jeg har sett dem i aksjon, kommer det også fram i intervjuene at de er nokså forskjellige. Bjørn kan være modig, ha mange idéer, være drivende og det kan kanskje til tider være vanskelig å følge ham i svingene. Han kan være støyende og skøyende i sin stil. Det er aldri stille der Bjørn er. Han er også glemsk og rotete. Johan framstår mer rolig, tilbakelemt og til tider mer sart, som at han for eksempel ikke tåler blod. Han er den som skriver søknader og holder orden på papirarbeid og oftest representerer prosjektet utad. Begge er åpne og inkluderende i sin stil. I kraft av sine forskjellige egenskaper og personligheter og at de er så tydelige i sin framferd, er de også forskjellige maler for deltakerne.

I Shakespeare sitt stykke "En kjøpmann i Venedig" fortelles historien om den unge Bassanio som trenger penger for å fri til fagre Portia. Jøden Shylock er villig til å stille garanti. Vilkaene er nådeløse: innfris ikke lånet, må kjøpmannen Antonio, Bassanios venn og garantist for lånet, bøte med et skålpund av sitt eget kjøtt. Bassanio består testen for å vinne Portias hjerte, men alt står på spill da Antonio taper hele sin formue i et forlis.⁵ Noe som slo meg, ut over selve historien, da jeg så stykket satt opp som film, var aksepten av de menneskelige sidene. Her er den livsglade Bassanio hodeløst forelsket. Shylock, en

⁵ Film fra 2004 med bla. Al Pacino, Joseph Fiennes og Jeremy Irons.

undertrykket jøde i datidens Venezia, vil tjene på andres ulykke. Han er både såret, krenket, grisk, hatefull og usympatisk. Gratiano (Bassanios andre venn) er naiv, lettlurt og flink til å ta snarveier. Portia er klok, den som løser flokene, men går heller ikke av veien for å spille folk et puss. Antonio er hovmodig, men lar seg fullstendig spille ut over sidelinjen.

Alle de personlige sidene blir framstilt med sine fasetter og akseptert. De er menneskelige og selvfølgelige. Det er et klart skille mellom handlingene som utføres og mennesket som utfører dem. Handlingene og konsekvensene av dem, kan og skal diskuteres. De kan føre til noe bra eller noe dårlig, men mennesket og dets følelser blir akseptert slik det er.

For mange med store psykiske problem, er nettopp det å vise seg fram med alle sine sider, et stort problem. Mange opplever at de er veldig annerledes, at de stikker seg ut og at folk legger merke til dem. Når de erfarer tydelige, forskjellige mestere rundt seg, kan det være lettere å akseptere seg selv og vise seg fram også for deltakerne.

I tillegg til å stå fram som den man er, blir også de forskjellige menneskelige sider og væremåter diskutert i gruppa. De blir alminneliggjort, normalisert og akseptert. Deltakerne kan også spørre og fortelle om egne sider og erfaringer, slik han gjorde, han som ikke lenger våget å gå på biblioteket og låne bøker, fordi han hadde fått så mange purringer på uleverte bøker. Han våget ikke, eller visste ikke hvordan han skulle gjøre opp for seg. Mange ting som usikkerhet, skam, følelse av å være en som ikke klarer å gjøre opp for seg, kort sagt en som er annerledes, bidro som tidligere nevnt til at han ikke kunne låne bøker og dermed ikke fikk lest. En del av historien forteller hvordan Bjørn grep fatt i dette og de sammen gikk og betalte gjelden. Prosjektdeltakeren erfarte hvordan det var å gjøre opp for seg og kunne låne bøker igjen. En annen del av historien er at han ble møtt på en ok måte på biblioteket, fikk opplevelsen av at han ikke var den eneste i denne situasjonen og at det ikke var uvanlig. Det menneskelige ved å glemme og føle skam ved å ikke gjøre opp for seg ble gjort vanlig, menneskelig og ufarlig. Han erfarte å bli tatt godt imot og til og med satt pris på som en som gjorde opp for seg.

En innvending mot å være mal eller modell for andre, er at folk har forskjellige måter å opptre på. Den ene er ikke nødvendigvis bedre enn den andre. Ved at det er to mestere i prosjektet og med deres aksepterende holdning til forskjellighet, bidrar det til at deltakerne får hjelp til å utvikle egne måter å gjøre ting på og være på. I stedet for å bli dårlige kopier blir man gode originaler. Det er også en av mine hovedinnvendinger mot innføring av enkelte metoder og

den blinde troen på at hvis man bare lærer metoden godt nok, vil alle klare å gjøre det metoden er ment å behandle. Her kommer en motsetning til syne, den uttrykkes slik: Hvis man ikke klare å gå ut over metoden, virker den ikke.

Kan mesteren ta for mye plass?

En annen side ved mesterlæring, er faren for at mesteren tar for mye plass i forhold til sine lærlinger. Kan det bli vanskelig for enkelte å delta? Kan det bli en motsetning mellom hans ønske om å framstå som modell og hans egen framferd? Kan han stå i veien for sine egne intensjoner? Bengt Molander refererer til et intervju med den svenske skuespilleren Erland Josephson i forbindelse med en bok han har utgitt. Molander innleder kapittelet med: *"Ofte tänker vi oss handlingar som resultat av en totalitet av känslor och övertygelser – handlandets drivkrafter". Handlingar är så at säga i slutet av reaktionskedjan*" Intervjuet tjener for Molander som et eksempel på kunnskap i handling og han avslutter med kommentaren: *"Att leva sig in i något och leva seg ut i något. Skilnaden är inte självklar."* Han sier at dette er en avslutning i et spenningsforhold, og at det er det som karakteriserer kunnskap i handling. (Molander 1996:29-30)

Første gang jeg leste dette skjønnte jeg ikke helt hva han mente og skrev et spørsmålstegn i marginen. Når jeg nå leser det om igjen med de refleksjonene jeg har gjort meg underveis i skrivingen av dette essayet, framstår det som mer meningsfullt og som hjelp til å stille et nødvendig og kritisk spørsmål til hvordan man framstår i arbeidet. Kan man ta for mye plass? Bjørn kan her gjelde som et eksempel. Kan det være at Bjørn her har funnet seg en arena der han får *"leva seg ut"* for å si det med Molander. Det er ikke tvil om at Bjørn trives sammen med gutta i prosjektet, men kan det noen gang være rimelig å si at dette er hans arena, mer enn deltakernes? På den ene siden spiller Bjørn ut sin personlighet i et miljø han kjenner seg trygg i. På den andre siden: Bidrar ikke nettopp hans tydelighet til at de andre også kan spille ut seg selv og føle seg trygge? Dette er kanskje et av spenningsforholdene som Molander tenker på. Jeg opplever at dette mye er det samme som når Aristoteles snakker om middelveien. Det finnes ikke noe kart over den. Grøftene er lette å identifisere, men det krever både mot og klokskap å leve i spenningsforholdet mellom dem. Det blir det samme spenningsforholdet man må være oppmerksom på i hvilken som helst yrkesutøvelsen, forholdet mellom utøverens egen person og måten man jobber på, metoden man jobber etter.

I eksemplene over mener jeg å se at både Bjørn og Johan trer til side for deltakerne når det er nødvendig. Mesteren må være oppmerksom på både sin utøvelse av sitt håndverk og sin egen

opptreden, når han skal være framtreddende, tydelig, og når han skal tre tilbake for å gi plass til lærlingen. Han må både være i situasjonen og ta et metablikk på sin egen rolle og det som skjer i situasjonen, samtidig. Han må være til stede i nåtid, ha tanker om framtid og bygge på erfaring fra fortid. Spesielt i de personlige, metodiske elementene som latteren, entusiasmen og bruken av metaforer, kommer disse egenskapene til syne. Han stiller seg ikke over, men tar ansvar når det er nødvendig. I musikklivet snakker vi ofte om at den beste måten å akkompagnere på, er den som får solisten til å få fram mer enn han visste han kunne. Til dette kreves god kunnskap fra akkompagnatøren, både om musikkutøvelsen, sin egen betydning og solisten.

En foreløpig oppsummering og litt om kunnskapsutvikling

I teksten over har jeg beskrevet metodiske elementer i Bjørn og Johan sitt arbeid. Jeg har sett på hvordan de begrunner sine valg og hvilke tidligere erfaringer som ligger til grunn. Jeg har også funnet en del personlige trekk ved de to prosjektlederne som kan kalles metodiske, men som like gjerne kan være relasjonelle.

Det er selvfølgelig en forenkling, slik jeg beskriver hvordan Bjørn og Johan har jobbet prosjektet fram til slik det framstår i dag. Det er foreløpig ikke skrevet en rapport og evaluering av prosjektet. Det fortjener det i aller høyeste grad. Men det er ikke mitt prosjekt nå. Mine intensjoner er å studere Bjørn og Johan sin kunnskapsutvikling i arbeidet. Likeledes er det å se hvordan kvaliteten og betydningen av den gode relasjon møter behovet for en målrettet, metodisk tilnærming. Spiller de på lag eller går de i veien for hverandre?

Da jeg så på de virksomme, gode relasjonelle elementene i kapittel 3, var det tydelig at Bjørn og Johan var bevisst hvordan de oppførte seg og hvordan de utviklet relasjonene til prosjektdeltakerne. De gikk inn for å utvikle dem, og så på det som en metodisk tilnærming. De skilte ikke klarte mellom relasjon og metode. Likeledes var det i dette kapittelet. Det var ikke mulig å rendyrke noen metodiske elementer uten også å se at det fantes relasjonelle elementer i dem. I dette prosjektet ser det altså foreløpig ut som relasjon og metode spiller på lag, og er gjensidig avhengig av hverandre.

I omtalen av historien om vottene trekker Bjørn fram betydningen av forskjellige metodiske elementer i arbeidet. Disse elementene er; lang tid, gjøre mange ting sammen, helhetlig tilnærming på alle livets områder og modellering, eller mesterlæring. Han overfører denne erfaringen til arbeidet i prosjektet, der han også legger vekt på den organisatoriske plasseringen. Langt på veg beskriver dette en metodisk jobbing og utvikling av en metode.

Han satte seg et mål og hans handlinger bygger opp under dette. Det er mulig å se at en kunnskaps- og metodeutvikling er i gang.

Bjørn har ikke søkt en jobb i et prosjekt som skal anvende en bestemt metode. Han har heller ikke funnet en metode som han syntes var passende for denne målgruppen og anvender den. Han har tvert imot tatt et klart utgangspunkt i de folkene han ble kjent med gjennom sin daværende turnusjobb i kommunale omsorgsboliger, kombinert dette med sine tidligere erfaringer, og startet der. I arbeidet fortsetter han sin kunnskapsutvikling.

Jeg nevnte tidligere hvordan Johan reagerte da han fikk høre Christie sin lille fortelling om fangen som framsto som menneske da han viste at han kunne norsk. Johan trakk fram sine erfaringer fra da han startet å jobbe med rehabilitering og at pasientene plutselig stod fram som mennesker lik ham selv da de flyttet ut i egne boliger. Han fortalte også at han ønsket å jobbe med rehabilitering fordi han ikke så noen endring med de folkene som hadde bodd inne på institusjonen i mange år, og syntes dette ble mer og mer frustrerende. Etter å ha jobbet med den samme typen rehabilitering i noen år, erfarer han igjen at det er noe som mangler. Han ser seg om etter nye måter å nå sitt mål; å jobbe for å bedre forholdene til folk med alvorlige psykiske lidelser. For å omskrive Aristoteles (1999) litt: Johan erfarer at her er det noe som skurrer, han reflekterer over hva han kan gjøre, fatter en beslutning og setter handlingen ut i livet for å nå sine mål.

Både Bjørn og Johan viser en type utålmodighet med at ting går i de samme vante formene. De ser at rammene de jobber innenfor ikke er gode nok for at de skal være til brukbar hjelp for folkene de jobber med. I stedet for å vente på at ting skal endre seg utenfra, setter de i gang med å tilpasse sin måte å jobbe på til de behovene de ser hos pasientene.

Johan forteller at da han traff Bjørn og ble kjent med hans måte å jobbe på, fant han gjenklang for egne erfaringer og opplevelser. Her fant han noe han ønsker å være med på og utvikle videre. Samarbeidet blir en drivkraft i kunnskaps- og fagutviklingen for begge.

For å forsøke å forstå mer av Bjørn sin kunnskapsutvikling, vil jeg se litt nærmere på hva han kan ha lært på institusjonen der historien om vottene utspiller seg. Jeg har ikke drøftet dette eksplisitt med Bjørn, men prøver meg likevel på å utlede en mulig kunnskapsutvikling.

Bjørn må ha sett at måten de jobbet på ikke førte fram, i hvert fall ikke for gutten. Gutten utviklet strategier for å sette personalet opp mot hverandre, i stedet for å konsentrere seg om sitt eget liv. Bjørn, som den ukonvensjonelle og uredde mannen han i mange tilfeller er, vil ta i

bruk andre måter å jobbe på. Han liker å være ute. Han har blant annet jobbet med hundekjøring, som skogsarbeider og med villmarksturisme der teambuilding sto sentralt. I denne sammenhengen ønsker han å bruke naturen til å skape en god relasjon til gutten. Han vet hva han selv kan og føler seg vel med. Han vet at naturen kan by på opplevelser og utfordringer, både planlagte og uforutsette, og tenker at naturen kan være et element som også denne gutten vil like og kunne dra nytte av. De metodiske elementene han anvender, som lang tid og det å gjøre mange ting sammen, er situasjonsbestemt og fleksible. For å utvikle denne relasjonen trengte disse to lang tid sammen aleine. Det trengtes også å gjøre mange ting for å få flere erfaringer å bygge relasjonen på. Bjørn har ikke bestemt at alt uansett skal ta lang tid. Dette må være fleksibelt og det er situasjonen og de som er med som bestemmer typen metodiske elementer som tas i bruk.

Om Bjørn fikk motbør ved å innføre noe nytt, vet vi ikke, men han klarte i hvert fall å gjennomføre turen, gi gutten en god opplevelse og samle seg enda flere erfaringer som han tok med videre og bruker nå i prosjektet.

Hva er det som driver Bjørn? Hvordan setter han seg selv og sine erfaringer i spill i denne situasjonen? Han har sett at institusjonens rådende behandlingsmetoder ikke hjelper gutten. Heller tvert imot. Gutten er i ferd med å utvikle seg i en retning ingen ønsker. Bjørn kjenner sine egne erfaringer og kunnskap om naturen, og kombinerer disse med målsettingen om behandling for gutten. Han tør ta ansvar og bryte en uheldig utvikling og spør seg om han har virkemidler, metoder, som kan være gode nok til dette. Han vet ikke om de er det, men han tør å prøve og stoler på at hans egen erfaring er god nok. Han har et bilde av hva turen skal føre til og handler ut fra det. Så viser det seg at turen ble vellykket på alle måter. Så vellykket at han bruker den som et eksempel på hans måte å jobbe på i dag. Han overfører sine erfaringer fra en sammenheng til en annen. Han generaliserer og trekker ut de metodiske elementene og presenterer dem som den metoden han jobber etter. Han presenterer det ikke som en allmenngyldig metode, men som sin erfaring.

Jeg står utenfor og prøver å forstå det som Bjørn i dette tilfellet erfarer. Er det holdbart rent faglig å generalisere slik han gjør? Eller er det for dristig å utsette først gutten, så prosjektdeltakerne for slike forsøk?

Han har ikke funnet en allerede anerkjent og etablert metode, nei han har brukt egne erfaringer og parett dem med det han forstår er guttens behov. Hadde vi sammenlignet dette med kjente metoder, hadde vi sannsynligvis funnet mange fellestrekk og kunnet plassere måten å jobbe på

både under en ideologisk paraply og kanskje til og med gitt den et navn mange kunne kjent igjen. Bjørn er selvfølgelig ikke ukjent med metoder brukt i ungdoms- og rusarbeid, men det er hos seg selv han henter erfaringen som bringer ham ut på tur. Molander (1996) skriver om at kunnskap er søkende og spørrende. Det kan dreie seg om oppmerksomhet på det som skiller seg ut. Uten at vi vet noe om dette, så er det mulig å tenke seg at de fikk til mye bra på ungdomsinstitusjonen der Bjørn jobbet, men akkurat i forhold til denne gutten fikk de det ikke til. Han skilte seg ut. Bjørn griper fatt i dette, ser det som en utfordring og finner på noe nytt i sammenhengen. Dermed utvikler han sannsynligvis ikke bare sin egen kunnskap, men også institusjonens. Molander skriver (1996:70): *"Sätter man levande kunskap i centrum så är det naturligt att också betona kunskapsbildning framför kunskap."* Det kan altså dreie seg om en pågående kunnskapsutvikling Bjørn driver. Likevel gjenstår det et viktig spørsmål. Hva er det som gjør at Bjørn stoler på denne kunnskapen? En del av et svar på dette spørsmålet finner jeg hos Østerberg (1972:39) Han skriver: *"For å bli kunnskap må vår anskuelse av verden alltid bearbeides av våre begreper, og det er dette begrepsformidlete ved vår kunnskap som Kant betegner som forstandens diskursivitet: Forstanden er ingen likefrem anskuelse av virkeligheten, men går omveien om begreper."* Det er nettopp dette Bjørn gjør. Han setter begrep på sin kunnskap når han snakker om de metodiske elementene; lang tid, gjøre mange ting sammen, arbeid og aktivitet, på alle livets områder og så videre.

Jeg syntes det var svært vanskelig å skrive denne oppsummeringen. I de to foregående kapitlene har jeg prøvd å splitte opp den måten Bjørn og Johan jobber på i relasjonelle og metodiske elementer. Jeg tenkte at ved å splitte dem opp og se på enkelthetene, ville jeg kunne få en større forståelse. Det viste seg nærmest å være tvert i mot. Jo mer jeg splittet opp, jo vanskeligere ble det å se dem atskilt. De var vevd inn i hverandre. Jeg forsøkte å få dem inn i en form som sannsynligvis først og fremst viser at jeg selv er offer for behovet for å se ting i enkle former, regler og metoder. Når jeg leser Steen Wackerhausen (1999) skjønner jeg litt mer av hva jeg har utsatt meg for og forsøker å utsette mine informanter og mitt materiale for. Han skriver om dogmer om viten. Et av dogmene er at viten skal kunne være eksplisitt og uttrykkes språklig. Dermed er den heller ikke personbundet. Et annet dogme sier at viten, herunder også ferdigheter skal kunne regelsettes eller følge regler. Enda et av dogmene han trekker opp, sier at det er mulig å skille fag og person. Av dette følger en rendyrking av det teoretiske, fjernet fra det personlige. Wackerhausen stiller seg kritisk til dogmene og uttrykker (1999:6): *"Kort sagt, for at være faglig kompetent må man bruke seg selv i sin praksis, idet en del af ens faglige viden er én selv – de opplevelser og erfaringer, som man har haft, og den*

eller de livsverdner, som man personligt har eller har haft kontakt med.” Store deler av vår vitenskapstradisjon bygger imidlertid på disse dogmene som er nevnt foran. I det meste av min utdanning har jeg truffet på dem. I tillegg er det jo også en menneskelig side å prøve å forstå ting ved å se på de enkelte faktorene, men også å samle i kategorier. Disse dogmene ligger nok godt plassert i meg og bidrar til at jeg sliter i min streben etter å forstå hvordan relasjoner og metoder forholder seg til hverandre i denne masteroppgaven. Dette er et spenningsforhold og det bidrar til å søke kunnskap langs flere akser. I det videre vil jeg se på hva som kan drive oss mennesker framover i denne søken etter mer kunnskap.

5. OM Å LÆRE OG UTVIKLE KUNNSKAP

Noe er vanskelig å få tak på.

*Næ rast er du når du er
borte, noko blir borte når
du er nær.....*

Tor Jonsson

Hvordan er det så Bjørn og Johan utvikler sin kunnskap og videreutvikler sitt prosjekt? De forteller lett og lenge om *hva* de gjør og *hvorfor* de gjør det, men det er litt vanskeligere å få tak i *hvordan* de gjør det og hva som får dem til å handle slik. I dette ligger mange små håndgrep som det ikke alltid er like lett å få øye på, enn si sette ord på. Hva er det de ser, hører og kjenner? Som om det er unødvendig å si noe om det, noe som ligger implisitt og forutsatt. Jeg synes de to strofene fra Tor Jonssons kjærlighetsdikt ovenfor er betegnende, selv om de er tatt ut av sin sammenheng. Jo mer man prøver å nærme seg, jo fjernere synes forståelsen. Når jeg leter igjennom materialet fra intervjuene, både hører på opptakene og leser utskriften, ser jeg i første omgang kun historiene deres.

Jeg hører også at jeg har vanskelig for å stille spørsmål som setter dem på sporet. Når jeg spør om ”*hvorfor gjorde du slik*”, får jeg så godt som uten unntak et svar som er begrunnet i et overordnet mål. Selv ikke når jeg prøver å konkretisere med å spørre – ”*var det noe i hans adferd, noe du hørte eller noe du så som gjorde at du svarte slik eller gjorde sånn?*” får jeg svar som leder meg i retning av de små håndgrepene. En gang fikk jeg et svar som: ”*Hm, ja det har jeg ikke tenkt på. Det var jo interessant å tenke på den måten.*”

Før jeg kikker nærmere på hva Bjørn og Johan gjør, vil jeg fortelle en liten historie om taus kunnskap, eller i dette tilfellet absolutt hørbar kunnskap, jeg nylig opplevde og som kan gjelde som en innledning til temaet. Jeg kaller den:

Før store sko

Min venninne sitter i rullestol og må ha spesialtilpassede sko. Jeg dro sammen med henne til ortopedisk verksted for å ta ut nye sko. Ortopeden sitter ved hennes føtter og prøver det ene paret etter det andre. Innimellom ber han henne gå en liten runde på golvet for at hun skal kjenne om de passer. Hun er lammet i den ene foten, men kan gå litt. Hun prøver et par støvletter han har funnet fram til henne. Han vil at hun skal prøve en annen størrelse. Da hun setter seg ned igjen og sier at de kjentes gode ut, sier han: ”Ja, det er bra. De andre hørtes for store ut.” Min venninne og jeg ser på hverandre med hevede øyenbryn. Jeg undrer meg på hva han mener med at de hørtes for store ut og da han går ut for å hente noe, sier venninnen min: ”Jøss, han må være musikalsk for å høre at skoene er for store.” Da han kommer inn igjen forteller vi om vår lille refleksjon over hans musikalitet og lurer på hva han la i uttrykket. Han ser litt undrende på oss, tenker seg om og sier: ”Ja, jeg er faktisk musiker også. Jeg har livnært meg som trubadur og sanger over flere år. Har i grunnen ikke tenkt på at det kan ha noe med hverandre å gjøre. Men jeg hørte at de andre skoene var for store, de ga liksom en litt hul lyd da du gikk over golvet. Noen sko gjør det. Kan det ha noe med kvaliteten på lær og såle og rommet de skapte rundt foten å gjøre, tro? Vi ortopeder lærer oss forskjellige måter å finne ut hvilke sko som passer best. Det er ikke alltid like lett å si hva som gjør at jeg vet når de passer”

I vårt møte med denne mannen var det tydelig at vi rørte ved noe som var vanskelig for ham å utdype. Han visste med hele sin faglighet at de støvlettene var for store, men hadde problemer med å utdype det på annen måte enn at han hørte det. Han så det ikke. Han kunne selvfølgelig heller ikke kjenne det, men erfaringen hans tilsa at sko høres forskjellige ut når de blir brukt, avhengig av om de passer eller ei. Når vi i tillegg dristet oss til å spørre om han var spesielt musikalsk, så han muligens noen sammenhenger han ikke hadde sett tidligere, mellom de to karrierene sine. Han fortalte også at han ikke kjente noen andre ortopeder som uttrykte at de hørte på skoene. De fant jo også ut om skoene passet, men på hvilken måte, visste han ikke, ut over det selvfølgelig, at de spurte den som hadde skoen på. Uten at han tenkte bevisst på det, anvendte han flere sanser i sin leting etter den perfekte støvlettstørrelse til min venninne.

Når jeg har fortalt denne lille historien til andre, sier de fleste at de kjenner seg igjen. Noen ganger bare *vet* de hva de skal gjøre uten at de kan forklare det nærmere. Jeg synes dette er spennende og undrer meg på hvordan denne evnen utvikles? Er det noe vi bare har, eller kan den kanskje læres?

Felles rytme - felles kunnskap?

Jeg vil trekke noen paralleller til en helt annen læringsarena jeg selv har deltatt i. På et lite sted jeg en gang bodde, var vi en gjeng som ønsket å lære oss folkedans. Der, som på de fleste små steder, må man gjøre ting sjøl om noe skal skje. Vi etablerte en folkedansgruppe og vi var mange som skulle lære oss mye nytt. Mange hadde danset reinlender, polka, vals og slike danser som er vanlig i gammeldans, men her skulle vi lære både Gangar, Springar og flere runddanser som ikke er så vanlige for folk flest å kunne. Vi hadde nokså forskjellige læringskurver, noen tok det fort, mens andre måtte øve og øve og få trinnene presentert både muntlig og bli vist dem gjentatte ganger. En skilte seg markant ut fra de andre. Han klarte ikke å lære seg å danse til musikken. Han klarte å gå trinnene, når han fikk dem fortalt, men så fort musikken kom på, gikk det i ball for ham. Han skrev opp og tegnet inn trinnene og øvde hjemme, først uten musikk, etter hvert med. Så på vår årlige opptreden klarte han å stokke beina sånn noenlunde. Det ble likevel aldri noe særlig vakkert å se på.

Når vi syntes dansene satt godt, gikk vi videre til nye og lot de innlærte få hvile en stund. Ved neste korsveg, da vi igjen tok fram noen av de gamle dansene, husket jeg ikke trinnene. Først da musikken kom på og jeg gikk ut på golvet, virket det som beina og kroppen husket uten min bevissthet og det gikk av seg selv. Den eneste som ikke hadde problemer med å huske trinnene og de forskjellige overgangene, var han som hadde tegnet og beskrevet trinnene. Han trengte ikke å sjekke boka, han hadde lært det hele utenat og kunne fortelle oss andre hvordan det skulle være. Det som likevel undret meg i hans dansing, var at det så ut som om han pugget dansen i hodet og nå leste det utenat. Men det ble fortsatt ingen vakker framføring. Det ble i grunnen ingen dans, bare en formell avlevering av trinn uten innlevelse, eller samklang i rytme med musikken. Han fikk aldri dansen inn i kroppen og det var tydelig å se.

Denne mannen fikk meg til å undre meg over hvordan vi lærer og hvordan lærdommen kommer til uttrykk. Jeg husker godt mine egne opplevelser av at dansekunnskapen kom på plass. Det gav en egen kroppslig opplevelse som jeg kan gjenkjenne i mange andre situasjoner i livet. Jeg slutter å tenke eksplisitt på hva jeg gjør og hvordan jeg gjør det. Det er innholdet i det jeg gjør som får fokus. Jeg glemmer meg selv, min egen tilstedeværelse og betydning for

det jeg utfører, blir ett med utførelsen. Først i ettertid kan jeg bli bevisst meg selv og da først i form av en god følelse. Lykke, er et begrep som noen ganger kan være dekkende for denne følelsen, der alt stemmer og jeg flyter med i det jeg gjør. Glede er også et nærliggende begrep. Den ligger i de øyeblikkene ting blir skapt. Andre ganger kjennes det tydelig som en rytmefølelse som slår i takt med det som skjer rundt meg.

Jeg er i den heldige situasjonen at jeg spiller i korps, og her kommer denne følelsen av å være i rytme med det som skjer rundt meg. Spesielt etter lang tids øving. Øving der man må gjennom flere ledd før notene og teknikken sitter. Først tyder man notene, så oversetter man notene til grep på instrumentet. Etter flere års spilling forsvinner mellomledet med å oversette notene til grep. Da er det automatikk mellom å se notene og ta grepet. I det øyeblikket jeg ser notene, er fingrene på plass. Dette er bare et skritt på veien og som gjør innlæring av nye stykker lettere. Deretter følger øving på teknikk og tolkning fram til stykket sitter. Nå er det klart for framføring. Så, i samspillet med de andre kan plutselig opplevelsen av at vi framfører noe stort komme. Det blir kunst og jeg er en del av det hele.

En gang vi dro langt avsted til en liten bygd for å øve, avsluttet vi øvingshelgen med en konsert for bygdas interesserte. Under konserten overmannes jeg plutselig av denne følelsen av at jeg tar del i noe større enn kun summen av de enkeltes musikkframføring. Musikken fyller rommet og jeg kan ikke beskrive det som annet enn at det er kunst som framføres. Framføringen foregikk i en kirke og det kunne være nærliggende og kanskje fristende for noen å framstille opplevelsen som religiøs. Etter konserten takker flere av de frammøtte for den flotteste musikkopplevelsen de noen gang hadde hatt. En fortalte om tårer i øynene og klump i halsen, omtrent identisk med min egen opplevelse. Noe ble skapt der og da i samspill med publikum, noe som nådde ut over den enkeltes prestasjoner, og som en sjøl er delaktig i. Jeg gjenkjenner opplevelsen helt fra jeg var barn og spilte i skolekorps. Det er slike opplevelser som gjør at jeg fortsetter å spille og øver for å komme dit igjen. Det er en drivkraft til å fortsatt spille, lære mer og utvikle meg som musiker.

Også i yrkesutøvelsen innen psykisk helsevern kan lignende erfaringer gjøres. I mitt tidligere essay (Alne 2008:2) beskriver jeg en situasjon fra eget arbeidsliv som har de samme elementene i seg:

Felles rytme?

Jeg lener meg litt tilbake i setet og leter etter den lett humoristiske tonen vi ofte har oss imellom. Noen ganger trenger jeg bare å gjenta slutten av en historie og Karl kan

knekke sammen i latter. Andre ganger kan han si et ord som refererer seg til en metafor eller et ordspill vi har snakket om tidligere, og jeg skjønner hvordan han har det. Det er ikke bare en god humoristisk tone vi har sammen. Vi har også funnet tonen i diskusjoner om filosofi, om musikk, om ting utenfor oss selv som ikke gjelder ham, meg eller relasjonen mellom oss, i tillegg til områder i livet som er vanskelig. Flere ganger når vi har hatt slike samtaler, har vi i ettertid snakket om hvordan samtalen har sklidd av seg selv. Den har nærmest danset av gårde og bortimot levd sitt eget liv uten at noen av oss har styrt og uten at vi har vært bevisst oss selv eller vårt eget bidrag i samtalen. Karl har sagt at resonnementene bare har dukket opp i hodet, og han har kjent seg helt fri til å komme med dem uten å tenke på hva jeg måtte synes eller at utsagnene må være ferdigtenkt og fullstendige. I de fleste andre situasjoner tenker han på hvordan han framstår og opptrer. Jeg har opplevd det på samme måte. I felleskap har vi utviklet tanker om noe som vi begge har opplevd har ført oss et stykke videre. Vi har også snakket om at disse samtaleene kan sammenlignes med en type dans der vi skifter på å føre. Vi har funnet en felles rytme der den ene kan ta føringen, komme med et forslag til et nytt trinn, en ny passasje og den andre tar umiddelbart utfordringen og følger på.

Det jeg synes er tydelig i denne lille historien, er hvordan dette er en felles opplevelse. Jeg undrer meg på om det vil være mulig at den ene kan ha en slik opplevelse av rytme uten at den andre har det? Jeg tror ikke det. I denne siste historien er det relasjonen mellom meg og Karl, min passasjer i bilen som er det vesentlige. Det er i samspillet mellom oss jeg finner opplevelsen av rytme. Likevel er det slik at vi snakker om ting som ligger utenfor oss selv. Vi prøver å forstå filosofiske spørsmål, utveksler tanker om musikk vi har hørt, filmer vi har sett. Eller vi snakker om glitteret i havet, lyset på himmelen i mørketida eller simpelthen hvordan det er å være menneske. Det er i oppmerksomhet om ting som opptar oss begge denne felles opplevelsen av rytme oppstår.

På den omtalte konserten, er det i samspillet mellom egen musikkutøvelse, publikum og den tredje parten, nemlig musikken, denne opplevelsen har sitt opphav. Da publikum gav uttrykk for den samme opplevelsen jeg hadde følt, bekreftet det nettopp at denne opplevelsen av rytme, flyt, oppstår i samspill mellom en selv og noen og/eller noe tredje.

I folkedansgruppa hadde jeg kanskje først og fremst en slik opplevelse i enheten mellom dans og musikk. Rytmen ble bokstavelig talt tilstedeværende i kroppen og alt annet var uten betydning i øyeblikket. Han som noterte trinn og passasjer skjønnte ikke hva jeg snakket om da jeg spurte om hans opplevelse, om han syntes noen danser pekte seg ut på noen måte. Han

noterte trinn for i det hele tatt å klare å danse. Han syntes det var artig å få det til, men kunne ikke gjenkjenne noen spesiell opplevelse.

Jeg har ikke snakket eksplisitt med Bjørn og Johan om dette. Men når jeg leser gjennom notatene og hører gjennom intervjuene en gang til og leter etter noe som kan sette meg på sporet, legger jeg merke til den enorme entusiasmen. De snakker av og til i munnen på hverandre, ler høyt og assosierer videre på hverandres historier. De snakker med en slik glød at det er umulig ikke å bli revet med. Det samme kan man ofte se når de presenterer prosjektet sitt i offentligheten. De har en slik tilstedeværelse og entusiasme at folk rundt i stor grad blir engasjert på tilsvarende måte.

Selvfølgelig kan man bli forført av folk som er så entusiastiske og medrivende. Men når jeg ser dem sammen med deltakerne i prosjektet, ser jeg den samme entusiasmen som deles i hele gruppa. Det er ofte et høyt nivå av latter og kommentarer som flyr i mellom. Deltakerne ligger ikke etter i dette samspillet. Det er nærliggende å tenke at en slik entusiasme og glede over jobben og det å være i lag, kommer fra en felles opplevelse av mening, rytme og samspill. De er sammen om noe utenfor seg selv og glemmer samtidig sin egen posisjon og tilstedeværelse.

Noen påstår at mennesket er det eneste individ som kan holde en takt, finne en rytme og spille sammen med andre. Det kan se ut som de har funnet hverandres rytme i prosjektet, noe som bidrar til å styrke gruppens indre liv, skape fellesskap. I musikkens verden er det ofte en rytmeseksjon som danner en basis for at andre skal kunne improvisere. Kanskje Bjørn og Johan er denne rytmeseksjonen som danner trygghet for deltagernes improvisasjon?

Hva har så dette med læring og kunnskap å gjøre? Kanskje denne erfaringen der alt stemmer danner en mal for noe vi streber etter? Vi vet hvordan det kjennes når vi får det til og jobber for å komme dit igjen. Kan dette være drivkraften i vår egen utvikling? Vi er dømt til å finne mening i det vi gjør, og opplevelser som dette skaper mening.

Å være i flyt

"Don't aim at success – the more you aim at it and make it a target, the more you are going to miss it."

Victor Frankl

Mihaly Csikszentmihalyi (2002) skrev boka om *flyt* som ble veldig populær for en del år siden. Den har den spektakulære tittelen "Flow. The classic work on how to achieve

happiness”. Boka er en popularisering av tidligere undersøkelser og publiseringer i vitenskapelige tidsskrift og seilte inn som en del av ”hjelp-deg-selv-litteraturen”, som for så vidt er populær ennå. Det forunderlige er at forfatteren selv skriver i forordet at dette ikke er en bok som gir leserne tips om hvordan de skal bli lykkelige. Begrepet *Flow*, eller *flyt* på norsk, har sneket seg inn som et vanlig ord i det norske vokabularet. Når jeg beskriver egne opplevelser som dem like ovenfor, kommer begrepet *flyt* seilende inn som en relevant benevnelse.

Gjennom omfattende eksperimentering og sammenlignende studier er Csikszentmihalyi kommet fram til noen generelle prinsipper. Boka gjengir eksempler på eksperimenter der folk har tatt i bruk disse prinsippene og fått mer glede inn i livet. Flyt beskrives som en tilstand som blant annet kjennetegnes av full konsentrasjon og fokus, man glemmer alt rundt seg, til og med seg selv. Man opplever en direkte tilbakemelding på at det man gjør er riktig. Man har en følelse av kontroll og mening. Det er samsvar mellom evner og utfordringer. Han sammenfatter flytteorien i følgende diagram:

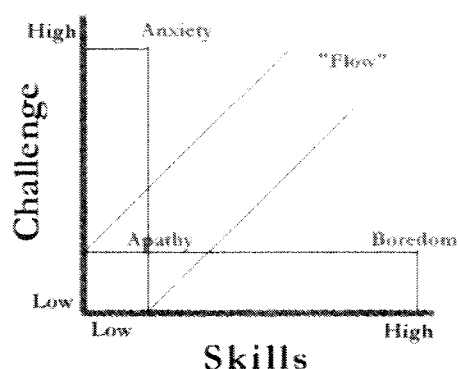

Fig. 1. Tilstand av "Flyt" (Csikszentmihalyi 2002:74)

Figuren viser ferdigheter langs x-aksen og utfordringer langs y-aksen. Får man ikke utfordret de ferdighetene man har, opplever man kjedsomhet. Får man for høye utfordringer i forhold til ferdighetene, kan man oppleve angst. Har man ingen krav på seg eller forventninger hverken til ferdigheter eller utfordringer i livet, kan man enten være i en situasjon av apati, eller utvikle det. Har man derimot passe grad av utfordringer i forhold til egne ferdigheter, er man i likevekt. Jo mer man utfordres og opplever at ferdighetene utfordres og holder, kan man nærme seg denne tilstanden av flyt, som gjør at man glemmer tid og sted og blir ett med aktiviteten. Man blir det man gjør.

Mehus, Germeten og Henriksen (2010/2:39-56) tar utgangspunkt i flytteorien og kroppsfenomenologi når de forsker på ungdoms opplevelser av å mestre snøscooterkjøring. De spør innledningsvis: *"Er det ekspedisjonslyst og utforskertrang, behov for mestring og trening eller lek og spenning som motiverer dem? Eller er drivkraften et ønske om å utløse opplevelsesbaserte, kroppslige og sanselige mekanismer?"*(2010/2:41) De trekker fram Csikszentmihalyi sitt poeng med flytopplevelse som motivasjon og drivkraft for menneskelig handling. Som ham trekker de også fram Merleau-Ponty (1994) sitt perspektiv om at kroppen og dens omgivelser, som også kan være naturen, er symbiotisk, der kroppens bevegelser og tilstedeværelse gjør at man inntar og bebor rommet. Undersøkelsen deres viser blant annet at flere av guttene oppsøker områder der de kan trene på mestring. De erfarer at snøscooteren blir en forlengelse av kroppen. Gjennom den sanser og erfarer de terreng og kjøreunderlag slik at de erobrer terrenget, utfordrer det og mestrer forholdene de kjører under. Så lenge de klarer å opprettholde full kontroll, kommer de i flytsonen og glemmer omgivelser og andre mennesker. De har seg selv og aktiviteten som eneste mål.

Hva har så alt dette med Bjørn og Johan sitt prosjekt og deres kunnskapsutvikling å gjøre? Deltakerne i Bjørn og Johan sitt prosjekt er marginalisert i samfunnet. De er utenfor arbeidslivet både som samfunnsnyttig arena og som sosialt fellesskap. Flere har mistet kontakten med familie og venner og andre sosiale arenaer. I flere år har helsevesenet representert hovedkontakten deres med samfunnet. Bjørn og Johan sin utfordring er å skape en trygg base for deltakerne for at de skal kunne oppdage, eller gjenoppdage sine ferdigheter, styrke dem og tørre å ta imot utfordringene de står overfor. Over lang tid har deltakerne utviklet og erfart tryggheten rundt frokostbordet. De er trygge når de nå møter andre samarbeidspartnere, enten direkte, eller i telefonen. Trygghet som er erfart som en kroppslig opplevelse som kan benevnes med mestring. Likeledes har de erfart gleden over å kunne gi noe tilbake til samfunnet, kunne være giver ikke bare mottaker.

Gjennom sine tidligere arbeidsplasser har Bjørn erfart at å gi fysiske utfordringer direkte, som i historien om vottene, er av stor betydning. Derfor er dette prosjektet også organisert med fritidsaktiviteter som er fysisk utfordrende. Dette innebærer turer der nettopp scooter- og hundekjøring, eller båtliv og dykking står på agendaen. Her blir de i veldig konkret grad presentert for utfordringer som setter ferdighetene deres på prøve. Gjennom å ta imot utfordringen som naturen og eksempelvis dykkingen gir, har de gjort seg erfaringer der ferdighetene ble satt på prøve og sett at de holdt. Ingen som har truffet deltakerne etter en slik

tur, som hører fortellingene deres, som ser hvordan det glitrer i øynene, og nærmest kjenner hvordan energien smitter, er i tvil om at de både har opplevd mestring og flyttilstander.

Likeledes er det med Bjørn og Johan. De har laget et opplegg, gitt utfordringer og erfart at planene deres holdt og virket på den måten de hadde tenkt. De har fått direkte tilbakemelding ved å se hvordan deltakerne har mestret utfordringene og sett entusiasmen deres, i tillegg til deltakernes fortellinger. Måten de to prosjektlederne formidler disse opplevelsene levner heller ingen tvil om deres opplevelse av å ha lykkes og at de har hatt sine flytopplevelser underveis.

Disse opplevelsene av mestring og flyt er en drivkraft til å fortsette aktivitetene i seg selv. Har man først erfart denne kroppslige opplevelsen av flyt, vil det være mulig å kjenne den igjen uansett hva man gjør. I eksemplene jeg har presentert ovenfor, gjenkjenner jeg den samme kroppslige opplevelsen enten jeg spiller i korps, snakker med mine pasienter eller danser folkedans. Jeg er det jeg gjør og glemmer meg selv fullstendig. Samtidig er det i denne opplevelsen jeg finner drivkraften til å fortsette i arbeidet og fritidsaktivitetene. Dette er ikke en rusopplevelse av kortvarig karakter, den gir glede og energi langt ut over seg selv. Tida etter en slik en opplevelse kan kanskje sammenlignes med å våkne opplagt og full av energi etter en god natts søvn. Dette får uvilkårleg betydning for andre områder i livet. Det gir større selvtillit og tro på at det er flere ting jeg kan klare.

Bjørn og Johan forteller om hvordan deltakerne etter hvert har fått større selvtillit og gjør stadig flere arbeidsoppgaver på eget initiativ og uten ledelse. Historien om han som ble frustrert over det uorganiserte arbeidet, som jeg har fortalt om tidligere (s.35), trakk seg bort en stund og kom tilbake og hadde arbeidsfordelingen klar, er et eksempel på dette. Bjørn og Johan påpeker betydningen av å tilbringe mye tid sammen med deltakerne slik at de kan bidra inn på alle livets områder til deltakerne. Slik kan de også legge til rette for slike flyt-/mestringsopplevelser hos den enkelte på flere av livets områder.

Kunst er det man ikke kan. Når man kan det, er det ingen kunst lenger. Eller?

Jeg klarer ikke å slippe mannen fra folkedansgruppa og hans måte å lære og danse på. Hva var det som drev ham til å fortsette? Det var tydeligvis ikke den samme opplevelsen som inspirerte meg til å fortsette. Jeg kunne ikke spore noen tilstand av flyt eller spesiell glede. Han likte åpenbart å delta sammen med oss andre og var med på alt av øvinger og opptredener. Kunne det være av kjærlighet til dansen, musikken? Eller kanskje et intenst ønske om å tilhøre et fellesskap? Allan Janik (1996:61) skriver om å lære å danse tango:

”Om jag vil lära meg dansa tango, måste jag imitera läraren. Men vad är det jag skall imitera hos honom? Hans rörelser naturligvis, men hur är det med hans kläder, de blickar han ger sin partner och hans frisyr? Har det också betydelse när jag skal lära mig dansa tango? Svaret är både ja och nej, beroende på vad man menar med ”lära sig dansa tango”. Om man sätter likhetstecken mellan att lära sig dansa och att lära sig tangostegen rätt och slätt, er svaret nej. Om man med tango menar tango som dansas med känslor er svaret troligen ja, eftersom alla de nämnda faktorerna medverkar till att göra tangon till något speciellt. Det skulle t.ex. vara absurd att dansa tango i målaroverall eller i en kyrka.”

Han skriver vidare: *”Praktisk kunnskap innefattar sålunda båda färdigheter i att tolka och färdigheter i att handla... All kunnskap inklusiva den praktiska kunskapen är kontextberoende”.*

Her beskriver Janik den praktiske kunnskapen det er å lære seg å danse tango. Men han skiller også mellom å lære seg å danse og å lære seg å danse med følelse. Min venn fra folkedansen gjorde alt dette Janik nevner som skal til for å danse med følelse, men likevel syntes det ikke på ham når han danset. Han skjønnte heller ikke hva jeg mente da jeg spurte ham. Det var ingen entusiasme når han snakket om dansen, ingen spesiell glød i øynene, ingen glede over å ha fått det til etter å ha øvd så lenge, det var bare noe han gjorde. Det virket ikke som han hadde noe innvendig forhold til dansen, mer som et ytre, mekanisk forhold. Det var ikke noe samsvar mellom musikk, rytme og bevegelse. I stedet for at elementene bygget opp under hverandre, utdypet og forsterket hverandre, ble de presentert side om side og dannet alt annet enn et inderlig, homogent, vakkert og helhetlig uttrykk, som samlet ble mer enn delene.

Nå skylder jeg å si at denne mannen er en vanlig hyggelig mann uten noen spesielle særtrekk eller diagnoser for den del. Han hadde bare ingen spesiell opplevelse av at han danset rett eller fint eller bra på noen måte. Han danset trinnene sånn noenlunde i takt med musikken og det var det. Hva er det så jeg leter etter? Må det oppleves som kunst eller flyt på et eller annet vis før jeg vet at dette er bra? Jeg finner ingenting eksplisitt hos Janik som beskriver akkurat slike opplevelser. Muligens prøver han å skape et bilde hos leseren ved å trekke fram tangodanserens klær, frisyre og blikkene han sender sin partner. Hvis jeg skal prøve å komplettere bildet, må det være noe om kvinnens høye hæler og likeså splitt i kjolen og den sensuelle, dvelende og til tider ildfulle måten paret beveger seg over golvet. Beskrivelsene hans gir meg likevel ikke noen forståelse av dansernes inderlige opplevelse av dansen. Det er kanskje i et forsøk på dette, han tyr til diktningen, tangoens tekst og poesi, når han skal beskrive tangoens innhold som noe mye mer enn en elegant og uttrykksfull dans (Janik 1996:91-93).

Og hva er det som gjør at min venn ikke gjenkjenner slike opplevelser? Det kan jo selvfølgelig være at han har tilsvarende opplevelser, men ikke finner gjenklang i måten jeg har spurt ham på og derfor ikke kan bekrefte mine spørsmål. Kanskje han ikke ønsker å dele disse erfaringene? Kanskje denne mannens erfaringer må forbli et uløst spørsmål for meg. Uansett har hans historie bidratt til min undring over hvordan læring foregår.

Med alle sansene til stede, kommer kunstopplevelsen

Boka *Det musiske mennesket* av Jon-Roar Bjørkvold blir i mange sammenhenger presentert som et "must" i pedagogisk litteratur. I forordet siteres en anmeldelse av boka: "*Han gir en sterk argumentasjon for at skolen i større grad må argumentere barn som et hele, og for at ikke minst kunnskapstilegnelsen i skolen er fundamentalt avhengig av et slikt pedagogisk helhetsperspektiv, hvor følelser, sanselighet og kroppslighet får sin naturlige plass i samspillet med den kognitive utvikling.*" (Bjørkvold 2007:5)

Her påpekes nettopp den kroppslige opplevelsen som vesentlig for kunnskapsutvikling. I deler av boka polemiserer Bjørkvold mot pedagogikkens historie der læring har skjedd stykkevis og delt og Descartes sitt syn på deling av kropp og sjel har vært rådende. Det har gitt seg utslag som: for å lære språk, må man først lære grammatikk. For å lære å spille, må man først lære noter. For å lære å danse, må man tegne opp og skrive ned trinnene, som min venn folkedanseren. Bjørkvold peker i retning av en annen pedagogikk og viser til menneskets musiske sider som gjør seg gjeldende gjennom hele livet. Boka er rikholdig illustrert både med bilder og eksempler.

Han forteller blant annet om et lite barn som husker fram og tilbake sittende godt nedi et bilhjul. Hun starter å synge og kobler sangen sammen med huskingen. Sangen følger huskingen og huskingen følger sangen. Huskingen vever seg sammen med ord og sang til en helhet. For barnet dannes det et organisk uttrykk for ett og det samme. Bjørkvold omtaler dette som *analoge korrespondanser* som binder sammen barnets forståelsesformer og uttrykksformer (2007:42). Han trekker linjer til afrikanske samfunn der han finner en muntlig, musisk kultur som er funksjonelt vevd sammen i hverdag og fest, arbeid og høytidsritualer. Han viser at *helhetssansningen* er det sentrale utgangspunkt. Når individet danser, står det midt i en sansning der man på en gang både ser, hører og der lyden får kroppen til å vibrere med. På swahili kalles denne helhetssansningen *Sikia*. Han trekker fram et annet swahiliord, *Ngoma*, som er en betegnelse på forskjellige typer fester, der musikk og dans er de sentrale elementer. Disse ordene trekker han sammen til *ngoma-sikia* som en betegnelse på en

totalsansning med røtter i barndommens analoge korrespondanser og erkjennelsesøkologi. Han eksemplifiserer det med at hornistens lepper hører, i spillende kontakt med munnstykket og at det utløses skapende krefter i pianisten med fingertuppene på klaverets tangenter. Instrumentet stenger ikke. Musiker og instrument er under utøvelsen ett. *”Hver for seg er musiker og instrument kunstnerisk tause. Føyd sammen overstiger de i sum hverandre og skaper i lykketunder musikk med vinger”* (2007:219) Det er som han beskriver min egen opplevelse fra den tidligere omtalte konserten der jeg spilte sammen med korpset mitt. Her fikk publikum del i den samme opplevelsen. Kanskje kan jeg driste meg til å si vi hadde *ngoma-sikia*, en totalsansning.

Som Csikszentmihalyi trekker Bjørkvold (2007:218) inn Merleau-Ponty og hans argumenter for kroppen som erkjennelsesprosessens utgangspunkt og sentrum. Hos ham finner begge grunnlag for sine forskjellige begrep som *flyt* og *ngoma-sikia*. Det dreier seg om helhetssansning. Dette beskriver sterke drivkrefter til å fortsette med aktiviteter der man får slike opplevelser. Ikke bare i situasjoner der musikk eller rytme inngår som eksplisitte faktorer, men også i mer relasjonelle sammenhenger, som under bilturen med min pasient opptrer ”felles rytme” (s.52).

Bjørn forteller en del om opplevelser som driver ham videre i sitt arbeid. Blant annet beskriver han hvordan stemningen i prosjektet har utviklet seg: *”I begynnelsen var det så mye alvor. De var ikke vant med å flire noe særlig. ”Du ser jo ut som en begravellesagent”, sa jeg ofte, og da kom fliret. Det er så nytt, det er som en ny verden åpner seg i ansiktet. Og det fliret, det gjør noe med meg....”*

Tidligere i dette essayet undrer jeg på hva som gjør at Bjørn tør å stole på kunnskapen sin, tør å utsette prosjektdeltakerne for denne måten å jobbe på. Jeg fant et delvis svar i hans måte å bearbeide og sette begreper på erfaringene sine og dermed utvikle kunnskapen sin, godt beskrevet hos Østerberg (1972). En videre utdyping av dette svaret er å finne her. Bjørn har kjent med hele seg, med alle sansene til stede at dette fungerer. Fordi kunnskapen er basert på egne erfaringer, stoler han på den.

Dette gir meg også en større forståelse for min venn folkedanseren. Han kunne nok ha gått inn i Bjørkvold sin bok som et eksempel på den gamle, oppdelte pedagogikkens forfeilede metoder. Han lærte dansen teknisk, logisk med hodet, men fikk den ikke inn som en integrert del av kroppen der intellekt og kroppslige opplevelser spiller på lag og skaper en større helhet som både kjennes og synes for andre.

Shakespeare tar enda hardere i når han legger følgende ord i Lorenzos munn der han står ute i hagen sammen med sin elskede Jessika og ser på stjernehimmelen:

”...Den mann som ikkje har musikk i seg, og som er døv for vakre harmoniar, er budd til krigsferd, svik og øydelegging. Ei nattsvart stemning ruger i hans sjel, og mørkt som Erebos er det han brenn for. Tru aldri på ein slik! Men høyr musikken!” (Shakespeare 1990:141).

Gjennom sansene kjenner man også hvor det skurrer og når man er i utakt

Da jeg først skrev historien om vottene, dukket min egen historie opp, historien om varmedressen jeg hadde tatt med til mannen som ikke ville ha den. Dette var en pinlig historie for meg. Lenge satt den ubehagelige følelsen i. Han ville ikke ta i mot mitt tilbud. Til tross for hans pene måte å avvise tilbudet, kjentes det som han avviste også meg, ikke bare dressen. Jeg smakte litt av avvisningens kulde og kjente meg sårbar.

Forskjellen i utfall er stor i disse historiene. Gutten tok imot vottene, mens mannen avslo tilbudet om dress. Bjørn lyktes, jeg mislyktes. Men hva lærte jeg av min historie? Allerede på plassen erfarte og tenkte jeg over mine egne sansninger i situasjonen. Jeg hørte hva som ble sagt. Jeg så hva han gjorde og hva jeg gjorde. Jeg kjente at det ble feil og at det var ubehagelig. Det var noe som skurret. Der kunne jeg hentet kunnskap. Jeg klarte ikke å håndtere situasjonen rett der og da, men den har gitt meg mange refleksjoner i ettertid, spesielt når det gjelder å ta på alvor at noe skurrer i situasjonen. I vår persepsjon av verden sitter kimen til kunnskap. Det er ikke alltid like lett å gi denne ord. Vi ser, hører, kjenner og fører en indre dialog om hva dette dreier seg om. Enkelte ganger kommer dette til uttrykk, i ord eller handling, slik det *ikke* gjorde for meg. Bjørn og Johan sin bruk av latter og metaforer kan være en måte å takle slike situasjoner på. Det er ikke til å unngå at de oppstår, spørsmålet er heller hvordan man takler dem, enten i øyeblikket eller i ettertid. Kunnskapsutviklingen tar utgangspunkt i nåtid, gjennom refleksjon henter man kunnskap fra fortid som samlet skaper grunnlag for handling i framtid.

Tidligere i denne oppgaven (s.7) refererte jeg til en kollega jeg intervjuet i forbindelse med et annet essay jeg skrev på dette studiet (Alne 2009). Et temaet her var om å være oppmerksom på andres grenser. Min kollega fortalte en historie hvor hun *ikke* hadde tatt hensyn de grensene og avvisningen hun ble utsatt for. Likevel oppnådde hun kontakt, kanskje nettopp fordi hun ikke lot seg avvise. Hun kunne ikke svare på hvorfor hun sto på. Med bakgrunn i ovenstående, er det kanskje mulig å nærme seg en forklaring. Avvisningen var kanskje ikke så kontant, så konsistent som hun forventet. Muligens øynet hun en viss ambivalens hos den andre. Hun

kjente at det var noe som skurret og reagerte ut fra den følelsen. Som den erfarne behandleren hun er, turte hun å ta følelsen på alvor, og utførte det som viste seg å være en korrekt handling.

Et helt menneske søker kunnskap

Når jeg nå har gått litt grundigere til verks i å prøve å forstå hva kunnskapsutvikling kan være, og hva som eventuelt kan være drivkrefter for den, har jeg også litt mer forståelse for den opposisjonen vi som elever på sosialhøgskolen hadde mot deler av undervisningen. Vel etterspurte vi metode og til dels oppskrifter for hvordan vi skulle nærme oss våre klienter, men vi reagerte spontant mot at våre erfaringer ikke ble tatt på alvor og som en naturlig del av vår kunnskapsutvikling. Når enkelte lærere i alvor kunne hevde at ”i denne sammenhengen er dere tabula raza”, så vi rødt. De visste og kunne, vi kunne ikke og måtte derfor sitte i ro på pulten og ta inn det de lærte oss. På spøk, men også i fullt opprør kalte vi denne formen for undervisning; ”Kanylepedagogikk”. Den kunne like gjerne overføres intravenøst. Her trengtes ingen bevissthet for å bearbeide, eller hjelp til å finne knagger å henge kunnskapen på. Vi så også for oss en alternativ avslutningsseremoni der rektor tok et grepa tak om hele studenten, ristet oss lenge og vel, satte oss ned og erklærte kunnskapen for godt integrert og oss for hele mennesker og gode sosionomer med et helhetsperspektiv på individet, grupper og samfunn.

Nå er jo min egen kunnskapsutvikling langt fra noe hovedtema i denne oppgaven, men gjennom å se på Bjørn og Johan sin kunnskapsutvikling, får jeg en større forståelse for min egen og kan sette den i perspektiv. Det samme gjelder andre veien, gjennom å relatere til egne erfaringer, får jeg en større og mer innvendig forståelse av hvordan Bjørn og Johan utvikler sine erfaringer, forståelse, kunnskap og handling.

Trekker vi linjen helt tilbake til Descartes, og hvordan hans oppdelte menneskesyn har preget tenkningen i den vestlige verden, er det mulig å forstå kunnskapssynet som må ha ligget til grunn i deler av undervisningen på sosionomskolen min. Begreper som brukerstyring og -medvirkning var ikke ”oppfunnet” da, men vi hadde likevel god støtte i pedagogisk litteratur med politisk sprengkraft, som de tidligere nevnte forfattere Makarenko og Freire, for ikke å glemme Marx. Vi så klare paralleller i vår egen kunnskapsutvikling og hvordan vi ønsket å arbeide. Vi var en stor gruppe studenter som fant støtte i hverandre og reagerte med sinne og handling i form av klar opposisjon og aksjoner. I ettertid kan jeg også se at det lå mye følelse av undervurdering, mindreverd og forvirring over at våre erfaringer ikke var viktige, verken det vi hadde lest oss til, eller det vi hadde erfart på kropp og sjel gjennom livet. Følelser jeg i dag lettere kan identifisere og gjenkjenne hos mange av mine pasienter. Følelser som Bjørn

og Johan sitt prosjekt griper fatt i, bearbeider og som gjennom praktiske handlinger og aktivitet søker å erstatte med følelser som likeverdighet, tillit og respekt.

I det følgende vil jeg oppsummere hvordan jeg nå ser at de relasjonelle og metodiske elementene i Bjørn og Johan sitt prosjekt virker i forhold til hverandre. Er de motsetninger eller spiller de på lag?

6. AKTIV REHABILITERING

I de foregående kapitlene har jeg sett på hvordan de relasjonelle aspektene kommer til uttrykk i Bjørn og Johan sitt prosjekt som de kaller Aktiv Rehabilitering. De metodiske elementene i måten det blir jobbet på er også presentert og likeledes hvordan jeg ser for meg at en del av kunnskapsutviklingen skjer. Jeg delte opp aktiviteten deres i mindre elementer, prøvde å isolere dem fra hverandre og for så å sette dem sammen igjen under et nytt felles begrep. Begrepet "den gode relasjon" ble bestående av; likeverdighet, tillit, respekt, gjensidighet, avklaring av makt og nærhet. Mens "metode" i denne sammenheng ble bestående av; Lang tid sammen, gjøre mange ting sammen, arbeid og aktivitet, alle livets områder, mesterlæring og organisering. I tillegg var det noen begreper som ikke så lett lot seg putte i metodeformen; metaforer, latter og entusiasme. Disse begrepene har noe mer overskridende over seg og beskriver like gjerne egenskaper ved samhandling mellom mennesker som metodiske elementer.

De presenterte "metodebegrepene" er handlingsorienterte og beskriver i stor grad hva som gjøres i prosjektet. Legger vi derimot vekt på intensjonene med prosjektet, kan det være nyttig med andre begreper som: langsom læring, samhandling, helhetlig tilnærming og eksemplarisk arbeidsmåte. Skal vi gjøre en helhetlig presentasjon av prosjektet, må det skje langs flere akser, som: intensjoner, målsetting, målgruppe, organisering etc. Det er imidlertid ikke mitt prosjekt i dette essayet.

En annen måte å oppsummere hvordan jeg ser at Bjørn og Johan jobber på, er ved å skrive en jobbannonse der prosjektet søker etter nye medarbeidere. Den kan se slik ut:

Stilling ledig:

"AKTIV REHABILITERING" SØKER NY MEDARBEIDER

Vi er en arbeidsplass og et tilbud om aktivitet for folk med alvorlige psykiske lidelser.

Hvem er du?

Du må for det første like folkene vi jobber med. Du må like å arbeide sammen med andre og utvikle nye ting. Du må ha interesser du gjerne vil dele med andre. Du må være fleksibel, engasjert, ha godt humør og synes det er greit å by på deg selv.

Du må gjerne ha erfaring med å jobbe med målgruppen vår fra før. Du kan ha utdanning som sosionom, lærer eller sykepleier, men du kan også være utdannet snekker, forstmann eller skipper. Det vesentlige er at du har en bevisst holdning til deg selv, jobben din og et ønske om å utvikle denne arbeidsplassen videre til beste for målgruppen vår.

Hva gjør vi?

Vårt fokus er arbeid og aktivitet, men om du kaller det terapi, behandling, rehabilitering, arbeid eller aktivitet er egentlig av mindre betydning. Det vesentlige er at vi sammen med våre prosjektdeltakere skaper gode arbeidsplasser og meningsfulle og utviklende aktiviteter. Vi har allerede mange kontakter og arbeidsoppgaver som vi ønsker du skal være med på å utvikle videre sammen med oss. Snekre naust, rydde dødsbo, tømme og vaske ut av leiligheter, distribuere frukt og grønt til Kirkens Bymisjon er noen av våre arbeidsoppgaver. Vi har også vært på hundekjøring i Finland og planlegger andre turer.

Hvordan jobber vi?

Den gode relasjonen mellom arbeidsledere og deltakere i prosjektet er utgangspunktet for alt arbeidet. Den bygger på sentrale begreper som likeverdighet, tillit, respekt og gjensidighet. Relasjonen utvikles gjennom at vi gjør ting sammen. Det kan være konkrete arbeidsoppgaver, være ute i naturen gjerne over flere dager, eller andre aktiviteter. Vi er også sammen med våre deltakere på besøk til slekta, på offentlige kontorer, eller der de måtte ha behov for hjelp og støtte. Vi mener det kan være mye lettere å snakke om det som er vanskelig mens man er i aktivitet, eller har gjort en jobb i lag.

Hvorfor jobber vi slik?

Alle i dette landet har like rettigheter til å ta del i samfunnets goder, det være seg hus, arbeid, fritidsaktiviteter eller sosialt fellesskap. Mange med alvorlige psykiske lidelser og rusproblemer, har falt utenfor og vi jobber for at de igjen skal få del i disse

selvfølgelig fellesgodene. Gjennom å være i arbeid og aktivitet sammen med folk man har en god relasjon til, har vi gode erfaring med at folk får det bedre i livet sitt.

Om noen ville søke jobben i prosjektet på bakgrunn av en slik beskrivelse, er en annen sak, men slik kan de relasjonelle og metodiske elementene presenteres som en helhet. Slik framstår prosjektet som et godt eksempel på en virksomhet og et tilbud til folk med alvorlige psykiske lidelser der relasjonen mellom mennesker og metodisk tenkning ikke er motsetninger, men gjensidig avhengig av hverandre og spiller på lag.

7. ET HISTORISK OG FAGLIG BAKTEPPE

Etter denne lille oppsummeringen er tiden inne for å løfte blikket fra Bjørn og Johan og deres prosjekt og få et videre perspektiv på forståelsen. Hva er rådende faglige tenkning og teoretiske strømninger rundt arbeid i forhold til denne målgruppen for tiden? Hvordan henger dette sammen med den norske sosialhistorien? I et forsøk på å sammenfatte dette, velger jeg å starte med Eilert Sundt.

Eilert Sundt

Eilert Sundt var prest, sosiolog og blir kalt den norske samfunnsvitenskapens far. Han ble en representant for oppmerksomheten på folks levekår under forskjellige sosiale og økonomiske forhold og hvordan det preget livet deres. Han hadde stor betydning for utformingen av norsk politikk sammen med de religiøse bevegelsene og arbeiderklassens iherdige kamp for bedring av de fattige og utsatte gruppers forhold. Sundt bygde sin kunnskap på egen lesning og erfaringer fra reiser rundt om i landet. Den norske befolkningsstatistikken gav ham et godt tallmateriale som han søkte å forstå og utdype gjennom utallige intervjuer og observasjoner. Hans store forfatterskap belyser arbeidsforhold og sosiale forhold i Norge på midten av 1800-tallet. Gjennom undersøkelsene som førte til hans første folkelivsavhandling, *Beretning om Fante- eller landstrygerfolket i Norge (1850)*, erfarte han at dette bare var en side av fattigdommen i Norge. Han gjorde blant annet undersøkelser om sedelighetstilstanden, om barn født utenfor ekteskapet, om edruelighetstilstanden og om hvordan folk levde og bodde. Sundt blir omtalt som en stor folkeopplysningsmann. Skriftene hans hadde ikke bare faglig tyngde, han beflittet seg også på å skrive i et enkelt og interessevekkende språk, slik at informasjonen nådde ut til store deler av befolkningen og hadde karakter av ren folkeopplysning. Gjennom de mange intervjuene og kunnskapen han etter hvert opparbeidet seg, fikk han også stor sympati og forståelse for folkene han studerte (Munthe pr.2011).

Hans egne skrifter er interessant lesing på mange måter. Han beskriver ikke bare de funnene han har gjort, han skriver også inn sin egen samtid, de rådende holdninger og sine egne opplevelser av hvordan hans artikler blir mottatt i datidens samfunn. Blant annet er han tydelig opprørt og skriver mot legene i Sunnhetskommisjonen og deres måte å beskrive folk og deres levesett:

”Ialfald bør jeg kunne tjene lægerne med et fyldigere bidrag til forståelse af dette stykke af folkelivet, såsom jeg har havt stærkere opfordring til at tænke over det - stærkere opfordring, siger jeg; thi fra første færd af har jeg forestillet mig det så, at det gjælder ikke blot de fattigere klassers sundhed og helbred, men det, som mere er: deres opreisning til større selvfølelse og værdighed” (Sundt 1869).

Her kommer det fram et tydelig holdningsmessig grunnlag for hans arbeider. De fattige klasser skulle ikke bare ha sunnhet og helse, de skulle også ha oppreisning slik at de fikk større selvfølelse og verdighet. Han var åpenbart en opplyst og belest mann, og sannsynligvis påvirket av opplysningstida, den franske revolusjon og frihetlige strømninger i tida, men det er nok hovedsakelig gjennom egne erfaringer, i møte med folk at han utviklet denne forståelsen og holdningen.

Nye tider - nye lover - nye planer

Kristne organisasjoner som Indremisjonen og Frelsesarmeen tok etter hvert opp i seg et ansvar for de vanskeligstilte i samfunnet. De hadde lenge fokuset på individets og gruppers ansvar over den enkelte. Etter hvert ble fokuset rettet mot samfunnets ansvar. Grunnlaget for arbeiderbevegelsen er nettopp en utrettelig kamp for bedre arbeids- og levekår. Vi fikk etter hvert det som omtales som verdens første barnevernslov; Vergerådsloven. Loven, som gjorde Norge til et oppvekstpolitisk foregangsland, hadde et sentralt imperativ om å ta samfunnsansvar for barn og unge. De skulle få så gode oppvekstvilkår som mulig. Den flyttet saksbehandlingen ut av domstolene og barnegråten ut av fengslene, som det heter i forarbeidene til loven. De kommunale Vergerådene skulle føre tilsyn med barnas situasjon. De kunne gi foreldre ”formaninger” og i spesielle tilfeller der dette ikke hjalp, kunne barna plasseres i fosterhjem eller barnehjem, eller om så i skolehjem eller tvangsskole (NOU 2009: 08). Nå vet vi at de gode intensjonene som lå i loven ble brutt på grusomme måter, sist illustrert gjennom filmen *Kongen av Bastøy*.⁶ Likevel pekte lovens samfunnsansvaret ut en retning som etter hvert har gjort seg gjeldende i flere lover. Det enkelte individ skulle tas hensyn til og hadde krav på beskyttelse fra samfunnet.

⁶ *Kongen av Bastøy* er en dramatisert gjenfortelling av arbeidet, skolegangen og forholdene ved Bastøy skolehjem og en fri tolkning av det største opprøret der. Regi; Marius Holst.

Legdsystemet og fattigforsorgen med røtter tilbake i Magnus Lagabøtes tid, varte til langt inn i mellomkrigstiden. I 1900 fikk vi Lov om fattigvesenet. I disse lovene ble først og fremst samfunnets ansvar for å sikre individet det nødvendige livsopphold slått fast. Først i Lov om sosiale tjenester (1964), § 1, kom intensjonene om hjelp til selvhjelp. Så i 2009 kom Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen, der formålet slås fast:

§ 1. Lovens formål

Formålet med loven er å bedre levekårene for vanskeligstilte, bidra til sosial og økonomisk trygghet, herunder at den enkelte får mulighet til å leve og bo selvstendig, og fremme overgang til arbeid, sosial inkludering og aktiv deltakelse i samfunnet.

Loven skal bidra til at utsatte barn og unge og deres familier får et helhetlig og samordnet tjenestetilbud. (LOV 2009-12-18 nr 131)

Loven skal bidra til likeverd, likestilling og forebygge sosiale problemer. Den legger også stor vekt på samordning av de offentlige tjenestene, slik NAV-reformen representerer.

Fra Eilert Sundt og framover går det en klar linje der vektleggingen er på folks rettigheter og bort fra almisser.

Nå er det åpenbart mye voksesmerter i NAV-reformen. Den massive kritikken har mange stemmer, jamfør nesten daglige medieoppslag om folks dårlige erfaringer. Det er i gang mye forskning på området og vi vil nok etter hvert kunne felle en veloverveid dom over reformen. Jeg skal ikke gi noen spådommer om dette. Intensjonene i reformen derimot, er rimelig klare. Folk har krav på samfunnets hjelp til å skape seg et godt og verdig liv. Dette understrekes også i Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse:

Arbeid og helse er en av bærebjelkene i Nasjonal helseplan 2007-2010. Både Opptrappingsplanen og Nasjonal helseplan fokuserer på at helse- og sosialtjenesten skal bidra til at brukere av tjenestene i størst mulig grad mestrer eget liv, og at de selv, gjennom deltakelse i arbeid og aktiviteter i fritiden, kan finne en meningsfull hverdag. Det legges vekt på forebygging og rehabilitering hvor arbeidslivet – og spesielt samarbeidet mellom arbeids- og velferdsforvaltningen, helsetjenesten, arbeidsmiljømyndighetene og arbeidslivets parter - står sentralt. (Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse 2007 – 2012:14)

FN's menneskerettighetserklæring

Helt opp på internasjonalt nivå i FN's Menneskerettigheter finner vi de samme grunnholdningene. Artikkel 1 slår fast (www.fn.no):

Alle mennesker er født frie og med samme menneskeverd og menneskerettigheter. De er utstyrt med fornuft og samvittighet og bør handle mot hverandre i brorskapets ånd.

Blant annet Artikkel 22 utdyper dette videre:

Enhver har som medlem av samfunnet rett til sosial trygghet og har krav på at de økonomiske, sosiale og kulturelle goder som er uunnværlige for hans verdighet og den frie utvikling av hans personlighet, blir skaffet til veie gjennom nasjonale tiltak og internasjonalt samarbeid i samsvar med hver enkelt stats organisasjon og ressurser.

Norsk lovgivning og offentlige intensjoner er helt i tråd med verdenssamfunnets vedtatte verdier som kommer til uttrykk i menneskerettighetene. Hvordan gjør så dette seg gjeldende i praksis? Gjelder det også dem med store psykiske problemer?

Hva med dem som har vært eller er omfattet av psykiatrien?

Det er fristende og forenkende å si at; selvfølgelig, dette gjelder alle, også dem med store psykiske problemer, dem som har hatt et forhold til psykiatrien i kortere eller lengre tid. Men er det riktig? Mange av dem jeg selv har møtt, er av en annen mening. *"Jeg er helt utenfor samfunnet. Jeg har ingen rettigheter og ingenting jeg skal ha sagt"*, fortalte en ung mann på 23 år, som har vært mer eller mindre innlagt siden han var 17. *"Jeg har gitt opp å kjempe for å komme tilbake til samfunnet, det er ingen som vil ha meg, som trenger meg. Hver gang jeg har prøvd, har jeg fått meg en på trynet"*, sa en oppgitt mann etter å ha forsøkt for n'te gang å delta i et arbeidstreningsprosjekt. *"Dem spør meg om hva jeg vil, men de er ikke interessert i svaret."* Utsagnet kom fra en dame som prøvde å komme seg ut av en akuttpost der hun var tvangsinnlagt. *"Det beste for alle, familien inkludert, ville være at jeg var borte - død. Da kan alle gå videre i sitt liv og ikke være bekymret for meg"*, sa en oppgitt mann etter å ha mislykket med sitt selvmordsforsøk. Utsagnene beskriver folks opplevelser i møte med samfunnet, både det utenfor institusjon og det innenfor. De beskriver en avmaktsfølelse og en følelse av å ikke høre til, av å være utenfor. Denne utenfor-følelsen kan gjelde på alle nivå, fra det rent mellommenneskelige samvær til deltagelse på samfunnsnivå.

I *Galskapens historie* tegner Michel Foucault (2000) et bilde av europeiske samfunn som ikke akkurat var inkluderende for å si det mildt. Gjennom analyser av historiske kilder, fag- og skjønnlitteratur og billedkunst søker han å forstå datidens holdninger til de "gale". Holdningene gjenspeiles i hvilke handlinger som ble foretatt. Han beskriver "narrenes skip" fra renessansen, som han hevder seilte rundt, særlig i Tyskland og plukket opp "gale" som var utvist fra sine hjembyer. I det 17. århundre ble det bygget store interneringshus i de fleste europeiske land, der alle uønskede individer, både kriminelle, fattige og de "gale" ble sperret inne. På slutten av 17- og begynnelsen av 18-hundretallet, spesielt etter den franske revolusjon, vokste det fram en opprørthet over denne blandingen av fattige, kriminelle og

”gale” som det etter hvert ble politisk umulig å opprettholde. Mange ble sluppet fri, men de ”gale” kunne ikke slippes ut. De var enten farlige eller ikke i stand til å ta vare på seg selv. Deres bolig ble etter hvert asyl, eller hvilehjemmet. I forskjellige varianter er disse opprettholdt helt fram til i dag.

Nå er det en del diskusjon og uenighet om hvordan man skal forstå Foucault sitt bidrag til å forstå galskapens historie. Spesielt gjelder dette spørsmålet om dette også kan sies å være psykiatriens historie (Wifstad 1997). Jeg skal ikke gå nærmere inn i denne problematikken i dette essayet. Uansett er det rimelig stor enighet om hvordan man behandlet dem som opp gjennom historien er blitt sett på som ”gale”.

Vi har altså en lang tradisjon i vår vestlige kultur i å isolere og ekskludere folk med alvorlige psykiske lidelser. I Norge er vi en del av den samme tradisjonen med store sentralinstitusjoner. Det gir seg til og med uttrykk i barnekulturen. Da jeg vokste opp i Rogaland sang vi; ”*Det e hål i gjerde på Dale, det e hål i gjerde på Dale, det e hål i gjerde på Daale, det e derfor du e her*”. Dale var den institusjonen folk ble sendt til i Rogaland. Akkurat den samme sangen har jeg hørt mange steder i Norge, bare med navnet på institusjonen byttet ut, for eksempel Rotvold i Trondheim og Åsgård i Tromsø.

Hvordan er det så i dag? I 1999 fikk vi Opptappingsplan for psykisk helse (St.prp. nr. 63(1997-98)), fra Bondevikregjeringen. Den bygget på St meld nr 25 (1996-97) Åpenhet og helhet, lagt fram av regjeringen Jagland. Det var brei politisk enighet om at gruppen med store psykiske lidelser hadde det for dårlig. Det ble slått fast at det er et grunnleggende velferdsgode å kunne leve et godt liv og være innlemmet i samfunnet og kulturen man er en del av. Folk skulle integreres, ikke utstøtes. En selvfølgelighet, men like fullt konkretisert; så skulle en person med psykiske problemer ikke bare sees på som en pasient, men som et helt menneske med kropp, sjel og ånd.

Den enkeltes behov, og det som planen la til grunn i sine målsettinger, ble oppsummert slik:

- *en tilfredsstillende bolig og å kunne bo med verdighet, og med tilstrekkelig bistand der dette er nødvendig*
- *å delta i meningsfylt aktivitet, i form av vellykket tilbakeføring til arbeidslivet, eller der dette permanent eller midlertidig ikke er mulig; annet meningsfylt aktivitetstilbud*
- *å inngå i en sosial sammenheng med familie og venner, og bryte sosial isolasjon*
- *å ha muligheter for kulturell og åndelig stimulans og utvikling på den enkeltes egne premisser og i et meningsfylt fellesskap. (St.prp. nr. 63(1997-98))*

Planen skulle fremme uavhengighet, selvstendighet og evnen til å mestre eget liv. Brukerperspektivet og brukermedvirkning var bærende elementer. Det fulgte øremerkede penger med, slik at kommunene skulle settes i stand til å ivareta sitt ansvar, blant annet ved å bygge boliger til denne gruppen. Kommunene skulle også få hjelp til å styrke seg faglig.

Et begrep som etter hvert ble målbærende for folk som jobbet med å gjennomføre planen, var empowerment. Dette gjaldt selvfølgelig den gruppen som planen omhandlet, men i like stor grad kommunene og andre forvaltningsorgan- og nivå som skulle gjennomføre den. Selv jobbet jeg hos Fylkesmannen med å gjennomføre en annen handlingsplan, *Kunnskap og brubygging* (Handlingsplan I-0910N (1998)). Gjennom forskjellige tiltak skulle kommunenes sosialtjeneste settes i stand til å ivareta sine oppgaver som var pålagt gjennom Opptappingsplanen på en best mulig måte. Dette arbeidet foregikk med det klare utgangspunktet; det finnes mange gode ressurser og gjøres mye godt arbeid i kommunene, hvordan kan dette styrkes og legges til rette for at de ansatte skal få større tillit til egne erfaringer og lære av hverandre for å videreutvikle seg. Bygging av nettverk, arenaer for å møtes og kunnskapsutveksling var sentrale elementer og håndgrep. Empowerment ble et bærende begrep. Jeg skal etter hvert se nærmere på dette begrepet og hva det innebærer.

Hva så med våre venner? Er de et produkt av sin tid? Ut fra dette lille og nokså ufullstendige sosialhistoriske skråblikket på vår ferd fram til det som er gjeldende politikk i dag, synes det som Bjørn og Johan sitt prosjekt er godt fundert i de intensjonene og målsettingene som kommer til syne i lovgivningen og aktuelle statlige handlingsplaner. Både hovedintensjonen i Lov om sosiale tjenester med vekt på hjelp til selvhjelp og formålet om å leve og bo selvstendig, og fremme overgang til arbeid, sosial inkludering og aktiv deltakelse i samfunnet i Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen, må absolutt sies å komme til uttrykk i Bjørn og Johan sitt prosjekt. Likeså er vekten på menneskeverd og menneskerettigheter som kommer til uttrykk i menneskerettighetene. Hva så med de faglige strømningene som har utviklet seg parallelt med sosial- og helsepolitikken? Kan Bjørn og Johan ha utviklet noe av sin kunnskap herfra som det er mulig å identifisere?

Teoretiske og faglige strømninger

Jeg vil trekke fram noen teorier og faglige strømninger som representerer mye av tenkningen innen mitt fagfelt i dag. De som er valgt, er ikke tilfeldig trukket ut. De har mye til felles med mitt studieobjekt. Ikke på noen måte kan jeg gi en fullstendig gjennomgang og innføring i disse tenkesettene. Jeg vil heller trekke fram sider ved dem som kan hjelpe meg til å få en

større forståelse av Bjørn og Johan sitt prosjekt, deres kunnskapsutvikling og samtidig hjelpe meg videre på veien til å få en større forståelse av forholdet mellom mennesket og metoden i yrkesutøvelsen. Jeg synes ofte det er lettere å prøve å forstå noe ved siden av noe annet, eller å løfte blikket og se hva som fins andre steder. Det er også noe typisk menneskelig å lete etter lik form, isomorfi, som jeg opplever finnes mellom disse forskjellige perspektivene jeg nå skal presentere.

Empowerment

Empowerment, eller myndiggjøring, som etter hvert er blitt et mer brukt norsk ord, er godt etablert og etter hvert anvendt innen flere samfunnsområder. Spesielt innen helse- og sosialfagene har begrepet en god klang. Det er knyttet en del diskusjon til bruken av begrepet, men det ser ut til å være enighet om at empowerment dreier seg om hvordan personer eller grupper som befinner seg i en avmaktssituasjon kan opparbeide seg styrke og kraft til å komme ut av avmakten. Folk sees som aktive, handlende subjekter. De skal kunne identifisere og motarbeide krefter som skaper denne avmakten, holder en nede og gjenvinne makt, kontroll og styring over eget liv. Grunnsynet er at mennesket har potensiale til å ta makt over egen situasjon. Det finner styrke i lag med andre og kan endre livsgrunnlaget for seg og andre.

Begrepet brukermedvirkning går ofte hånd i hånd med begrepet empowerment. Brukermedvirkning spenner over et vidt felt, fra individuelt nivå til brukerorganisasjonsnivå og påvirkning av utforming av samfunnet vårt. Det er videre et spenn fra den enkeltes medvirkning i å utforme et tjenestetilbud, til for eksempel Borgerstyrt Personlig Assistanse der brukeren er en borger som selv styrer sine tjenester og fungerer som arbeidsgiver.

Brukermedvirkning har likevel et noe uklart innhold og det knytter seg en del diskusjon til både betydningen og anvendelse. Mange mener at en tradisjonell tenkning om rehabilitering og tjenestebasert omsorg kan bidra til umyndiggjøring og undertrykkelse av brukerne. Implisitt i en slik anvendelse av begrepet brukermedvirkning, ligger at myndiggjøringen finner sted ved at tjenesteyteren gir fra seg makt til brukeren. Satt på spissen gir tjenesteyteren brukeren "lov" til merbestemmelse og medbestemmelse i eget liv. En slik anvendelse er godt plassert i en paternalistisk tradisjon og tilkjennegir at det er yrkesutøverne som likevel har makten (Askheim, Altmann, Gardli, Hasvold 2010:2) (Askheim, Starrin 2007).

Det dreier seg om krefter som holder folk nede. Disse kreftene virker både i folk og i strukturer som omgir en i samfunnet. Da er det ikke til å komme utenom maktaspektet når man snakker om empowerment. Det dreier seg om å ta makta tilbake og finne sin rettmessige plass i samfunnet. Et skritt på denne veien er å ta inn over seg at man har en naturlig rett. Dette kan være vanskelig for folk som er marginalisert og har funnet en identitet utenfor, eller kanskje til og med strever med å finne en identitet. Et viktig moment for hjelpere i en empowermentprosess er derfor å vise sympati, vise en ekte følelsesmessig tilhørighet med et annet menneske. Sympati binder mennesker sammen. Opplevelsen av å møte sympati, at noen liker deg, er med på å styrke selvfølelsen og er første skritt på veien mot å like seg sjøl og kjenne seg verdig til å ta selvfølgelig del i samfunnets goder.

For prosjektdeltagerne dreier det seg sannsynligvis om begge deler. Gjennom flere års erfaring og opplevelser som mottaker av hjelp, er mye av identiteten knyttet til en passiv, mottagende rolle. Opplevelsen av avmakt er i større grad til stede enn det motsatte. De tilhører en gruppe som erfarer isolasjon, marginalisering og ekskludering av samfunnet. De er og har vært utsatt for den tradisjonelle tenkningen om rehabilitering og tjenestebasert omsorg som nevnt over. Dette kan bidra til å svekke opplevelsen av betydning og verdighet i samfunnet. Det kan virke direkte inn på individet og kan få folk til å oppleve at: ”jeg er ikke verd mer”.

Bjørn og Johan kaller prosjektet sitt Aktiv rehabilitering. Rehabiliteringsbegrepet er også omdiskutert. Ovenfor ser vi begrepet brukt i en sammenheng der umyndiggjøring og avmakt kan bli en konsekvens. Åge Wifstad (1997) bringer inn tvetydigheten i definisjonen av begrepet rehabilitering, og setter det i sammenheng med nettopp det motsatte, myndiggjøring. Først ser han på den latinske betydningen av begrepet *habilis*: dyktig. Ordet kan dermed bety: å sette i funksjonsdyktig stand igjen. Dette er blitt nyansert med betydninger som ”lett å håndtere” eller ”det som faller lett i hånden”. Her leder tankene straks i retning av at det er noe noen gjør med eller for noen andre, i mer teknisk betydning, og som kan være nettopp den betydningen det blir siktet til over, nemlig umyndiggjøring. I praksis har jeg sett mange eksempler på denne anvendelsen, at ting blir gjort for folk i stedet for sammen med folk.

Den andre betydningen Wifstad trekker fram er fransk og betyr ”å gi æresoppreisning, gi tilbake tidligere verdighet”. Denne betydningen var i utgangspunktet knyttet til franske embetsmenn som var blitt avsatt. De fikk sin tapte ære gjeninnsatt ved en rettsavgjørelse som sa at det dreide seg om en usaklig oppsigelse og fikk stillingen tilbake. Da var vedkommende rehabilitert. Muligens har Eilert Sundt, som nevnt tidligere, også funnet grobunn for sine

holdninger om: *"..opreisning til større selvfølelse og værdighet"* her. Wifstad (1997:211) påpeker her spenningen i rehabiliteringstenkningen mellom tilpasning og myndiggjøring.

Myndiggjøring i denne sammenhengen dreier seg altså om å gi tilbake de rettigheter folk har. Tidlig i dette essayet skriver jeg en del om Johan sine reaksjoner da jeg leste opp den lille historien jeg hadde klippet fra Nils Christie, om nærhet (s.29). Han fortalte om sine egne reaksjoner da han begynte å jobbe med rehabilitering og folk han jobbet med inne på en sykehusavdeling flyttet ut i egne boliger. Plutselig forandret hans relasjon til dem seg og han så dem som mer likeverdige parter. Det som også skjedde når disse folkene flyttet ut, var at de fikk ta en selvfølgelig del i de samfunnsgoder som er vanlige i vårt samfunn, men som mange med psykiske lidelser ikke har vært delaktige i. Folk lever i en kommune og bor i egne boliger. Dette er det jeg vil kalle for den positive betydningen av ordet rehabilitering og som peker i retning av myndiggjøring.

Det som etter hvert skjedde med folkene som flyttet ut, var at de nå fikk del i den tjenestebaserte kommunale omsorgen. Folk får enkeltvedtak på hva de trenger hjelp til og hvor mye hjelp de skal få. Flere av dem jeg kjenner som bor i kommunale omsorgsboliger sier at; *"ja, jeg har en fin leilighet, men jeg føler det likevel som jeg bor på en institusjon. Jeg må handle når de kan hjelpe meg, vaske leiligheten når de synes den er for skitten og ta den medisinen de synes jeg trenger."* Her kommer tvetydigheten i begrepet rehabilitering til syne igjen, der man kan spørre seg om det egentlig er umyndiggjøring som skjer. Utøverne i det kommunale hjelpeapparatet har gode intensjoner, men er bundet av rigide systemer som kan gi den stikk motsatte virkningen. Men dette er en annen og stor diskusjon jeg ikke skal ta her.

I denne situasjonen finner altså Bjørn og Johan og deres prosjekt sin plass. Jeg trakk inn begrepet empowerment, myndiggjøring, fordi jeg oppfatter at prosjektet har mange vesentlige trekk til felles med denne tenkningen. På samfunnsnivå dreier det seg om å gi tilbake verdighet, ved at folk har en jobb og gjør en jobb. Prosjektet skaper selv sin legitimitet gjennom en naturlig og yrkesmessig kontakt med næringslivet, forskjellige kommunale instanser og andre hjelpeinstanser. Deltakerne har deltatt i hele prosessen og har en selvstendig del og ansvar for det som er utviklet. Som han sa han jeg siterte tidligere: *"Endelig får jeg gitt noe tilbake til samfunnet. I det meste av mitt liv har jeg vært mottaker av hjelp, av trygd, av terapi, you name it. Nå kan jeg levere varer til folk som trenger det og de takker meg".* Her ser vi også hvordan det å delta i samfunnslivet, bli regnet med og få del i åpenbare rettigheter,

virker direkte tilbake på hans sjølbilde. Jeg husker tydelig hvordan han rettet seg i ryggen, smilte og hele han lyste av stolthet over jobben han gjorde.

Finner så prosjektdeltakerne styrke i hverandre på gruppenivå? Lærer de av hverandre, er de til hjelp for hverandre? Siden prosjektdeltakerne ikke er mine informanter, har jeg ikke studert dette nærmere. Men jeg vil anta at det samme gjelder mellom prosjektdeltakerne som mellom prosjektdeltaker og leder. Når man tilbringer mye tid sammen, erfarer mange ting sammen både i jobbsammenheng og i fritid, skaper man relasjoner som kan være utviklende og frigjørende. Man lærer hverandres sterke og svake sider å kjenne og kan akseptere og lære å sette pris på dem. Historiene fra den felles frokosten i prosjektet, underbygger dette. Det tok en stund å etablere denne som en arena der folk deltok, men nå er det åpenbart at når praten går, tar alle naturlig del. De kjenner seg trygge og gir sine likeverdige bidrag. De lærer å stole både på seg selv og andre i forskjellige situasjoner.

Er det mulig å si at det foregår empowerment eller myndiggjøring på det individuelle nivå i prosjektet? Bare ved å observere prosjektdeltakerne er det tydelig å se at dette er folk som trives i lag og setter pris på hverandre og opplever sympati med hverandre. Johan forteller: ”*Flere av deltakerne er blitt mer interessert i verden utafør leiligheta, utafør seg sjøl, blitt mer sosial, synes jeg, ja og egentlig på veldig kort tid. De er blitt interessert i å delta i diskusjoner og prater mye om fremtida si og livet uten rus. En sa til og med: ”Ja, så satt jeg der i leiligheta aleine i helga og så fikk jeg lyst til å gjøre noe, altså gå på arbeid”*” Det er frivillig deltagelse i prosjektet og etter kun kort tid kom flere av deltakerne hver dag og blir hele dagen. De presenterer seg som folk som går på jobb og gjør dette med en selvfølgelig verdighet.

Empowerment i Egypt.

Underveis i skrivningen av denne masteroppgaven kom opprøret blant annet i Egypt, i januar, februar 2011. Her kunne vi se det ultimate eksempelet på empowerment. Her har vi et folk som ser på seg selv som undertrykt gjennom 30 år. De ser president Mubarak som symbolet på det undertrykkende regimet. Blant annet gjennom sosiale medier som Facebook og Twitter klarer de å mobilisere millioner ut på gatene som til slutt lykkes i å kaste presidenten. For meg som tilskuer så det ikke ut som dette var et ledet opprør med klare frontfigurer. Det var folk som hadde funnet ut at nok var nok, ”vi lar oss ikke undertrykke lenger, vi vil ha demokrati og et moderne samfunn. Nå tar vi makten i egne hender,” var gjennomgangstonen i mange

intervjuer. Media og fagfolk både i inn og utland presenterte folkene på Tahrir-plassen som et tverrsnitt av befolkningen. Både kvinner og menn var ute, mange hadde med seg barna sine. Selv om det nok var en overvekt av unge, var det også mange gamle. Det var kvinner kledd i alt fra burka til tradisjonelle vestlige klær og løsthengende, langt hår. Menn i religiøse drakter og menn i dongeri. Disse folkene hadde tatt myndigheten tilbake. De var ikke blitt gitt den. De hadde analysene klare. Mubarak framsto etter hvert som fullstendig uten bakkekontakt. I sin siste tale omtalte han seg selv som den store far som bryr seg om sine sønner og døtre, vil dem vel og av og til må snakke dem til rette. De måtte ikke la seg lede av utenlandske krefter som hadde sin egen agenda. Kommentarene fra folk i gata lot ikke vente på seg; *"han lever i en annen verden. Han har ingen tillit til oss og vi har ingen tillit til ham."* Her kommer også noe av Freire (1999) sin analyse til syne. For å kunne gjøre opprør, må de undertrykte ikke bare forstå seg selv og sine egen situasjon, de må også forstå undertrykkeren. Undertrykkeren forstår knapt seg selv og sin egen virkelighetsoppfatning.

Tidlig i opprørsfasen ble en norsk forsker med en litt annen analyse av situasjonen intervjuet. Hun hadde forsket i mange år på de fattigste i landet og hadde mange bekjente og venner her. Hun kunne fortelle at her hadde opprøret liten støtte. Folk var redde for at det skulle bli kaos og at de skulle få det enda verre.

Dette er interessant. Man skulle jo tro at nettopp hos de fattigste ville opprøret være størst. Uten at jeg har noe hold i forskning, eller andre informasjoner, kan jeg tenke meg at dette henger sammen med opplysning, men kanskje like mye - selvoppfatning. Etter hva vi fikk vite, er dette folk som kun har tilgang til de offisielle medier, som statskanalen, med de offisielle fortellinger om hvordan tilstanden i landet er og om Mubarak som landsfaderen. De har ikke datamaskiner og tilgang til medier som ikke er styrt av det offentlige. De er allerede marginalisert og nederst på rangstigen. De har sannsynligvis heller ikke innsikt i undertrykkelsesmekanismene, eller noen kunnskap om Mubarak sine milliarder på konto i utlandet. De er redd for å miste det lille de har og tror fortsatt på Mubarak som den store far han likte å framstille seg som.

Det er sagt at dette er den yngre generasjon og middelklassens revolusjon. De har hatt mulighet til å sette seg inn i hvordan den øverste eliten har beriket seg på deres bekostning, hvordan landet deres som er rikt både i form av kultur og ressurser, er blitt utarmet. Denne kunnskapen har gitt dem styrke og de har sluttet å være redde. Mot og mangel på frykt er blitt

deres sterkeste våpen. Derfor har de klart å være på Tahrir-plassen i ukesvis og stå på sine krav.

Ettertiden vil nok fortelle oss mer nyanserte historier om hvordan folket tok makten, hvilke grupper som var ledende og hvordan revolusjonen har påvirket folket i de fattigste områdene.

Det skal en viss opplevelse av verdighet og kontroll til for å ta konsekvensen av tanken på at man har en selvfølgelig rett til de goder som finns i samfunnet og at man har rett til å bestemme selv hvordan man vil leve livet sitt. Analogien mellom folket i Egypt og folkene i Bjørn og Johan sitt prosjekt er kanskje litt drøy. Likevel finns det mange felles momenter. Prosjektdeltakerne har vært marginalisert og uten tro på at de har noen rett til å ta del i fellesgodene. De har vært mottakere av hjelp uten opplevelse av verdighet og uten erfaring med at de også har noe å bidra med, at de trengtes. Kanskje slik de fattigste i Egypt opplevde det. De er nå i et prosjekt som sakte, men sikkert har gitt dem andre erfaringer som i sin tur har tent et håp de har grepet fatt i og er i ferd med å utvikle. Sakte, men sikkert tar de del i samfunnet på likeverdig basis som selvfølgelig bidragsytere. De er i ferd med å ta makta tilbake.

Å komme seg - bedring - recovery

Patricia Deegan (1988), en amerikansk psykolog med lang brukererfaring, beskriver bedring som en prosess, en måte å leve på, en holdning og en måte å møte hverdagens utfordringer på. Hun sier at målet for bedring er å kunne være en del av den menneskelige strøm, med all sin individualitet. Bedring innebærer å mestre utfordringene ved ens funksjonsbegrensninger og å gjenoppbygge opplevelsen av integritet og mening innenfor disse begrensningene så vel som utenfor (Borg, Topor 2007:18).

Sitatet over beskriver på en grei måte hva som legges i denne tenkningen som etter hvert har vunnet stort innpass i arbeidet med personer med alvorlige psykiske lidelser. Dette er den andre faglige strømmingen jeg vil trekke fram som vårt prosjekt har mye til felles med.

Tenkningen tar utgangspunkt i forskning som viser at det går bra for veldig mange, flere enn man er vant med å tenke. Oppfølgingsstudier viser at mellom bortimot halvparten og opp til tredjedeler av mennesker som har fått en schizofrenidiagnose kommer seg, enten helt, det vil si tilbake til jobb eller skole, eller sosialt slik at de klarer seg stort sett selv og kan inngå i sosiale fellesskap. Det vil si at de klarer seg i livet uten nye innleggelsler i særlig grad. Noen

med en viss oppfølging, mange uten behov for oppfølging. Det viser seg også at det aldri er for sent å komme seg. Folk som i årevis har vært innlagt, har flyttet inn i egen bolig og klarer seg bra (Topor 2004:45).

Topor trekker inn tre viktige trekk ved perspektivet. Det følgende er oversatt fra svensk og noe bearbeidet:

1. *Individets innsats.* Bedring er alltid en følge av eget arbeid, oftest ved hjelp av andre.
2. *Hele mennesket.* For mange handler dette om å finne seg selv, ikke nødvendigvis symptomfri, men i fred med seg selv og med en aksept om at ”dette er meg og det er greit”. Symptomene er ikke plagsomme som tidligere. Det handler også om å akseptere retten til å ha det bra, ikke bare om å erverve seg ferdigheter,
3. *Makt.* Individet skaffer seg makt over eget liv. Dette gjelder både i forhold til symptomene og i forhold til hjelpeinstansene og pårørende. Man bestemmer selv hvordan livet skal leves. (Topor 2004:27)

Innen recovery/bedrings-tenkningen blir det tydelig poengtert at man ikke er en diagnose, man har en diagnose. Dette markerer en motvekt til en mer tradisjonell psykiatrisk tenkning om at har man først fått en alvorlig diagnose som for eksempel schizofreni, er denne kronisk, man er en schizofren. Det er noe som hefter ved en resten av livet. En følge av et slikt syn er at det er nødvendig med medisiner. Til tross for at symptomene kan være borte, må medisineren opprettholdes, for ellers kan symptomene komme tilbake. I et recoveryperspektiv er dette mer dynamisk. Medisinbruk er også gjenstand for revidering for å finne optimal dose og type i tråd med endringer som finner sted i vedkommendes liv.

At man ikke er en diagnose, gir et klart signal om håp. Håp om at ting kan endre seg til det bedre og at livet, som ofte er satt på vent, skal kunne vende tilbake.

I tillegg til individets egeninnsats vektlegges innsatsen fra andre. Fra pasienter sin side blir det trukket fram viktigheten av å ”bli sett og hørt”, at folk de har kontakt med ser dem som dem de er og ikke kun en diagnose eller del av et system. Det blir trukket fram som særlig betydningsfullt når folk opplever at rutiner og reglement blir fraveket for å kunne imøtekomme den enkeltes behov, at hjelpepersonene viser sine menneskelige sider og blir

tydelige. Pasienten får en bekreftelse på at han er mer betydningsfull enn reglementet eller metoden.

I mine informanters prosjekt kretses det ikke rundt den enkeltes diagnoser. Heller ikke den enkeltes problemer er særlig gjenstand for diskusjon, med mindre de selv tar det opp. Her er det arbeidet og aktivitetene som står i sentrum. En av deltakerne utbrøt spontant en ettermiddag jeg traff ham etter en lang arbeidsdag: *”Åh, det er så godt å komme hjem og slenge seg på sofaen, sliten etter en lang arbeidsdag der jeg har fått brukt meg. Jeg har ikke tenkt på meg sjøl et sekund. Selvmedlidenheten er blåst.”*

Likevel blir de enkeltes problemer tatt på alvor når de er til hinder i hverdagen. Dette illustreres på en glimrende måte i følgende historie, her fortalt av Bjørn:

”En av gutta var blitt akuttinnlagt. Da han skulle skrives ut etter en uke, orket han ikke tanken på å dra hjem igjen. Det viste seg at det var leiligheten han ikke orket å forholde seg til. Han hadde latt den gro ned og visste ikke hvordan han skulle gripe det an. Jeg fikk med meg alle de andre og i løpet av en dag fikk vi leiligheten i orden igjen. Det er lenge siden jeg har sett en lykkeligere mann der han gikk og serverte kaffe til ”de gode hjelperne sine”. Også de andre syntes dette var veldig ok, blant annet fordi de nå så for seg muligheten til sjøl å få hjelp om det ble for ille hos dem. En kommenterte i tillegg: ”det var modig av han å vise hvordan han hadde det””

At lidelsene ikke blir sett på som noe konstant i prosjektet, underbygges av at en av deltakerne allerede er i gang med å få en second opinion, for å få endret, eventuelt slettet sin diagnose. Han synes han har kommet seg så mye, at han ikke kjenner seg igjen i diagnosen.

Når det gjelder medisinbruk hører det ikke hjemme her å redegjøre for det, men jeg vil likevel ta med en liten historie Bjørn fortalte da gjengen kom tilbake fra en av sine lengre turer. *”Ja, vi dro av gårde med kofferten full av eventuellmedisin. Du vet jo – enkelte er vant med å ha noe i bakhånd. Da vi kom hjem igjen var kofferten like tung. Ingen hadde spurt etter så mye som en pille.”*

De ovenstående historiene mener jeg illustrerer at Bjørn og Johans prosjekt også har mye til felles med recovery-tenkningen.

Virksomhetsteori

Virksomhetsteori er, ikke meg bekjent, særlig anvendt eller diskutert i psykisk helsevern. Det er heller i pedagogiske og psykologiske kretser denne diskuteres og anvendes. Likevel finner

jeg en del trekk her som jeg kjenner igjen både fra egen praksis og i prosjektet jeg studerer. Trekk som også kan sette det som skjer i prosjektet i et nytt lys. Spesielt gjelder dette erfaringene med å fokusere på ting utenfor en sjøl, som arbeid og aktiviteter av forskjellig karakter. Gjennom å gjøre ting i lag, skaper man en spesiell relasjon til andre og man blir kjent med seg sjøl på en annen måte. Det kan gi grunnlag for endringer både i forhold til seg sjøl og andre. Jeg finner også gjenklang her av tanker og diskusjoner i den daglige yrkesutøvelsen. Diskusjoner om forskjellen mellom å vurdere mennesker ut fra hvem de er i forhold til hva de gjør. I Store Norske leksikon (nettutgaven) finner jeg blant annet følgende om virksomhetsteori;

samfunnsvitenskapelig teori om menneskets utvikling gjennom virksomhet. Gjennom sin virksomhet skaper mennesket samfunnet, samtidig er mennesket også et resultat av de forholdene det er vokst opp under. Det er en gjensidig vekselvirkningsprosess. Mennesket sees som handlende og skapende. Når mennesket endrer sin måte å handle på, endrer det også seg selv. Teorien utgjør et helhetssyn på mennesket, natur, kultur og samfunn.

Virksomhetsteorien kan finne sine røtter og filosofiske ståsted langt tilbake i historien. Spesielt hos Marx og Engels finner vi forståelsen av den dialektiske materialismen der mennesket gjennom sine aktiviteter ikke bare forandrer naturen, det forandrer samtidig seg selv. Slik virksomhetsteorien framstår i dag er opprinnelsen å finne i psykologien i Sovjetunionen etter 1917. Både Sergej. L. Rubinstein, Lev S. Vygotskij, Aleksej N. Leontjev og Alexander R. Luria blir nevnt som viktige bidragsyttere (Methi 2007).

Jan Selmer Methi skriver i sin avhandling:

” Denne retningen gjorde et radikalt brudd med både en reduksjonistisk, mekanisk forståelse av menneskets psykiske virksomhet (behaviorismen), og en idealistisk, dualistisk forståelse av menneskets åndelige virksomhet som adskilt og uavhengig av den materielle verden (for eksempel psykoanalysen) ” (Methi 2007:42-43).

Han utdyper dette videre:

Med sin sterke kritikk av både den mekanisk materialistiske og den idealistiske tenkemåte, var det naturlig at virksomhetsteorien utviklet seg i sterk opposisjon til en forståelse av at mennesket skulle være styrt av nedarvede drifter, eller et bestemt forhold mellom arv og miljø. Mennesket er det det gjør. Tar man utgangspunkt i det mennesket gjør, menneskets væremåte, vil man kunne forstå dets tenkning, følelser, behov, holdninger osv. Det er i virksomheten mennesket, først og fremst som et sosialt vesen, utvikler sine egenskaper, evner og behov. Innenfor yrker som arbeider med mennesker, er dette perspektivet i ferd med å vinne stadig større terreng. (Methi 2007:43)

I avhandlingen til Methi finner jeg en enkel skisse over det han hevder kan uttrykke kjernen i virksomhetsteorien (Enerstvedt 1982:55 i Methi 2007:57):

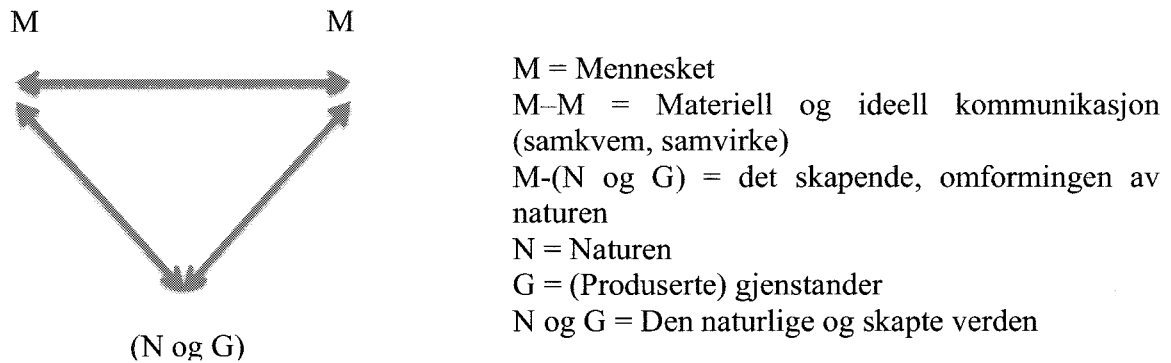

Fig 2: *Mennesket som virksomhet*

Figuren viser hvordan mennesket står i et samvirkeforhold til andre mennesker i sin skapende omforming av naturen og seg selv. I samarbeid og samhandling om noe annet, dvs. naturen, gjenstander etc. skapes en relasjon menneskene imellom og til gjenstandene/naturen.

I den grad virksomhetsteorien vinner stadig større terreng innen psykisk helsevern, er det først og fremst i forståelsen av å sette mennesket i sentrum for undersøkelsen og behandlingen. Det er mennesket selv, som handlende vesen, som er og skal være hovedkilde til informasjon, ikke diagnosen, teorien eller en allmenn forståelse. Brukerperspektivet blir stadig sterkere og man streber etter å se hele mennesket i den konteksten det lever. Her gjelder både den materielle konteksten i form av bolig, arbeid, aktivitet etc. og i hvilken sosial kontekst vedkommende befinner seg med familie, venner, kolleger etc. Man prøver også i større grad å legge til rette for virksomhet og aktiviteter. Kort sagt, endring av omgivelsene skaper endring hos individet som i sin tur endrer sin omgivelser i et dialektisk samspill.

Dette gir en ny ramme å forstå virksomheten Bjørn og Johan driver. Deres fokus og middel er arbeid og aktivitet, og naturen i seg selv og derigjennom også forskjellige gjenstander som biler, snøscootere og varer. Også ikke-materielle ting som samværet rundt frokosten og bilturen på veg til nye arbeidsoppdrag utgjør virksomheter som gir næring til kommunikasjon og utvikling av relasjonen mellom deltagerne og mellom deltagerne og virksomheten. Alle deltar i endring av både de materielle forhold og de ideelle forhold. De bringer varer til forskjellige steder og de inngår i stadig nye relasjoner samtidig.

I prosjektet blir hver enkelt sett. Gjennom virksomheten og det gjensidige samvirke kommer en stadig oppmerksomhet på at: ”du duger, jeg liker deg og du gjør en flott jobb”. Dermed øker selvfølelsen. Gjennom relasjonen til både prosjektledelsen og de andre deltakerne, øker oppmerksomheten på det samspillet en inngår i. Tanker som: ”det er noen som ser meg og liker meg. Jeg har en betydning for noen, derfor kan jeg også ha en betydning for meg selv”, blir mer aktuelle. Heri ligger grunnlaget for en mobilisering av egne krefter, empowerment, og troen på at: ”jeg kan utrette noe i samfunnet, jeg kan gjøre en forskjell for noen”. I prosjektet ligger så denne muligheten for å delta i samfunnet og gi noe tilbake, slik han sa: ”*nå er jeg ikke bare en passiv mottaker, nå kan jeg gi noe tilbake*”

Mesteren i et virksomhetsperspektiv.

Under punktet mesterlæring gjorde jeg meg noen undringer over om mesteren kan ta for stor plass i et prosjekt som Bjørn og Johans. I virksomhetsteorien finner jeg en annen måte å betrakte dette på. I trekanten som beskriver samvirkeforholdet mellom individene og gjenstanden/naturen, er alle tre linjene og hjørnene av like stor betydning. Det er i samvirket mellom to individer og gjenstanden for den felles oppmerksomheten at både gjenstanden og de to individene inngår i et felles endringsforhold. Hvis mesteren er mer opptatt av forholdet mellom seg og det oppmerksomheten rettes mot, uten særlig samhandling med den andre, vil han ta for stor plass og balansen forrykkes. Virksomheten vil få en annen karakter og mesterens selvbylde vil muligens tre fram som det tredje hjørnet i stedet.

I den lille historien ”*Felles rytme?*” (s.52) beskriver jeg hvordan min pasient og jeg kan få en tilnærmet lik opplevelse av å glemme oss selv i enkelte samtaler. Opplevelsen kan beskrives som å være i *flyt*, eller det som Bjørkvold (2007) omtaler som *ngoma-sikia*. Setter vi dette opplevelsesaspektet inn i sammenheng med virksomhetsteorien og spørsmålet om mesteren kan ta for stor plass, vil sannsynligvis svaret bli *nei* hvis vi spør en deltaker om han kjenner seg i nærheten av å være i *flyt*, eller på noen måte i en type helhetlig opplevelse. For en mester som tar for stor plass, vil svaret sannsynligvis kunne bli *ja*. Han kjenner seg vel, men på bekostning av deltakerne. I prosjektet er det derimot nettopp deltakerne som formidler opplevelsen av å ha det bra og at de har forandret seg i perioden de har deltatt. Dette blir en bekreftelse på at mesteren ikke har tatt plassen på bekostning av de andre. En god mester vil se seg selv i et slikt spenningsforhold og være oppmerksom på sitt eget bidrag, slik jeg opplever at både Bjørn og Johan gjør.

8. MENNESKET OG METODEN – EN SYNTSE?

En for alle, alle for en.

Slagordet ”En for alle, alle for en” fra de Tre Musketerer av Alexandre Dumas, har Bjørn og Johan og deres prosjektdeltakere tatt som sitt. Her signaliseres hva prosjektet dreier seg om. Relasjonens viktighet og styrke blir satt. I et hvilket som helst oppdrag prosjektet tar på seg, er det hver enkelt sitt bidrag som gagnar fellesskapet. Hver og en er like viktig for å få jobben gjort. Prosjektdeltakerne er avhengig av Bjørn og Johan sin drivkraft bak prosjekt og de på sin side er avhengig av at det finns deltakere som vil være med, for at de skal ha en jobb å gå til. I historien om han som fikk leiligheten ryddet og vasket av de andre i prosjektet før han orket å flytte hjem igjen, blir perspektivet *alle for en* godt illustrert. Alle gjorde en innsats for den ene og til gjengjeld fikk alle styrket sine relasjoner. Det er heller ikke til å stikke under en stol at slagordet i seg selv virker motiverende på dem som har sine jobber her, deltakere som ledere.

Det hierarkiske vs. det egalitære samfunn

I avsnittet om *Byttesamfunnet*, skrev jeg om at det er utviklet en horisontal ansvars- og kunnskapsfordeling i prosjektet. Denne typen ansvarsdeling og likeverdighet preger i stor grad både små lokalsamfunn, foreninger og nabolag. Her er det røtter lang tilbake i tid der likeverdighet, egalitet, preger samværet. Jeg sammenlignet det med tilsvarende hierarki i korpset jeg spiller i, der vi er avhengige av alles stemmer og innsats for å få til god musikk.

Prosjektet er avhengig av at lederne og de erfarne deltakerne deler så mye som mulig av sin kunnskap for at nye deltakerne skal få del i arbeidets art og finne en plass. Først da får prosjektet realisert sine mål om myndiggjøring av deltakerne. De er gjensidig avhengig av hverandre for at prosjektet skal fungere og utvikle seg videre. Slagordet; *en for alle, alle for en*, uttrykker en klar intensjon om likeverdighet i prosjektet. Likeverdighet i betydning, i beslutningsmyndighet og gjennomføring. Dette betyr ikke at alle gjør akkurat det samme, men at alles bidrag har like stor verdi.

I korpset mitt ville det bli dårlig mottatt om plutselig den dyktige 1. klarinettisten sier; jeg spiller renest, er flinkest og skal derfor ha lønn for min innsats. Dirigenten må ha oversikt over alt, mens enkeltmedlemmene spiller på et snevrere register. For å skape flyt i musikken er det helt nødvendig at dirigenten framstår med autoritet, det vil si at han utøver makt i en forstand. Det viktige er at denne makten er legitim, det vil si at korpsets medlemmene godtar den frivillig.

Legitimiteten tildeles slik nedenfra. Like dårlig ville det bli mottatt om Johan plutselig sier, jeg har lengst utdanning, mest erfaring og høyest lønn, derfor skal jeg bestemme. Slik er prosjektet etablert som et lite, egalitært samfunn, en egalitær øy, i et toppstyrt samfunn.

Vårt offentlige samfunn i dag er i stor grad byråkratisk og hierarkisk oppbygd. I denne sammenhengen er det aktuelt å nevne store institusjoner som NAV, Universitetssykehus og kommunen, som alle er institusjoner med klare hierarkiske strukturer. De er forvaltere av vår felles økonomi og har krav på seg om å drive effektivt og økonomisk lønnsomt. Det er en stor mengde folk som skal ha sine behov dekket gjennom disse institusjonene og det er derfor et behov for å forenkle, kategorisere og instrumentalisere for å skape en effektiv organisasjon. Selvfølgelig har de også en overordnet målsetting om å gjøre det til beste for brukere og pasienter. Heri ligger det et spenningsforhold og en fare for å overføre de samme kravene om forenkling og effektivisering til de mellommenneskelige forholdene, til relasjonen mellom pasient og behandler. Faren er stor for at *"livsverdenen blir kolonialisert av systemverdenen"* for å si det med Habermas (1974, 1975) eller at vi blir utsatt for det *"instrumentalistiske mistak"* for å si det med Skjervheim (2002). For at relasjonen mellom pasient og behandler skal være virksom, må den bygge på andre prinsipper. Slik vi har sett det i Bjørn og Johan sitt prosjekt, er det likeverdige og gjensidige prinsipper som er noen av de virksomme faktorene.

Til Habermas' livsverden hører lokalsamfunnet, nabolaget, korpset, familien og slike arenaer som preges av *kommunikativ handling*. Denne typen handling preges av *kulturelle komponenter*, som felles kunnskap og tradisjoner, *institusjoner* med normregulerte former for sosial interaksjon og *personer* som stabile talende og handlende aktører.

Habermas *systemverden* er å finne i subsystemer i samfunnet som omhandler økonomi, politikk, byråkrati og preges av såkalt målrasjonell handling eller kapitallogikk og markedstenkning.

I spenningsforholdet mellom de hierarkiske, toppstyrte og målrasjonelle institusjonene som NAV, Universitetssykehuset og kommunen på den ene siden og den intime sfæren i et pasient/behandlerforhold, befinner så vårt lille prosjekt seg. Det må ta opp i seg de nærende gode relasjonene og den kommunikative handlingen og samtidig kunne svare for økonomisk orden og organisatorisk struktur. Slik prosjektet har framstått for meg klarer de å forholde seg til denne balansegangen på en god måte. Når de store institusjonene som finansierer prosjektet strever og har brukt lang tid på å enes og komme fram til gode samarbeidsmåter, og dermed satt prosjektets framtid i fare, har de klart å snu det til en styrke, som *"treet som står på skrinn"*

grunn, det vokser sakte, men blir sterkt.” De har klart å skape et nærende ”brakkvannsområde” der folk får tid til å bli kjent med både seg selv, sine kolleger og ikke minst det samfunnet de mer og mer skal ut i. Der de får gjort erfaringer å bygge videre på som han som sa: ”Endelig får jeg gitt noe tilbake til samfunnet. I det meste av mitt liv har jeg vært mottaker av hjelp, av trygd, av terapi, you name it. Nå kan jeg levere varer til folk som trenger det og de takker meg”. De får tid og mulighet til å inngå, bygge de nærende relasjonene som er så viktige i et hvert menneskes liv.

Det er typisk menneskelig å bygge relasjoner.

Det handle ikkje så mye om en arbeidsplass, men om et miljø å være i som man finner beriknes, som man veks i.

Johan.

Det er nettopp i de nære menneskelige relasjonene vi finner grunnlaget for vekst. Mennesket som artsvesen er skapt for å være sammen med andre. Fra vi er født er vi fullstendig avhengig av våre nære omsorgspersoner. Her får vi dekket de primære behovene og her sosialiseres vi fra det nærmest symbiotiske forholdet til mor, via familie og venner til å bli borgere i samfunnet. På godt og ondt er vi avhengige av og formes vi av våre relasjoner til dem vi omgis av. Uten denne grunnleggende sosiale omgangen lærer vi ikke å bygge relasjoner. Mennesket blir menneske bare i lag med andre mennesker. Spør man skoleelever om hva de liker best på skolen, svarer mange; friminuttene og samværet med andre elever. Spør man pensjonister hva de savner mest fra arbeidslivet, svarer langt de fleste; arbeidskolleger og det å tilhøre et fellesskap. På arbeidsplassene er det etter hvert lagt større vekt på miljøet, både hvordan man jobber sammen, og ikke minst hvordan man har det sammen. De fleste har gjort den erfaringen at har man det godt sammen med kolleger, arbeider man også bedre og med større lyst.

Få, om noen, går gjennom livet uten å få seg noen arr. Noen mer enn andre. For mange med store psykiske lidelser fører disse ofte til tilbaketrekning fra det sosiale livet, isolasjon og i mange tilfeller utstøting fra samfunnslivet. Hvis man så skal jobbe for å bryte en slik isolasjon og bidra til en tilfriskning hos disse menneskene, er det ikke da mest logisk å jobbe for å bygge nye relasjoner og bryte isolasjonen? Prosjektet til Bjørn og Johan fungerer nettopp slik, både på individ, gruppe og samfunnsnivå.

Slik det blir framstilt i virksomhetsteorien over, er det et samvirkeforhold mellom en selv, andre mennesker og naturen. I samarbeid og samhandling om noe annet, om naturen,

gjenstander, en god samtale og dess like, skapes en relasjon menneskene imellom og til gjenstandene/naturen. Her skapes ikke bare en selv, her bidrar man til å skape andre. Det er en aktiv, gjensidig virksomhet. I det man møter og blir møtt, skapes man også som mennesker. I relasjonen blir man en del av hverandre. Jeg synes dette beskriver en god teoretisk overbygning for prosjektet til Bjørn og Johan. Nettopp i samvirke mellom aktivitetene og deltakerne, skapes deltakerne samtidig som de selv skaper. Relasjonen er en forutsetning for og en konsekvens av dette samvirke i et dialektisk forhold, likeledes som naturen, gjøremålene og de planlagte aktivitetene skaper forutsetningene for relasjonene.

På mange måter uttrykker både empowerment-, recoveryperspektivet og virksomhetsteorien mye av det samme. Jeg oppfatter et klart positivt uttrykk i troen på menneskene, nærmest uavhengig av hvilken situasjon det lever i. Ja, mye kan ha ført deg inn i den situasjonen du lever i i dag, og det finnes veier ut. Nøkkelen til den veien finner du i deg sjøl i samhandling med andre. Dette innebærer et stort ansvar hos den enkelte og dermed også en stor tro og håp om at det er mulig. Alle tre perspektivene tar utgangspunkt i at mennesket ikke er alene. Sammen med andre griper man tak og gjøre en forskjell. Når den andre blir trukket fram på denne måten, påhviler det et like stort ansvar i å ta et gjensidig ansvar for å inkludere og gi rom for hverandre. Dette ansvaret gjelder like mye på det individuelle planet som på det kollektive, på samfunnsnivå.

Det lille sitatet fra Johan som dette kapittelet ble innledet med; *“det handle ikkje så mye om en arbeidsplass, men om et miljø å være i som man finner berikanes, som man veks i”*, kom i en sammenheng der han snakker om sitt eget ønske om å jobbe sammen med Bjørn og utvikle dette prosjektet. Hos Bjørn finner han gjenklang for egne tanker og erfaringer og et miljø å vokse i. Samtidig gir han også uttrykk for ønsket om å videreutvikle seg og sin måte å jobbe på. Han vet at han trenger et godt miljø å vokse i og samvær med folk han setter pris på og som han vet er gjensidig.

Det er typisk menneskelig å tenke metodisk.

Punktet om metodisk tenkning og bruk av metode, har skapt det største hodebryet for meg. Innledningsvis hadde jeg nærmest kastet vrak på alle metoder som beskrev skjematiske mål- og middeloppsett og fastlagte prosedyrer. Det gjør jeg for så vidt ennå og frykter skjemaene og rapportenes inntog i relasjonsverdenen. Med disse følger også en terminologi fra økonomiverdenen. Begreper som produksjon, pasientflyt, bunnlinje og kostnadseffektivitet hører ikke hjemme i helsevesenet. Like fullt ser jeg at vi ikke kan jobbe uten systematikk i

arbeidet. Vi klarer det sannsynligvis ikke engang om vi prøver aldri så hardt. Mennesket søker mening og i den prosessen går vi systematisk til verks. Bjørn sin iver etter å presentere sin metode og deres systematiske jobbing i prosjektet, hjalp meg i retning av å se det innlysende. Han presenterte den med stolthet og glede. Dette var noe han hadde erfart, tenkt over og satt ord på. Han jobbet ikke tilfeldig.

Helt tilbake til Aristoteles (1999) i Tredje bok, finner vi beskrevet en metode for søken etter mål vi setter oss. Søken etter det gode liv beskriver han som en drivkraft for de fleste, selv om det er stor uenighet om hva det gode liv er. Veien dit beskriver han som en kjede av streben og overveielser som leder til beslutninger om handling. Denne streben, tenkning og overveielser som fører til en beslutning om handling, er det som er typisk for mennesker til forskjell fra dyr. Vi bruker tenkningen, fornuften til å velge handlinger som vil føre oss til våre mål.

Den metodiske tenkningen kommer også til syne i min streben etter å forstå hvordan Bjørn og Johan jobber. Som Aristoteles, uten sammenligning for øvrig, vurderte jeg min streben etter målet. Jeg besluttet blant annet at å dele opp deres handlinger i enkelte faktorer ville være til hjelp, og gikk så til verks. Å dele opp, ble for meg en metode på veien for å nå mitt mål. Den bidro blant annet til at jeg kunne sette faktorene sammen i nye kategorier, danne nye begreper (Østerberg 1972) som igjen åpnet opp for et videre syn og en litt mer nyansert forståelse. I min streben og tenkning trakk jeg inn egne opplevelser med lik form. Dette ga meg en større grad av forståelse innenfra. Ved å se det hele i forhold til teori andre har beskrevet, fikk jeg et utenfra perspektiv på saken. Samlet sett beskriver dette en metode for å få større forståelse. Et nytt skritt i retning av større forståelse ville være å vise og diskutere, først og fremst med Bjørn og Johan hva jeg har forstått hittil.

For dem er målet klart. De ønsker å hjelpe folk med alvorlige psykiske lidelser til å få det bedre. De har gjort sine erfaringer, vurderer disse på nytt og sammen skaper de en måte å jobbe som de mener vil bidra til å nå målet. De fatter beslutningen og setter i gang å jobbe. Etter hva vi har sett, virker metoden og de er i ferd med å nå et mål.

Imidlertid kan dette ikke være statisk, det må være dynamisk og kunne tilpasse seg de forholdene som måtte dukke opp. Her kan selvfølgelig Aristoteles (1999) fortsatt være til hjelp der han i Andre bok snakker om moralsk dyd og middelveien. Kravet til Bjørn, Johan og andre i lignende situasjoner, vil være å hele tiden være i dialog med seg selv og de andre impliserte og vurdere hva som best vil tjene målet ut fra etiske, praktiske og erfaringsmessige synspunkter. Svaret vil sjelden være eksakt, men metoden vil være vurderingen og dialogen.

Smakebiter av det gode liv, mener jeg vi får i de gode opplevelsene. Flyt, ngoma-sikia, rytme og lykke er noen betegnelser på disse gode opplevelsene, tilstandene, som virker som drivkrefter til å nå ”det gode liv”. Disse tilstandene kjennetegnes av at vi ”er i dem” med alle sansene, men først blir bevisst dem etter at de er opphørt. Siden streber vi etter å oppnå tilstanden igjen, en streben som også virker som en drivkraft i kunnskapsutviklingen. I beskrivelsen kan de ha lik form som religiøse opprinnelsesmyter. Voluspå (Steinsland 2003) forteller om den norrøne opprinnelsesmyten. Her beskrives gudenes tilstand som den ubevisste lykke mens de leker med gulltavlene. Så går gulltavlene tapt og livet går over til å bli en evig søken etter tavlene. Disse skal igjen bli funnet og lykken atter vende tilbake. I kristendommen mister Adam og Eva sin uskyld når de spiser av kunnskapens tre og de støtes ut av paradiset. Som dem, skal menneskene virre rundt på jorden i en evig søken og kunnskapstørst, for så å finne tilbake til den lykkelige tilstand i tusenårsriket - vel, etter et opphold i skjærsilden og domfellelse, der kun noen skal komme gjennom nåløyet. Til å hjelpe oss på veien til å forstå og søke kunnskap, har vi denne iboende egenskapen til å ordne verden rundt oss. I felles virksomhet deler vi inn i grupper og kategorier, forenkler, lager systemer og metoder som kan forenkle vår forståelse, befordre kunnskap og gi grunnlag for aktivitet og handling. Likevel slipper vi ikke unna vurderinger både av etisk og praktisk karakter.

Det er typisk menneskelig å være virksom.

*Æ drømme at vi får en vår da
undertrøkinga på jorda stanse. Ei ny tid
kommer sjøl om fjellan står, og det bli like
fint å jobbe som å danse.*

Klaus Hagerup

I Tiende bok beskriver Aristoteles (1999) den høyeste form for lykke som knyttet til den betraktende virksomhet. Dette gjenspeiler kanskje at han beskjeftiget seg mest med tenkning, betraktning og filosofi og ikke så mye med praktiske gjøremål. Hos Marx finner vi en mer omfattende innfallsvinkel til mennesket og dets ”artskarakter”. Han slår fast at mennesket skiller seg fra dyr med sin ”frie bevisste aktivitet” som skiller seg fra dyr som ”er sin aktivitet”. Her er han for så vidt på linje med Aristoteles, men etter min oppfatning går han videre i sin forståelse. Jeg tillater meg et litt lengre sitat:

«Mennesket...er et *universelt* og derfor fritt vesen... mennesket lever av den uorganiske natur, og jo mer universelt mennesket er sammenlignet med dyret, desto mer universelt er det området innen den uorganiske natur som det lever av....Ved at mennesket i praksis frembringer en *verden av ting*, ved at det *bearbeider* den uorganiske natur bekrefter mennesket seg selv som artsvesen.

.....Riktignok produserer også dyret. Det bygger rede, det bygger boliger som biene, bevrene, maurene osv. Men det produserer bare hva det umiddelbart trenger...det produserer ensidig, mens mennesket produserer universelt; dyret produserer bare tvunget av det umiddelbare fysiske behov, mens mennesket produserer selv når det er befridd for det fysiske behov, ja det produserer i egentlig forstand først når det skjer i frihet fra dette behov; dyret reproduserer bare seg selv, mens mennesket reproduserer hele naturen....Dyret former bare etter det mål og det behov som tilligger den art det selv tilhører, mens mennesket er i stand til å produsere etter alle arters mål og alltid klarer å gi en gjenstand den form som svarer til gjenstandens vesensform; mennesket former derfor også etter skjønnhetens lover» (Marx 1844:108-109).

I grunnen nokså vakkert sagt synes jeg, og lar tankene gå til store byggverk med vakker ornamentikk som for eksempel katedralen La Sagrada Familia i Barcelona eller musikkverk som Mozarts Requiem. Jeg tviler på at disse ble skapt bare ut fra behovet for å overleve. Allikevel ble de skapt i hierarkiske, føydale og kapitalistiske samfunn; både Mozart og Gaudí måtte tjene penger, og det er gjennom denne motsigelsen at Marx' sitat blir klart. Videre skriver han nemlig om det *fremmedgjorte* arbeid, om hvordan proletarens arbeid er tvangspreget. Når Chaplin i "Modern times" står ved samlebåndet og strammer muttere på en uendelig rekke av dingser, er ikke dette et arbeid som uttrykker et menneskelig behov. Nei, det er "...bare et middel til å tilfredsstille behov som ligger utenfor arbeidet" (Marx 1844:106), til å heve lønna, til å få fri, til å kjøpe det man trenger. Dingsene på samlebåndet har ikke arbeideren noen kontroll over. De er riktignok et resultat av hans eller hennes og arbeidskameratenes arbeid, men hvor de går hen, hva de brukes til, hvor mye penger som tjenes på dem, har de ingen kontroll over. Slik sett er arbeidet blitt *fremmed*. Fra å være et mål i seg selv, er arbeidet, virksomheten redusert til et middel for overlevelse. "Resultatet blir således at mennesket (arbeideren) bare føler seg fritt i sine dyriske funksjoner, når det spiser, drikker, avler barn, til nød når det gjelder pynt, bolig, osv. ... Å spise, drikke, avle barn, osv., er riktignok også ekte menneskelige funksjoner. Men i sin abstraksjon, når de skilles fra den menneskelige virksomhet for øvrig og blir til det eneste, til et mål i seg selv, er de dyriske" (Marx 1844:106). Altså: når mennesket fratras sin frie, bevisste virksomhet, mister det også sin menneskelige artskarakter – og nærmer seg dyret.

Ovenfor har jeg skrevet at prosjektet til Bjørn og Johan er et lite, likeverdig samfunn, en egalitær øy i et hierarkisk samfunn. Dermed står de midt i motsigelsen. På den ene side har de skapt et miljø der mennesker kan vokse og utvikle seg gjennom aktivitet og i samarbeid med folk de stoler på. I avsnittet om byttesamfunnet var jeg innom hvordan prosjektlederne og – deltakerne får realisert seg selv og sine drømmer gjennom virksomheten. Her er det ikke noen som forteller dem hvordan arbeidet skal utføres, eller tar overskuddet og deler ut til aksjonærer

som ikke har bidratt med annet enn kapital. Her er det deres egen innsats som gir avkastning i form av både økonomiske midler til å gjennomføre drømmer, men først og fremst er det gjennom den felles virksomheten at de selv også forandres. Også Bjørn sine intensjoner om å være en god modell, kan settes inn i denne sammenheng av virksomhet. Enerstvedt som er en god formidler av virksomhetsteorien skriver: *”I og gjennom denne virksomheten – som prinsipielt også er kooperasjon/samarbeid – skapes moralske holdninger, evner, ferdigheter, interesser, innstillinger, overbevisninger”*(Enerstvedt 1982:53). Bjørn sitt ønske om å vise hvordan de praktiske tingene skal gjøres, får dermed også en dimensjon av dannelse.

På den andre siden må de prøve å realisere prosjektet innenfor et hierarkisk, toppstyrt helsevesen. Her skal store summer forvaltes og kravene om å drive effektivt og lønnsomt er sterke. Dette presset er ikke blitt mindre med nye ideologier som New public management. Det merkes tydelig i *økonomiseringen* av forholdet mellom brukere, pasienter og behandlere. I dette ligger en trussel mot den egalitet og gjensidighet som Bjørn og Johan representerer.

Foreløpig klarer de å forsvare prosjektet sitt, og det er godt. Derfor klarer jeg ikke å slippe begrepene flyt, ngoma-sikia, rytme, lykke enda. Her finnes drivkraften til læring, til kunnskapsutvikling. Her finnes også entusiasmen over at man får noe til. Nettopp denne menneskelige gleden over at ting virker må trekkes fram og bevisstgjøres. Når mennesket finner denne opplevelsen hos seg selv, vet man at man er på rett vei og det er her man også finner drivkraften til den videre foredlingen av seg selv som det kraftfulle redskapet man er, brukt på en systematisk måte. Dette kan stå for den frie, bevisste virksomhet, som Marx snakker om. Og som så fint blir uttrykt i Klaus Hagerups sin ”Ellinors vise”, der siste verset står sitert øverst i dette avsnittet.

Mot en avslutning

Før jeg avrunder dette essayet som avslutter min mastergrad i praktisk kunnskap, vil jeg ta et lite metablick på min egen kunnskapsutvikling i løpet av denne tida. Da jeg startet på dette studiet, var det nettopp fordi det gav meg muligheten til å fordype meg i min egen praksis. Jeg liker faget mitt og jeg liker folkene jeg jobber med. Nå ønsket jeg å lære mer om hvordan jeg kan drive kritisk refleksjon over hvordan jeg jobber, se på hva som virker, hva som ikke virker og ikke minst hvorfor. Jeg ønsket å lære hvordan jeg kan utvikle min yrkesutøvelse og mitt eget fag videre. Det har vært hardt på mange måter, først og fremst fordi det er min egen praksis og dermed meg selv jeg har satt meg til doms over. Mange ganger har jeg møtt meg

sjøl i døra. Det har like fullt vært en dannelsesreise. I møte med blant andre Aristoteles, Skjervheim og Løgstrup og ikke minst Bjørn og Johan, har jeg fått del i vår felles menneskelige erfaring og historie, samt funnet både kritikk og forsoning over egen praksis. Jeg har lært å sette min egen erfaring og kunnskap i en større sammenheng og erfart hvordan vi som mennesker står på skuldrene til hverandre i utviklingen av ny kunnskap. Det har vært like nyttig og nødvendig å trekke inn egne erfaringer fra flere områder, som det å spille i korps og danse folkedans, som å se på erfaringene gjort i yrkessammenheng. Det er som hele mennesker med alle disse erfaringene vi utøver vårt yrke. Derfor må jeg også være meg bevisst hvordan de påvirker meg og bidrar til min kunnskapsutvikling. Slik sett har studiet bidratt både til dannelsesreisen og til en reise inn i meg selv til større innsikt. Reiser som er nødvendige for å høyne bevisstheten om eget arbeid. Så tilbake til avslutningen av dette essayet.

Da jeg tok fatt på oppgaven som dette essayet avsluttes med, startet jeg med en fordom. Fordommen gikk ut på at det ikke er metodene som virker, det er relasjonen mellom behandler og pasient som har kraft i seg til å skape endring hos den andre. Allerede i intervjuene med mine to informanter møtte jeg motstand mot denne fordommen. Spesielt den ene fortalte tydelig og entusiastisk om hvordan han jobbet metodisk. Innimellom sa han direkte; ”..*Jeg jobber etter den metoden.....*” Jeg forsto at han ikke siktet til en kjent metode med noe spesielt navn på, men sin egen måte å jobbe på som han gjennom erfaring hadde utviklet og sett virke i forskjellige sammenhenger. Jeg måtte revurdere min fordom og gikk inn for å få vite hva hans metode besto i. Gjennom å forstå hvordan han og hans gode kollega jobbet, ønsket jeg også å få innblikk i hvordan deres kunnskapsutvikling hadde vært fram til der de står i dag.

Ikke før hadde jeg åpnet opp for at metoden deres spilte en rolle, fikk jeg vite at de i sitt prosjekt la like stor vekt på den relasjonelle dimensjonen. Heldigvis var jeg ikke helt uforberedt... Lenge hadde jeg sett og ikke minst hørt hvor entusiastiske deltakerne i prosjektet var, hvor bra de hadde det, ikke bare med hverandre, men også med prosjektlederne. I intervjuene ble jeg innlemmet i Bjørn og Johan sin humor, deres latter og metaforer og deres enorme entusiasme. Ble jeg forført? Ja... Glemte jeg å stille kritiske spørsmål? Ja... Der og da merket jeg at det i hvert fall var vanskelig å stille oppfølgende spørsmål om de små håndgrepene de gjorde for å motivere, for ikke å støte ut folk, for å få folk til å trives. De skjønnte ikke helt hva jeg spurte om, og av til følte jeg meg litt utilpass som insisterte på å gå i dybden. Jeg ble fort tatt med videre av en fortelling, nye planer. Fortsatt har jeg problemer med å få øye på dem, plukke dem ut, håndgrepene som ofte kalles taus kunnskap. Det jeg

hører er - latteren, entusiasmen, varmen i stemmen når de snakker om deltakerne, om hva de har fått til og hvordan livet deres har endret seg. Det jeg merker er - varmen, rausheten, tilstedeværelsen, tryggheten og sikkerheten i samværet både sammen med meg og sammen med deltakerne. Kanskje ligger håndgrepene nettopp her, i det åpenbare, som mer fornemmes enn uttales.

I min iver etter å få innblikk, hørte jeg igjen og igjen på opptakene fra intervjuene, skrev dem ut og leste meg inn i deres verden fra en annen kant. Plutselig dukket det opp ting jeg ikke hadde lagt merke til før. Latteren som først hadde virket litt voldsom, ble et middel til kontakt, til forsoning og til invitasjon inn i et fellesskap. Metaforene bidro til å sende mine egne tanker ut på vandring, finne lignende historier og utvide forståelsen. De relasjonelle kvalitetene sto innimellom klart fram, for så å smyge seg sammen med de metodiske elementene til et felles tema. Som i et musikkstykke der to tema blir presentert hver for seg, for så å utvikles, presenteres på forskjellige måter, veves inn i hverandre, klinge sammen og improviseres over. Aristoteles, Skjervheim, Marx og andre bidro til å utforske disse temaene fra nye vinkler der nye nyanser, rytmer og dybder dukket opp. Andre perspektiv som empowerment, recovery og virksomhetsteori bidro til å plassere mine tema inn i en faglig sammenheng der de kan klinge inn i en felles tradisjon. Samtidig bidro de til å oppdage nye tema som ikke hadde vært behandlet tidligere.

I løpet av skrivingen har jeg fått undersøkt min innledende fordom om at metoder, i motsetning til gode relasjoner, ikke virker. De er mer til hinder enn til nytte. Og jeg har funnet ut at denne forståelsen som fordommen uttrykte, er delvis rett og likevel gal. Uten en metodisk, systematisk tenkning, som kan være en beskrevet metode, vil det være vanskelig å jobbe over tid, få framgang og ikke minst holde ut i en til tider vanskelig jobb. Likevel er det nettopp når man er trygg nok til å gå ut over metoden, bryte den og finne nye veier når det skurrer, at det virker og det begynner å svinge. Da er det den gode relasjonen som viser vei og tillater nye innfallsvinkler. I prosessen for å bli stadig bedre i eget yrke, til å spille på sitt eget instrument, er nettopp pasienten den største hjelpen. Gjennom oppmerksomhet på hans reaksjoner, på hans uttrykk for hva han liker og ikke liker, hva som virker og ikke virker, kan vi finne ut hvordan vi virker. Gjennom oppmerksomhet på de reaksjonene som møter oss, kan vi finne ut hva vi gjør som er feil og når vi er på rett veg.

Ja, relasjonen er viktig, det var også en fordom jeg hadde fra starten – den har jeg fått bekreftet grundig som erkjent kunnskap. Det er her man finner næring til endring. Like viktig er

kjennskapen til seg sjøl, egne reaksjoner og så stole på dem. *"Kjenn deg selv"*, var den filosofisk anlagte romerske keiseren, Marcus Aurelius (2004) sitt bud til seg selv. Han fordret en stadig refleksjon over egne erfaringer, egne motiver og handling. Men han skrev ikke om den kroppslige dimensjonen i denne erkjennelsesprosessen som jeg for min del er blitt stadig mer oppmerksom på. Det er nettopp i den kroppslige opplevelsen vi kan hente informasjon om tilstanden, både når det skurrer, slik jeg sjøl opplevde det da jeg ville låne bort en varmedress som ingen ville ha, og ikke minst når vi er på rett veg. Den er en inspirasjonskilde til å prøve igjen og utfordre oss sjøl, til å strebe etter nye utfordringer og utvikle videre det faget vi utøver.

For dem som liker disharmonier, er det ikke så mye å finne i denne oppgaven. De må nøye seg med noen spenningsforhold og kritiske spørsmål til blant annet mesterens plass og autoritet. Det jeg gjerne skulle ha gjort i denne prosessen, var å møte Bjørn og Johan igjen og presentere hele materialet for dem. Ville de kjenne seg igjen? Jeg kunne la dem intervju meg og stille meg til veggs for presentasjonen, undringene, tolkningene og de forskjellige avstikkerne jeg har gjort i teksten. Det kunne blitt en interessant seanse der jeg måtte utdype, forklare, forsvare og kanskje revurdere mine standpunkt. Forhåpentlig ville vi fått en livlig diskusjon som kunne bidra til å øke forståelsen enda mer og kanskje lede ut på nye veier. Det er ikke umulig det blir en slik fortsettelse.

Et par tema er blitt hengende igjen og har ikke fått sin avrunding. Underveis var jeg innom temaet god oppførsel og den sosiale konvensjonen som Løgstrup (2000) nevner. Spesielt etter at jeg hadde delt opp og sett på hva en god relasjon inneholder, slo det meg at dette langt på veg beskriver en vanlig god oppførsel, slik mine foreldre lærte meg å møte andre mennesker. Hvorfor er det ikke en selvfølge å møte folk slik i psykiatrien? Hvordan har det seg at vi er begynt å tematisere noe så enkelt og selvfølgelig? Dette temaet skulle jeg gjerne forfølge videre.

Et annet tema jeg også skulle likt å gå videre med, er hvordan store organisasjoner i helsevesenet ivaretar sine ansatte og den ressursen de representerer. I generelle vendinger og i festtaler slås det fast at det er menneskene i organisasjonen som er den viktigste kapitalen og ressursen. Det er da litt underlig at denne ressursen må bruke så mye av sin tid på alt annet enn nettopp pasientene. Jeg skal ikke gå inn på alle rapportene, planene, eller måtene konsultasjonene skal føres på, eller nye direktiv og evidensbaserte metoder man må sette seg inn. Jeg vil bare gi uttrykk for det ubehaget denne mistilliten medfører. For det er nettopp slik

det kjennes, som mistillit, at vi skulle sluntre unna hvis vi ikke blir passet på, eller stoppe å jobbe hvis vi ikke fores med metoder andre har tenkt ut. Som om ikke den beste drivkraften til å strekke seg enda lenger i jobben er akkurat det jeg får til i arbeidet, i møtet med pasientene? Hvis jeg skulle ønske meg en endring, måtte det være over i en undring over alt det gode arbeidet som blir gjort. En nysgjerrighet på hva som foregår og hvordan folk kan tenke seg å videreutvikle det. Tenk om direktøren ansatte en talentjeger med entusiasmedetektor som fant fram til den gode praksis, det veloverveide initiativ og brakte det tilbake til direktøren som i sin tur ropte "Eureka" og åpnet pengesekken. Slik at Bjørn og Johan kunne konsentrere seg om å videreutvikle sitt prosjekt og invitere enda flere inn i lag med seg.

Vel, man kan drømme, men å være med og finne fram til de gode praksiser, er jeg gjerne. Og kunne denne lille smakebiten på et meget godt prosjekt være en start, er det fint.

LITTERATURLISTE

- Alne Rebekka. (2008). *Hvem har hånden på rattet? Om å være subjekt i egen endringsprosess*. Essay. Høgskolen i Bodø.
- Alne, Rebekka. (2009). *En seilas i smult farvann. Et essay om hvordan det kan være å forske i eget praksisfelt*. Essay. Høgskolen i Bodø.
- Aristoteles. (1999) *Etikk*. Oslo. Gyldendal norsk forlag.
- Askheim, Ole Petter. Altmann, Liv. Gardli, Kristin. Hasvold, Tove. (2010) *Fontene forskning*. 2:10.
- Askheim, Ole Petter. Starrin, Bengt. (red) (2007) *Empowerment, i teori og praksis*. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag AS
- Aurelius, Marcus. (2004) *Til meg selv*. Oslo. J.W. Cappelens forlag as.
- Bjørkvold, Jon-Roar. (2007) *Det musiske menneske*. Oslo. Freidig Forlag as.
- Borg, Marit. Topor, Alain. (2007) *Virksomme relasjoner*. Oslo. Kommuneforlaget AS
- Christie, Nils. (2009). *Små ord for store spørsmål*. Oslo. Universitetsforlaget.
- Cleary M, Hunt GE, Matheson SL, Siegfried N, Walter G. 2009. *Psychosocial interventions for people with both severe mental illness and substance misuse. (Review)* The Cochrane Library, Issue 3. John Wiley & Sons, Ltd.
- Csikszentmihalyi, Mihaly. (2002) *Flow. The classic work on how to achieve happiness*. London. Rider.
- Drake, Robert E. Mueser, Kim T. Brunette, Mary F. McHugo, Gregory J. A. *Review of treatments for people with severe mental illnesses and co-occurring substance use disorders*. Psychiatric Rehabilitation Journal. Boston: Spring 2004. Vol. 27, Iss. 4; pg. 360- 374, 15 pgs
- Enerstvedt, Regi. (1982) Oslo. *Mennesket som virksomhet*. Tiden Norsk Forlag.
- Foucault, Michel. (2000) *Galskapens historie*. Bokklubben Dagens Bøker.
- Freire, Paulo. (1999) *De undertryktes pedagogikk*. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag. (Portugisisk original 1968)
- Gadamer, Hans-Georg. (2003) *Forståelsens filosofi*. Oslo. J.W. Cappelens Forlag a.s.
- Glasser, W. (1977) *Realitetsterapi*. Copenhagen. Nordisk Forlag A.S. (Engelsk original 1965)
- Habermas, J. (1974): *Vitenskap som ideologi*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

- Habermas, J. (1975): *Legitimationsproblemer i senkapitalismen*. København: Fremad.
- Janik, Allan. (1996). *Kunskapsbegreppet i praktisk filosofi*. Stockholm. Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Josefson, Ingela. (1998). *Läkarens yrkeskunnande*. Lund. Studentlitteratur.
- Knudsen, Trygve. Sommerfelt, Alf. Noreng, Harald. (1983) *Norsk riksmålsordbok* Oslo. Kunnskapsforlaget.
- Lien, Marianne Elisabeth (1987). "*Fra boknafisk til pizza*". *Sosiokulturelle perspektiver på mat og endringer av spisevaner i Båtsfjord, Finnmark*. Magistergradsavhandling i sosialantropologi. Instituttet for sosialantropologi. Universitet i Oslo.
- Løgstrup, Knud. (2000) *Den etiske fordring*. Oslo. J.W. Cappelens Forlag. (Dansk original 1956 og 1991)
- Marx, K. (1844): Økonomisk-filosofiske manuskripter. I Einhart Loren, (red), *Verker i utvalg*, bind I. Oslo: Pax Forlag A/S, 1970.
- Mauss, Marcel. (1995). *Gaven*. Oslo. Cappelen Akademisk Forlag as. (Fransk original 1950)
- Mehus, Grete. Germeten, Sidsel. Henriksen, Nils. (2010) *Snøscooterkjøring og scooterfølelsen*. Tidsskrift for ungdomsforskning, 10 (2):39-56
- Merleau-Ponty, Maurice. (1994) *Kroppens fenomenologi*. Oslo. Pax Forlag A/S. (Fransk original 1945)
- Methi, Jan Selmer (2007) *Psychagogi Fremmedgjøring eller frigjøring?* En studie av lærernes yrkesidentitet og selvforståelse i perspektiv av virksomhetsteorien. PHD i filosofi Universitetet i Århus – Danmark
- Molander, Bengt. (1996). *Kunnskap i handling*. Gøteborg. Bokförlaget Daidalos AB.
- Munthe, Preben. (2011) *Eilert Sundt – utdypning (NBL-artikkel)* (Lest 22.1.11)
http://www.sn1.no/nbl_biografi/Eilert_Sundt/utdypning
- Paalgård, Gry i Fossåskaret, Erik. Fuglestad, Otto Laurits. Aase, Tor Halfdan. (Red.) (1997) *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Oslo. Universitetsforlaget AS.
- Shakespeare, William. *Kjøpmannen i Venezia*. Gjendiktning ved Edvard Hoem. (1990). Oslo. Forlaget Oktober.
- Skjervheim Hans. (2002) *Mennesket*. Oslo. Universitetsforlaget

Steinsland, Gro. (2003). *Voluspå og andre norrøne helligtekster*. I *Verdens hellige skrifter*. Oslo. De Norske Bokklubbene

Sturlasson, Snorre. (1934) *Snorres Kongesagaer*. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag .

Sundt, Eilert (1869) *Om Renlighets-Stellet i Norge*. Registreringsentral for historiske data, Ut. <http://www.rhd.uit.no/sundt/sundt.html> (Lest: 05.03.11)

Topor, Alain. (2004) *Vad hjälper?* Stockholm. Bokförlaget Natur og Kultur.

Wackerhausen, Birgitte. Wackerhausen, Steen. (1999) *Tavs viten, pædagogik og praksis*. I antologien "På sporet av praksis" København. Undervisningsministeriet.

Wibeck, Victoria. (2000) *Fokusgrupper*. Lund. Studentlitteratur.

Wifstad. Åge. (1997) *Vilkår for begrepsdannelse og praksis i psykiatri*. Oslo. Tano Aschehoug.

Østerberg, Dag. (1972) *Forståelsesformer*. Oslo. Pax Forlag.

OFFENTLIGE LOVER, PLANER OG UTREDNINGER

Handlingsplan I-0910N (1998) Sosialtenesta si førstelinje. *Kunnskap og brubygging*.

Lov om sosiale tjenester (LOV 1964-6-5 nr. 2)

Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen (LOV 2009-12-18 nr. 131)

Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse 2007 – 2012

NOU 2009: 08 *Kompetanseutvikling i barnevernet*.

St.prp. nr. 63 (1997-98) Om opptrappingsplan for psykisk helse 1999 - 2006 Endringer i statsbudsjettet for 1998.

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/regpubl/stprp/19971998/stprp-nr-63-1997-98-.html?id=201915> (Lest: 11.02.11)

St meld nr 25 (1996–97) Åpenhet og helhet .Om psykiske lidelser og tjenestetilbudene.

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/regpubl/stmeld/19961997/st-meld-nr-25-1996-97.html?id=191086> (Lest: 11.02.11)

OPPSLAGSVERK

Norsk riksmålsordbok. (1983) bind 4, spalte 3786, 3802 og 3804. Oslo. Kunnskapsforlaget.

INTERNETTREFERANSER

Store Norske Leksikon

http://www.snl.no/.sml_artikkel/virksomhetsteori (Lest: 09.02.11)

<http://www.snl.no/relasjon> (Lest: 05.02.11)

FN.no

<http://www.fn.no/FN-informasjon/Konvensjoner-og-erklæringer/Menneskerettigheter/FNs-verdenserklæring-om-menneskerettigheter>

(Lest: 05.02.11)

Cappelens leksikon

<http://www.caplex.no/web/ArticleView.aspx?id=9322218> (Lest: 04.04.11)

FILMER

The Merchant of Venice. (Originaltittel) Prod.år. 2004. Regi: Michael Radford

ANNET

Dagbladet (2.10.2010). *Evangelisten*. Egil (Drillo) Olsen intervjuet i Magasinet, av Ingvild Wedaa Tennfjord.

Vedlegg 1.

*Rebekka Alne
Kull 2007
Høgskolen i Bodø*

Prosjektskisse for Masteroppgaven i Praktisk Kunnskap

Arbeidstittel

*Mennesket eller metoden - hva virker?
Om yrkesutøveres kunnskapsutvikling gjennom egen praksis i psykisk helsearbeid*

Innledning

Gjennom et langt yrkesliv har jeg sett hvordan behandlingsmotene har skiftet. Nye metoder og teorier har seilt inn og ”revolusjonert” den faglige tenkningen og praksisen. Likevel har det vist seg at folk både praktiserer disse metodene forskjellig og får forskjellig resultat. En rimelig tanke er da at uansett hvor godt en metode er beskrevet og manualene blir fulgt, så sniker den menneskelige faktoren seg inn. Fagfolk bringer seg selv, sine holdninger og erfaringer inn i utøvelsen av metoden. I min egen yrkesutøvelse er det da også et utbredt uttrykk blant kolleger at ”det eneste og beste verktøyet vi har i møte med våre klienter, er oss selv”.

På min arbeidsplass er det iverksatt et prosjekt som har vist seg svært vellykket. Det vil si: det ble ikke iverksatt som et prosjekt som vi vanligvis kjenner dem, med en godt beskrevet målsetting, klare rammer, finansiering, tidsplan og evaluering. Det startet med en svært engasjert arbeidstaker. Han så at folkene han jobbet med ble sittende inne i hver sin leilighet, etter hvert svært isolerte. Dette er folk med alvorlige psykiske lidelser og flere med rusproblematikk i tillegg. Han startet i det små, fant ut hva folk kunne og hadde lyst til og paret dette med hva han sjøl kunne og fikk til. Etter hvert har dette blitt til arbeid og aktiviteter, både på dagtid og fritid. De har tatt på seg arbeidsoppdrag som å snekre naust, vaske rundt, distribuere frukt og grønt til verdig trengende og mange flere arbeidsoppdrag, som bare øker i takt med deltakernes arbeidsiver. Det planlegges ferieturer både til Sverige og Roma. Etter kort tids drift i prosjektet viser det seg at mange av deltakerne fungerer overraskende mye bedre i hverdagen. Folk som tidligere ruset seg mye, rapporterer om mindre

rusing. Folk som stort sett holdt seg hjemme pga sosial angst, deltar i arbeidet og kommer seg ut blant folk.

Etter hvert har også en svært engasjert person til, knyttet seg til det som har utviklet seg til å bli et prosjekt.

Det er ikke til å stikke under en stol at det etter hvert har blitt et behov for å beskrive arbeidet etter den mer kjente malen nevnt ovenfor, med godt beskrevet målsetting, klare rammer, finansiering, tidsplan og det hele. Det trengs finansiering for å holde dette gående og den kommer ikke sann uten videre.

Dette som startet i det små ut av en genuin interesse for å bidra til at folk skulle få det bedre, har etter hvert funnet fastere former. Men det er ikke nødvendigvis dårligere av den grunn.

Hva jeg ønsker å undersøke nærmere

Det jeg ønsker å studere nærmere, er disse to genuint interesserte yrkesutøverne sine egne erfaringer fra dette arbeidet. Med grunnlag i deres fortellinger fra egen praksis ønsker jeg å søke en større innsikt i og forståelse av den praktiske kunnskapen de har ervervet seg. Denne praktiske kunnskapen kan omhandle spørsmål som: hva er det som gjør at de handler som de gjør i enkelte situasjoner, hvordan nærmer de seg folk, hvilke forventninger har de til folk og hva de skal kunne oppnå i arbeidet sitt med denne gruppen. Relasjonen mellom dem og deres klienter har sannsynligvis en stor betydning. Hvordan er denne relasjonen utviklet? Hvordan vet de hva relasjonen "tåler"? Hvordan er deres oppmerksom på den andres grenser? Hvordan brukes relasjonen til å bidra til utvikling og endring hos den andre? Fokuset i undersøkelsen min ligger altså på ledernes erfaringer, deres praktiske kunnskap og hvordan denne er utviklet. En del av denne praktiske kunnskapen er nok en såkalt "taus kunnskap" som jeg sammen med mine to informanter kanskje kan klare å få litt mer klargjort og verbalisert.

Virkningene av dette prosjektet er ikke gjenstand for mine undersøkelser. De er presentert offentlig i forskjellige sammenhenger av prosjektlederne og deltakerne helt uavhengig av mitt studieprosjekt. Disse virkningene eller resultatene, ligger som et bakteppe for mine undersøkelser. I dette bakteppet ligger også litteratur og forskning på virkningen av gode relasjoner mellom terapeut og pasient. Fokuset i mine studier er altså på prosjektledernes egne

fortellinger fra sin yrkesutøvelse og deres opplevelse av egen praktisk kunnskap ervervet i arbeidet med sitt prosjekt.

Hvorfor jeg vil undersøke dette

I den første eksamensoppgaven på dette studiet i Praktisk kunnskap, tok jeg utgangspunkt i min egen erfaring med en av mine brukere der nettopp vår relasjon ble satt på prøve. Vår relasjon gav meg mulighet til å sette klare grenser for ham, som igjen bidro til at han kunne gripe tak i problemstillinger i sitt eget liv. Her utforsket jeg hva denne relasjonen innebar både for meg og for ham, hvordan den var etablert og hva den tillot av inngripen i hans liv.

I min neste eksamensoppgave skulle jeg gjøre meg erfaringer som forsker og valgte å utforske andre sin erfaring med å identifisere enkelte brukeres grenser. Mitt utgangspunkt var at for å kunne respektere andre sine grenser må man som første bud kunne oppdage og være oppmerksom på dem. Blant våre brukere kan nettopp det å vise og være tydelig på egne grenser være vanskelig. To av mine kolleger ble intervjuet om egne erfaringer på dette området. De fortalte historier der dette var tema og vi utforsket om og hvordan de hadde hatt oppmerksomhet på grensene, og hvilke resultat det førte til.

I denne masteroppgaven ønsker jeg å gå videre på dette tema og trenge dypere inn i denne praktiske, erfarte kunnskapen, både hva den består av og hvordan den er ervervet.

På slutten av 90-tallet fikk vi en reform som la vekt på at ingen skulle bo på psykiatriske institusjoner eller sykehus. Folk bor og har hjemmene sine i kommunen. Det ble fokusert på kommunens ansvar for å skaffe boliger og mange nye ble bygd, både som enkeltstående og som omsorgsboliger. Nå er fokuset dreid i retning av å få folk i aktivitet og kanskje arbeid. Det satses i offentlig regi for å gi gode tilbud til folk og da er det viktig å finne ut hva som lykkes og hvorfor.

I en Cochrane-rapport er det gjort sammenfatning av den forskningen som er utført på dette området. (The Cochrane Library 2009, Issue 3) Forskningen spenner over et vidt felt av teorier, metoder og modeller. I rapporten konkluderes det med at mye er bra og virker, men at det ikke er noe som utmerker seg som spesielt virkningsfullt. Et fellestrekk for all denne forskningen er at den er kvantitativ. I rapporten etterlyses det kvalitativ forskning for å belyse området bedre. I all beskjedenhet håper jeg at min mastergrad kan være et bidrag i denne sammenhengen.

Hvordan jeg vil undersøke mine problemstillinger

Min hovedtilnærming er kvalitativ forskning, metoden er hovedsakelig intervju og fokusgruppe med vekt på informantenes egne erfaringer fra egen yrkesutøvelse.

Jeg vil gå gjennom allment tilgjengelig materiell om prosjektet i form av filmsnutter, bilder og skriftlig materiale som både er presentert på prosjektets eget nettsted og i form av andre presentasjoner av prosjektet. Likeså vil jeg gå gjennom egne notater fra sammenhenger der prosjektet er presentert.

Jeg vil så intervju arbeidslederne og be om deres historier fra arbeidshverdagen som oppleves som viktige. Etter intervjuene vil jeg skrive mine umiddelbare tanker om hva som kommer fram.

Intervjuene vil jeg ta opp på bånd og skrive ut hele eller deler av. Ved å gjennomgå det samlede materialet og i tillegg lese relevant litteratur, regner jeg med det vil dukke opp spørsmål og emner jeg ønsker å utdype nærmere. Disse vil jeg så invitere arbeidslederne til å diskutere videre med meg sammen med evt. nye spørsmål og problemstillinger som måtte ha dukket opp for dem i mellomtida.

Det er ikke aktuelt på noe sted i prosessen å intervju klientene om deres arbeidsforhold.

Samtykke og konfidensialitet

Informantene mine vil få en skriftlig presentasjon av min undersøkelse og bli bedt om skriftlig samtykke i å delta. De skal til en hver tid kunne trekke seg fra undersøkelsen og likeså kunne trekke sitt bidrag til mitt materiale.

Informantene vil kunne høre opptak og se utskrifter hvis det er ønskelig. I alt skriftlig materiale vil de bli anonymisert. Dersom det ved gjennomlesing finnes noe som truer anonymiteten, vil dette bli fjernet eller omskrevet i samråd med informantene. Tape vil bli forsvarlig oppbevart. Det vil ikke bli brukt i andre sammenhenger, uten i samråd med informantene.

Etter prosjektavslutning vil opptak og intervju-utskrifter bli slettet.

Aktuell litteratur

Foreløpig:

- Belin, Sverker. 2007. *Relation føre metod*. Falun. Dualis Førlag AB
- Borg, Marit. Topor, Alain. 2007. *Virksomme relasjoner, om bedringsprosesser ved alvorlig psykisk lidelse*. Oslo, Kommuneforlaget.
- Cleary M, Hunt GE, Matheson SL, Siegfried N, Walter G. 2009. *Psychosocial interventions for people with both severe mental illness and substance misuse. (Review)* The Cochrane Library, Issue 3. John Wiley & Sons, Ltd.
- Gustavsson, Bengt. 2001. *Vidensfilosofi*. Århus, Klim.
- Halvorsen, Grethe Salicath. 2008. *Relasjonen mellom hjelper og hjelpesøkende – Hva gjør den virksom?* Tidsskrift for helseforskning 1:3 – 15.
- Josefson, Ingela. 1998. *Läkarens yrkeskunnande*. Lund, Studentlitteratur.
- Molander, Bengt. 1996. *Kunskap i handling*. Göteborg, Bokforlaget Daidalos AB.
- Nordenstam, Tore. 2000. *Fra kunst til vitenskap*. Oslo, Fagbokforlaget Vigmostad&Bjørke AS
- Skjervheim, Hans. 2002. *Mennesket*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Topor, Alain. 2004. *Vad hjelper*. Stockholm, Bokforlaget Natur och Kultur.
- Østerberg, Dag. 1972. *Forståelsesformer*. Pax Forlag A/S.

Vedlegg 2.

Rebekka Alne
Mastergradsstudent i Praktisk Kunnskap
Høgskolen i Bodø
Tlf. 93437620

Veileder

Jan Selmer Methi. Førsteamanuensis Høgskolen i Bodø.

FORESPØRSEL OM Å DELTA I UNDERSØKELSE

Bakgrunn

Jeg holder på å ta mastergrad i Praktisk Kunnskap ved Høgskolen i Bodø. På dette studiet fokuseres det på *kunnskapsutvikling gjennom egen praksis*.

Arbeidstittelen på min oppgaven er:

Mennesket eller metoden - hva virker?

En studie av den menneskelige faktor i utøvelse av psykisk helsearbeid.

Om yrkesutøveres kunnskapsutvikling gjennom egen praksis i psykisk helsearbeid

Se vedlagte prosjektskisse for nærmere beskrivelse av hva jeg ønsker å undersøke og hvorfor.

Hvordan jeg ønsker å undersøke

For å finne mer ut av mine problemstillinger ønsker jeg å intervju arbeidslederne i forhold til de problemstillingene jeg har satt i prosjektskissen. Problemstillinger og sider ved arbeidet arbeidslederne synes er viktige, er kjærkomne. Det er også aktuelt å samle arbeidslederne til en felles diskusjon (fokusgruppe) om problemstillinger som dukker opp i løpet av arbeidet.

Tidsbruk

Jeg regner med at innsamling av informasjon/data til oppgaven vil strekke seg over ca. 6.mnd

Jeg regner med det vil være greiest å avtale fra gang til gang, når intervjuene og fokusgruppene skal foregå. Intervjuene vil være på tre kvarter til en time, likeså fokusgruppene. Jeg ønsker å intervjuer hver av lederne en gang og så samles vi til felles diskusjon (fokusgruppe) to, tre ganger.

Selve oppgaven skal være ferdig i løpet av våren 2011.

Konfidensialitet

Bånd, og notater fra intervju kan du se/høre hvis det er ønskelig. Intervju vil jeg skrive ned og analysere. I alt skriftlig materiale vil deltakerne være anonymisert. Dersom du ved gjennomlesing finner at noe truer anonymiteten, vil dette bli fjernet eller omskrevet i samråd med deg. Tape vil bli forsvarlig oppbevart. Det vil ikke bli brukt i andre sammenhenger, uten i samråd med deg.

Etter prosjektavslutning vil opptak bli slettet.

Samtykkeerklæring

Det forutsettes skriftlig samtykke for å delta. Du kan trekke deg når som helst fra prosjektet uten noen konsekvenser.

Tromsø 19.01.10

X

Rebekka Aine
Prosjektleder

X

Deltaker